

KDO IZ MENE POJE:

LJUDJE, LJUDJE, LJUDJE ...

LISTI

Uredil kulturno-umetniški klub TONE ČUFAR

Štev.: 34/VII

Jesenice, 28. julija 1977

V SPOMIN NA 35. OBLETNICO SMRTI TONETA ČUFARJA

Portret Toneta Čufarja šest dni pred smrtjo – avtor Nande Vidmar, 5. VIII. 1942 v taborišču Gonars – Italija (risba – kreda 279 x 215 mm – original hrani Muzej ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani)

TONET ČUFAR

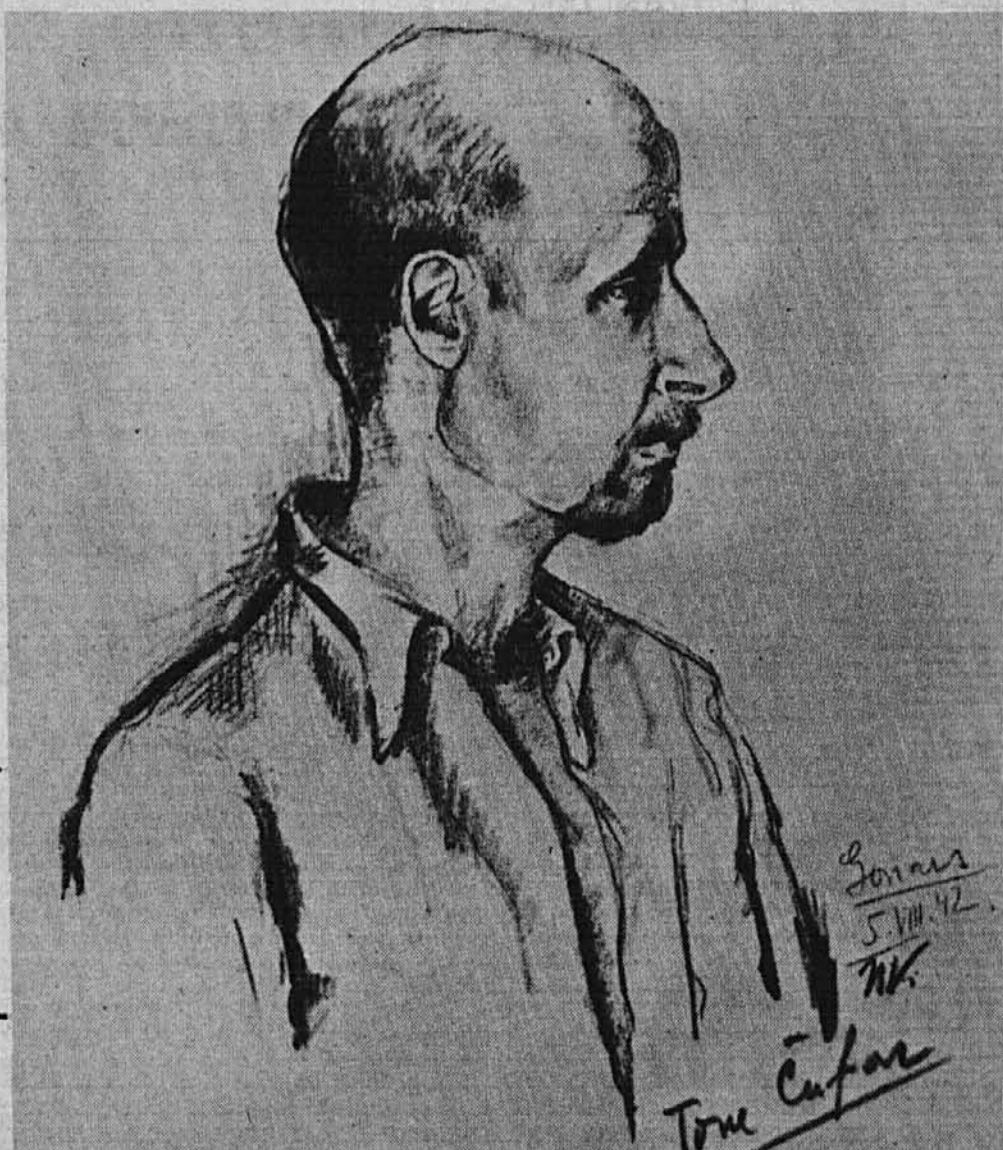
Raztrgana pesem o prevaranem srcu

*Njegova mladost je v zdravju prešernem kipela,
Matej so mu rekli, veseli in dobri Matej,
iz njega sta vrela smelost in moč,
iz njega je ogenj življenja kipel.*

*Vse zlato bogastvo svojih moči je v delu fabriškem izgubljal,
v fabriki je puščal dneve, noči, fabrika je pila njegovo mladost;
ni pa v Mateju odpora zlomila, krepak je ostal, prešerno vesel;
imel je dekleta, svojo ljubav, v njej klila mu mlada je sreča;
pomlad mu je dala biser srca, prešerna, vesela, brsteča pomlad,
jesen mu je vzela prešerno radost, okusil je grenko prevaro sveta.*

*Vroče poletje ga je vsak dan oznojilo,
z žulji in ranami so se pokrile roke,
z delom v fabriki se je vse huje mudilo,
zemljo je kopal, z njim so premnogi kopali
strojem novejšim betonske temelje,
v srcih pa upanje skromno prižgali,
da jim bo laže ob črnih orjakih,
trpljenja bo manj, in žuljev in ran,
fabrika ne bo vsega zdravja izpila,
noč ne bo mučna in sončen bo dan.*

*Stroji so kmalu beton obtežili, fabrika v novem pogonu gori,
Mateja pa nihče ob strojih ne vidi in tudi drugje v fabriki ga ni.
Strojev je mnogo, veliki so, močni, božanstveno lepi,
v nasladi vsem tujim očem, za sužnje ob sebi pa hladni in slepi,
ob njih je še težje trpečim ljudem. Roke krvave, zdravje se pije,
vsí upi so bili zaman, noči so vse mučne in mračen je sleherni dan.*

*Mateja boli, hudo se mu zdi,
ko tožbe dekleta poslušaj;
dom bi ji dal, vso svojo ljubav,
pa je brez strehe in kruha.
Prehitro je strojem temelje postavil,
preveč je v fabriko mladosti izlil,
in sanje prelepe, naivne, predrzne,
v sebi in svojemu dekletu gojil.*

*Stroji fabriški so sanje razbili; hladnega dne deževne jeseni
je bila
Mateju tovarna poslednjič odprta. Mrki trpini so zadnjikrat
delo prijeli,
potem so odšli v mraz in temo, zimi in žalostnim dnevom v objem.
Tisti večer Matej ni dekleta objel,
zaklel je trdo
in grenko usodo premislil.
Obupal pa ni.
Njegove roke bodo znova temelje gradile,
morda pri nas,
mogoče drugje,
nekje prav gotovo
zasije življenje mu novo.*

(Pesem je bila objavljena v koledarju Cankarjeve družbe za leto 1932)

IVAN JAN

MED JESENICAMI IN BLEDOM

Kako trdo je v gorjanske vasi posegla zadnja vojna, kakšno revolucionarnost so izpričali Gorjanci v letih 1941–45, priča že to, da je v boju z okupatorjem izgubilo življenje 159 mož, fantov žena in celo otrok! V letu 1941 je bilo v teh vaseh – Spodnje Gorje, Zgornje Gorje, Grabče, Mevkuž, Podhom-Sebenje, Poljšica, Radovna, Višelnica, Spodnje in Zgornje Laze pa še Zasip ter Krnica in zaselki: Pokljuka, Zabrezno, Postojna, Hotunje in Zatrnik – kakih 2.800 prebivalcev. Padel je torej približno vsak osemnajsti gorjanski prebivalec: Če dodamo še 63 družin, ki so bile izgnane ali v Nemčijo ali v Srbijo, vidimo, da so ti kraji plačali izredno visok krvni davek, da so Gorje – v širšem pomenu besede – prispevale k zmagi nad nacifašizmom mnogo več kakor številna druga naselja. Človek se nehote vprašuje, zakaj tolikšne žrtve, od kod taka neupogljiva žilavost. Hkrati to tudi kaže, da so se te vasi in zaselki strnjeno vključili v vstajo in revolucijo. Gorjanske vasi so dale kakih 350 partizanov. Da pa ne bi bilo še več žrtev, je bilo treba obrzdati in uničiti tudi nekaj ovaduhov in plačanih izdajalcev.

Če stalno živiš v teh krajih, če vsak dan vidiš to okolico, komaj še opaziš, kako lepo so ti kraji raztreseni po obronkih Pokljuke in Mežaklje, in ne utegneš opaziti, da so pravzaprav okras na prstih mogočnega triglavskega pogorja, ki se vzpenja nad slikovitimi gozdovi, skalnimi stenami in prepadi. Domačin, vajej garanja in skromnosti, ki ju je podedoval od svojih staršev. dostkrat niti ne razmišlja, zakaj je ali je bila njegova življenjska pot tako trnova. Te, v glavnem strme njive in travniki, kolikor jih je in h katerim kot nujni dodatek sodijo tudi rovti po Pokljuki in drugje, dajejo samo tisto, kar jim izrgajo pridne roke. Nad 500 domačij je obdelovalo le kakih 70 kmetov in 400 kajzarjev, drugi pa so bili batarji, zakupniki in dinarji. Ti ljudje so se morali hočeš nočeš preživljati s kmetovanjem in »furanjem«, z »golcarijo« in obrtjo, sčasoma pa tudi z delom v jeseniških tovarnah. Zato ni čudno, če se je naš človek v tem boju za obstanek prekalil in utrdil, da je bil videti na zunaj okoren in neotesan, v resnici pa dober in pošten. A postal je tudi nezaupljiv in uporen. Takega je naredilo trdo življenje na porobkih poključkega stopala.

Bližina gozda je bila Gorjancu vedno prijetna, domača, zbujala je v njem občutek večje varnosti. V tem je že del odgovora na vprašanje, zakaj je bilo toliko žrtev. Delo in skromnost sta izklesala te trdne in hkrati ponosne ljudi, vajene boja, ne le s skopo naravo in s stroji v tovarni, temveč tudi z vsakomer, ki bi jim to hotel vzeti. Gorjanec ne trpi hinavca, je le samo na videz grob. Spričo bližine gozdov je

človek samo stopil iz hiše in že je bil med partizani. Ali pa partizani v hišah!

Jesenice – žarišče naprednega in revolucionarnega gibanja za gornji gorenjski kot, ki so zadnja leta pred vojno vse bolj vsrkavale tudi gorjanske delovne roke – so začele vračati obresti. Od tam so se širile napredne ideje, kulturna beseda, dobra misel in humana knjiga. Organizirano delo je tudi Gorjanca dvigalo na višjo stopnjo življenja in snovanja, mu širilo pogled in poglobljalo dožemanje dogajanja. Sicer pa imamo pri rokah skromno kartico, toda dragocen dokument, da so se v gorjanskih vaseh že leta 1921 številni ljudje prištevali med proletarce in so to tudi bili. Takrat je namreč tam učiteljeval 25-letni učitelj in narodnjak, pozneje znani organizator revolucije na Gorenjskem, Stane Zagar. Ob koncu tega leta je dobil naslednjo čestitko: – Vesele božične praznike, srečno in veselo novo leto Vam želijo gorjanski proletarci! Anonimnost kaže, da to ni bilo običajno voščilo, temveč izraz pripravljenosti na sodelovanje.

Že leta 1923 so Gorje dobile delavsko prosvetno društvo Svoboda, ki je zbirala okoli sebe mladino in vzgajala ljudi v naprednem duhu. Njen revolucionarni in kulturno-prosvetni vpliv je rodil dragocene sadove: že leta 1941 je odšlo v partizane 17 njenih članov in simpatizerjev, 14 pa kmalu za njimi.

Med gorjanskimi revolucionarji so znana imena Jakoba Urha iz Zasipa, Andreja Prešerna in drugih, zlasti pa prekaljene in neupogljive revolucionarke Marije Žumer ter njenih učencev in sodelavcev. Zanimivo je, da je bil vsak predvojni komunist hkrati tudi vnet in razgledan kulturni delavec.

Z Jesenic pa so tja prihajali tudi navdihovalci in organizatorji, kakor je bil Tone Čufar, na Poljšico pa se je priselila komunistka Ivanka Mohorič z možem. Revolucionarji so hodili tudi na sestanke k Matevžu Volfu v Slamnike, kjer je bilo kot nalašč primerno oporišče za tako delovanje. Napredne in revolucionarne niti so vodile tudi v Bohinj, in Gorje so bile uspešna vmesna postaja med Jesenicami in to dolino, ki je bila tudi med vojno tesno povezana s temi kraji.

In ko so prišli okupatorji, ki so zlasti Bled spremenili v nevarno gnezdo in razkazovali svojo moč, so gorjanske vasi med utrjenima Jesenicami in Bledom postajale nekaka odskočna deska za pot v gozdove, na drugi strani pa izhodišče za številne poti in niti, potrebne v pripravah na vstajo. Proti Bledu je mejila železniška proga – med Podhomom in Bohinjsko Belo, ki teče natanko tam, kjer se poključka pobočja začno raztegovati v ravnino.

Kljub temu pa je zlasti Rečica sodelovala z Gorjanci in s tistimi, ki so se zadrževali na Mežaklji in Pokljuki. Poleg drugih imajo Rečičani in drugi Blejci tam tudi gozdove, rovtne in planine.

Tako so zveze med Jesenicami in Gorjami z okupacijo močno oživele. Tudi v tem je del odgovora, kajti priprave na vstajo so bile stvar organizacije, naloga in odgovornost ljudi-komunistov, ki so takoj po okupaciji pokazali, kaj so.

Gorje s Pokljuko in Mežakljo so bile partizansko zaledje. Smrt je že zgodaj začela segati po borbah in drugih prebivalcih. Nismo se še mogli prav zavedeti, da bo boj res tako krvav, kakor je bil, že sta padla prva dva Gorjanca: Andrej Komar in Alojz Zvan. Padla sta 8. avgusta 1941 na Jelovici. Dne 28. avgusta so Nemci v Spodnjih Gorjah ustrelili že prvih pet talcev. Že 19. septembra 1941 je na Pokljuki padel znani Rémarjev Andrej-Andrej Prešeren. Misli in želje, da bo vojne po napadu na Sovjetsko zvezo kmalu konec, so se začele razblinjati. Nacisti so začeli kazati svojo moč in predvsem nasilje. In prav v tem je veličina boja: upor je okupator sicer zaviral, toda zadušil ga ni!

Zdaj so Gorjanci izpričali svojo žilavost, izklesanost in odpornost.

Mar je potemtakem čudno, da so v štiriletnem spopadu padali tudi taki dečki, kot sta bila štirinajstletna Stanko Beznik iz Krnice in Jože Janša iz Podhoma? Ali pa 81-letni Jožef Jan iz Spodnjih Gorij? Padli so v gozdovih in na planinah; v takih primerih gozdnata Pokljuka in Mežaklja nista bili partizanski zaveznici. In nasprotno: vsak, kdor se je v tistih časih znašel v gozdovih, je bil v sovražnikovih očeh partizan.

In potem so se vrstili številni padli, ki so se žrtvovali med partizani ali pa so padli drugje. Ker je bilo po več članov ene družine v partizanih, je smrt v nekatere družine posegla tako neusmiljeno, da so padli kar štirje Zvani-Porovi iz Spodnjih Gorij, štirje Pogačarjevi-Kršetovi iz Krnice, pet Repetov iz Spodnjih Gorij, trije Kobali-Zgavnekarjevi iz Mevkša, trije Pristovi iz Mevkša, dva Krničarja iz Zgornjih Gorij, dva Sokliča z Laz, dva Kobala-Frčjejeva iz Zgornjih Gorij, dva Laha iz Spodnjih Gorij, dva Pora iz Podhoma, več Jakopičev, pa Žemve, dva Cundriča ter še in še. Pa v Radovni in še sem in tja po naši domovini je zemljo močila gorjanska kri.

PRVA SREČANJA IN SPOZNAVANJA

Veliko Gorjancev se je že takrat vozilo v jeseniško železarno in nazaj. Kadar ni vlaka, je podhomska postaja tako majhna in pohlevna, da človek ne bi verjel, kakšen vrvež nastane tam ob urah, ko delavci stopajo v vagon ali stopajo iz njih. Zato so nastale v aprilu 1941, ko so nas zasedli Italijani in Nemci, v prometu velike težave, kajti nekateri mostovi so bili ob razpadu porušeni. Zato smo bili radovedni, kako se bo življenje odtlej razvijalo, ko bodo odhajali na Jesenice v glavnem s kolesi.

V kotlarni, oziroma mehanični delavnici, kjer sem bil takrat zaposlen kot mlad delavec, sta med drugimi delala tudi dva gorjanska prvoborca: razgledani in vplivni mož Andrej Prešeren in Stanko Kocjančič ter nekaj drugih. Že v maju, ko še nikogar ni bilo v gozdovih, smo tam dobili prve Slovenske poročevalce. »KO PREČITAS, DAJ NAPREJ!« je bilo napisano na vsakem.

In Slovenski poročevalec je šel iz rok v roke, da je prišel nazaj oguljen, zamazan od delavskih rok, očitno velikokrat prebran. Ko si ga prebral, so ti oči kar začarele. Razumljivo je, da si dajal to ilegalno, pod smrtno kaznijo prepovedano glasilo OF samo tistim ljudem, ki si jim zaupal, sicer se tedaj nismo še preveč bali, kajti pravega strahu še nismo poznali. Nacistični red še ni pokazal svojega zločinskega obraza.

Zato se je krog simpatizerjev partije v tistih dneh v primerjavi s predvojnimi časi naglo in močno razširil. Ta ciklostrani listič, ki smo si ga izmenjavali v tovarni, je bil tiste dni skoraj edina oprijemljiva bilka ki je zbuja upanje; bil je plamenček, ki je dokazoval, da deluje nekeje sila, ki zbuja občutek povezanosti in tolaži ter spodbuja ljudi, naj ne klonijo, pa naj bodo žrtve še tako velike. Nekje je bila roka, so bile misli, je bila glava, ki je vse dobro premislila in pripravila. Nekje je bilo vodstvo, ki je imelo pred seboj jasno načrtano pot neizprosne boja z okupatorjem. Hitlerjeva moč pa je bila takrat ogromna; pod njo je ječala vsa Evropa. To je pomenilo, da smo se začeli upirati najbrezobzirnejšemu sovražniku človeštva, kar jih pozna zgodovina.

Se junij je bil, ko je izginil od doma in iz tovarne Andrej Prešeren, ki se je z Jeseničani mudil v glavnem na Poljanah. Zveze z njimi pa nismo pretrgali. Nasprotno: začeli smo se sestajati in govorili smo samo o oboroženem uporu, o zbiranju orožja, o širjenju propagande, o tem, da bo Nemčija kmalu napadla Sovjetsko zvezo in tedaj je bo konec v dveh, treh mesecih.

To smo hoteli verjeti, ker smo to vroče želeli.

Vendar nas je skrbelo, predvsem še nepoučene in pa ljudi, ki so že okusili težo in dolgotrajnost prve vojne. Zato so ljudje po vaseh ugibali in govorili to in ono.

»Le kam nas bo to pripeljalo? Nemci so močni!«

Prvi gošarji pa so sami in prek nas dopovedovali ljudem in jih prepričevali: »Saj Nemci niso tako močni, kakor se kažejo. Ko se bodo spopadli z Rdečo armado, si bodo kaj kmalu polomili zobe.«

Ta peščica zavzetih organizatorjev je bila s temi trditvami podobna komarju, ki se zaganja v krokodila. Sicer pa je res — kar ni nič čudnega — da velik del prebivalstva Nemcev ni gledal preveč po strani. Vse je bilo še neznano, nejasno, Nemci pa so obljubljali mnogo. Uveljavili so se različni vplivi od prej, kajti večina ljudi ni mogla takoj doumeti, da so bili takrat že pripravljene načrti za ponemčenje naših krajev. To je pomenilo preseliti večino Štajercev in Gorenjcev daleč z domače zemlje.

Dne 6. maja 1941 so namreč Nemci v Gradcu sestavili načrt, po katerem naj bi preselili 260.000 Slovencev, ki so jim 4. junija na konferenci v Zagrebu dodali še 175.000 naših ljudi.

O vsem tem, sicer ne tako natanko, kakor je znano sedaj, je pisal tudi uporniški tisk. Izseljavanje je bilo moč ustaviti samo z oboroženim uporom.

Kdo iz naše in starejše generacije se ne spominja sramotnega in ponižujočega, še bolj pa vznemirljivega merjenja glav, določanja »rase« ter zloglasnih števil 4 do 6? Vsi ti ljudje bi morali biti razseljeni do konca oktobra 1941. Vendar je bilo v začetku močno čutiti, da so naši očetje in dedje nekda služili in »frentali« po Avstriji in Nemčiji, da so bili avstrijski vojaki, da so se tam naučili tudi delati in govoriti. Zato so ljudje, vneti in delo, podzavestno računali na nemško kulturo, na nemško delavnost, natančnost in razne obljube. V dneh razsula je vladala čudna psihoza:

»Če že moramo priti pod tujca, je pač bolje, da pridemo pod Nemca!«

Res, protifašistično delovanje pred vojno je bilo živahno, vsakodnevno, toda človek ne čuti potrebe po »politiki« ali pa mu okoliščine tega niti ne dopuščajo, pač ne more čez noč vedeti, kako nasilen red je fašizem, ne le pri nas in v drugih okupiranih deželah, temveč tudi v deželi Hitlerja in njegovih pomagačev.

Dozorevanje se je šele začelo.

K temu pa so pripomogli Nemci sami: odstranjevali so naše napise, ponemčevali

šole, zapirali koministe — če so bili dosegljivi — in se lotevali tudi drugih ljudi.

Zato sem se v tistih dneh čutil ponosnega, ko smo kar v nahrbtnikih po glavni cesti na Poljane prinašali hrano prvimi ilegalcem. Spočetka so si jo od ust pritrgovali največ delavci, da je bilo videti, kakor da bi prinašal malico za delavce.

Takrat nam je Polde Stražisar v navzočnosti Andreja Prešerna in Toneta Talarja na Poljanah naročal:

»Najvažnejše je zbiranje orožja. Kjerkoli ga dobite, bo dragocenejše kakor vse drugo. Vsak naboj, vsaka stara puška, vsaka bomba... Po hrano pa bo treba stopiti tudi h kmetom. Delavci si od hrane, ki jo dobivajo na nakaznice, res ne bodo mogli pritrgovati. Tako bomo tudi kmečke ljudi pritegnili k boju!«

Polde je govoril tudi o »danem trenutku«, kakor je ponavljal vedno, kar je pomenilo: udariti in kmalu prevzeti oblast. To je bilo šele sredi junija 1941.

Le kaj bi se zgodilo, ko bi čez nekaj mesecev res morali prevzeti oblast?

Toda takrat je bilo tako in zrelost je rasla vzporedno z dogodki, z udarci, uspehi in neuspehi.

Če je tako govoril Polde, če je to poudarjal Andrej, je bilo to tudi treba storiti. Vsak začetek je težaven, tako so nas hrabrili.

Pri tem delu sva se največkrat srečala s Stankom Kocjančičem. Med prvimi in največ kruha je dajala Vikica Ravnik iz Grada, na Rečici pa Ivanka Trnka-Rusova iz hotela Triglav. Radi so dajali tudi nekateri v Zasipu. Jaz sem se v začetku obračal na Terseglava, Kladvove, kjer je bil pokojni Janez sploh najbolj agilen, potem pa sem stopil tudi k Pičnovemu Mihju.

Z Rečice so po svojih zvezah pomagali in že v sodelovali sodlovali s Pokljuko Rozmanovi, Golčevi in posebno Martin Humer, pozneje pa še mnogo drugih. Partizansko zaledje se je razraščalo. Ne bi hotel ponavljati že znanih dejstev, da v teh začetnih dneh ni bilo lahko pridobivati ljudi za nekaj tako tveganega, kakor je upor; raje bi spregovoril kratko o občutkih, ki sem jih imel, ko sem obiskoval razne ljudi. Z vso mladostno vnmemo sem občudoval starejše tovariše, ki so si že upali v gozdove. Prehod iz normalnega življenja v partizansko, negotovo in več kot tvegano, se mi je zdel pomemben. Za kaj takega je bilo treba mnogo požrtvovalnosti, zavesti in tudi poguma. Zato mi ni bilo težko veli-

ko časa posvetiti nabiranju hrane, denarja in drugih stvari, kar so mi naročali, čeprav sem se s tem izpostavljaval večji nevarnosti, kakor sem sploh mislil. Zato sem takrat, in pozneje tudi drugi, legalno — v upanju, da nas morda ne bo doletelo najhujše, da te nekeje še vedno nad glavo čaka streha in postelja, naredil marsikaj, da bi to trdo prebijanje odložil za pozneje. To odkrito priznam. Ko bi bilo vse enostavno, lahkotno in kratkotrajno, partizanstvo ne bi bilo tako pomembno, kakor je bilo. Ljudje smo različni, v nečem pa enaki: nihče rad ne trpi ali celo umrje brez koristi. Sicer je eden v tem večji junak, drugi manjši in srednji, toda tudi pozneje sem videl bežati celo največje junake, take, ki sem njihovo hrabrost občudoval. Hrabrost je dragocen dar narave, zato smo jo vedno, zlasti v partizanih, visoko cenili. In če je bila hrabrost združena še z zavestjo delavca, furmana, kmeta ali golcarja, so zrasli iz njih partizani, ki so po pravici uživali med ljudstvom ugled in spoštovanje.

In ko so Nemci 22. junija napadli Sovjetsko zvezo, so tovariši na Poljanah oživeli. Bili so prepričani, da je to začetek konca, ki bo za nas zmogovit in ki bo sledil najkasneje v treh mesecih, prav gotovo pa pred zimo. Jaz, zelenec, sem poslušal te stare, izkušene revolucionarje in kar požiral njihove besede, napovedi in utemeljevanja, potem pa sem vse to pripovedoval svojim znancem in prijateljem. Če so bili o tem prepričani tudi sami, ne vem, vem pa, da nam je bilo to v veliko spodbudo.

Toda bradata glava Andreja Prešerna, ki je prej izdajala prikupnega in prekaljenega intelektualca kakor tovarniškega »drejarja«, je večkrat preudarno zmajala, in že nas je opozarjal:

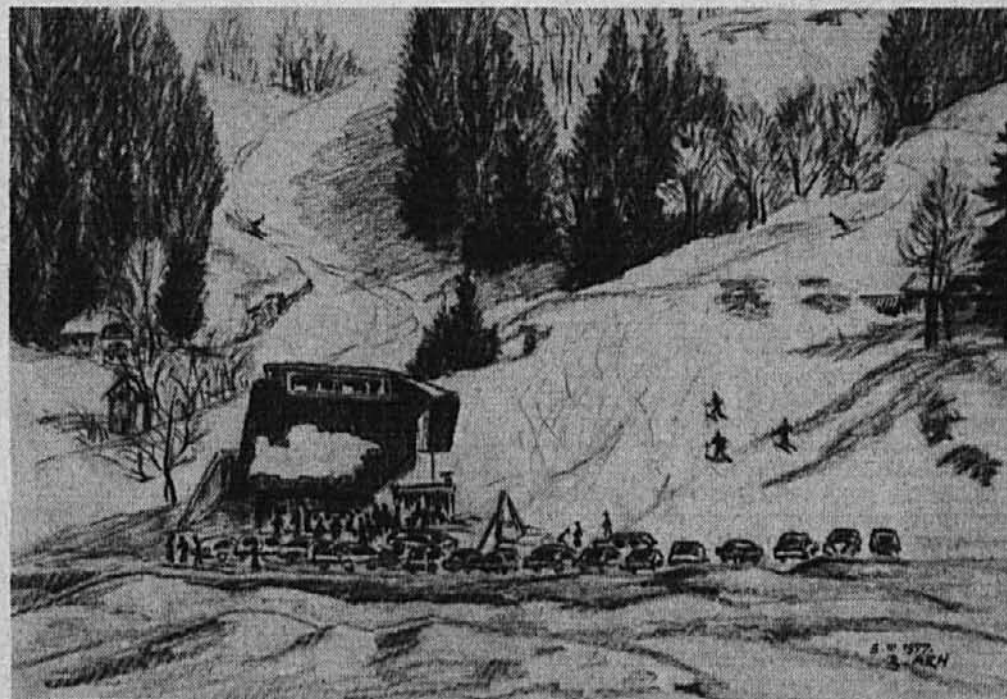
»Počasi, počasi! Boj bo zagrizen in ne tako hitro končan! Saj se spopadata ta dva sistema!«

Andrej pa zato ni bil nič manj ognjevit glede oboroženega upora, le izkušnost je govorila iz njega. Lahko bi mi bil oče, zato sem ugibal, kako premaguje nevspečnosti, ki se jim v partizanih ni bilo mogoče izogniti.

Kmalu pa so se napovedi začele uresničevati: Nemci so s 1. julijem začeli preseljevati predvsem ugledne ljudi in izobražence, da bi tako povsem zbegali že tako vznemirjeno prebivalstvo.

Mnenja o »kulturnih« Nemcih so naglo plahnela in tako smo se začeli tesneje zblíževati. Zdaj je bilo važno, da si bil

(Nadaljevanje na 4. strani)

Rudolf Arh: Zatrnik

(Nadaljevanje s 3. strani)

Slovenec. Če si bil komunist, si bil v očeh ljudi samo še večji domoljub!

In tako sta nas začeli združevati humanost in enotnost. Celo ljudje, ki so še nedavno spriči podlega hujskanja imeli komuniste za malopridneže, so jih začeli varovati, hraniti, obveščati in skrivati. Celo življenja so tvegali zanje, kajti čutili so, da so se s tem uprli nameravanemu uničenju vseh.

Poslej besedi »upor« in »komunist« nista več delali ljudem posebnih preglavic. To še ni pomenilo, da smo množično odšli v gozdove, toda začutili smo, da imamo istega smrtnega sovražnika in da moramo biti zato zavezniki.

Nuja je storila svoje: pot, po kateri bo treba hoditi poslej, je bila vse jasnejša — in ena sama. Ali pa ona druga, umazana, izdajalska.

»SKLADIŠČE« OB TEPKI

Ob cesti proti Spodnjim Gorjam, takoj ko prideš skozi kratek predor pod železniško progo, na ostrih ovinkih raste več tepk. Ena med njimi je bila takrat še tako mlada, da si jo lahko objel z dlanmi obeh rok. Zdaj je že debelo drevo.

In tam, pri tej tepki, sva se od maja 1941 do odhoda v gozdove nekajkrat sešla s Porovim Lojzom, Alojzom Žvanom. Začelo se je skromno. Najprej sva se pogovarjala o novostih, o orožju in propagandi, potem pa sva ob mladi hruški zagrebela majhno škatlo. Škatla nama je poslej rabila za »skladišče«. Ne prej ne pozneje tiste skrite škatle ne bi imenoval tako, toda spričo poti, ki smo jo komaj začeli zaznavati, je bilo to ime povsem upravičeno.

Do tega je prišlo po golem naključju, kajti za vsako malenkost se ni bilo mogoče sestati. To ne bi bilo ne pametno ne varno. Nekega majskega dne sem iz tovarne prinesel dva ali tri izvode Slovenskega poročevalca. Dogovorjenega sestanka z Lojzom ni bilo mogoče dočakati in tako je »skladišče« prišlo zelo prav. Lojz, ki je kmalu prišel pogledat, če je kaj v škatli, jo je takoj izpraznil. Če pa sva se tam sestala, sva posedela ob tepki in se »mirno« pogovarjala o vsem mogočem, kot da se naju ves svet prav nič ne tiče.

Pozneje so prišli v tisto škatlo poleg papirjev tudi deli orožja. Nekega dne sem našel v njej pet nabojev za puško. Pet nabojev! Zavil sem jih v cunjico kot nežnega otroka in jih oddal Talarju na Poljanah. Pet nabojev takrat ni bilo malo, saj so prve puške šele kapljale skupaj. In potem sem jih čutil v žepu, kakor bi bili kosi razbeljenega železa. Posebno še, ker so se mi zdeli važni, skrivnostni, hkrati pa strašni. Dotlej namreč še nisem streljal s pravim orožjem in, priznam, nikoli nisem čutil do orožja posebnega veselja. Bilo mi je zoprno. Zato sem toliko bolj občudoval te ljudi, ki so se zadovoljno igrali z njim in ga hoteli vsak hip tudi uporabiti. To so bili naboji, zbrani in zdaj skriti v škatli zato, da bi spretna partizanska roka nekega dne počila predrznega Nemca ali podlega izdajalca.

Nekega dne sem spet tako čepel pri tepki, in kot bi se igral, sem odprl škatlo. Pod rokami sem tedaj začutil nekaj okroglega, hrapavega, trdega in težkega. Bilo je železno. Naglo sem se ozrl na vse strani. Nikogar ni bilo blizu.

V škatli je ležala nasekana bomba. Ročna bomba. Še vedno vsa rjasta in po kanalih se je še držala prst. Od vznemirjenosti so mi zadrhtele roke. Kaj če pritisnem kam tako, da bo počilo? Lojzu se je moralo neznansko muditi, da je pustil bombo kar tako, umazano. Spet sem se ozrl, pa ni bilo nikjer žive duše. Stisnil sem jo v žep in se odpravil proti domu. Desno hlačnico mi je tako vleklo navzdol, da sem z njo brisal prah po cesti. Bomba sem zakopal v drvarnici. Dolgo pa nisem vzdr-

žal. Sosega Franceta, ki sem ga pred leti občudoval kot dobrega vojaka, sem vprašal, kako se streže taki reči. Rjaste res nisem hotel izročiti nikomur. Taka ne sme priti v partizanske roke. Zato sem jo očistil, namazal z oljem in spet zbrisal, da je bila videti, razen nekaj luknjic, kakor nova.

Tudi ta je potem šla na Poljane. Bila je še redka, zato so je bili toliko bolj veseli.

Še nekajkrat sva tako »napolnila« najino skladišče, dokler ni prišel konec julija.

Nekega vročega dne pa mi je redko-besedni, toda vedno nasmejani Lojze rekel:

»Zdaj nama to ne bo več potrebno. Treba bo iti! Kaj pa ti?« Brez podrobnega pojasnila mi je bilo jasno, kam bo treba iti. In Lojz je to povedal tako preprosto, brez strahu, kakor da odhaja na prijeten izlet.

Kdo ga ne bi občudoval? Tedaj še ni pokalo po okolici, vendar je bilo ozračje tako, da o tem, če bo pokalo ali ne, ni bilo treba dvomiti. In ob misli na to me je stisnilo pri srcu.

Lojz pa je komaj čakal na to. Šel je in me spet obzirno priganjal: »Tudi ti boš kmalu moral! Molči o vsem!«

Lojze je odšel brez posebnega poslavljanja.

Niti štirinajst dni ni minilo, ko sem prav od njegovega brata Andreja zvedel, da je Lojz na Jelovici padel. Andreju se je glas tresel, kljub temu pa kar nisem mogel verjeti, da je to res. Tako mlad, neugnan in žilav, kakor je bil, pa naj bi že padel! Zdaj smo se jasneje zavedeli, da bo ta spopad krvav. Nekakšna tesnoba me je prevzemala vedno bolj, ko sem srečaval uniformirane zelnice, ki so hodili po naših cestah tako predrzno, da bi se mi morali čutiti pohlevne podnajemnike.

Ime partizan je poslej zbuvalo še večje spoštovanje, hkrati pa smo se vsi v dolini zavedali, da bo boj trd in neizprosno. Strah in negotovost nam nista bila neznanca. Šlo je le za njuno premagovanje.

Z GRABLJAMI K JOHANI

Johana je bila Ivana Mohorič-Olga, ki je živela za Poljšico, tik pod gmajno. Johana prvih stikov s partizani ni navezala zaradi bližine gozdov, čeravno je res, da ji je njihova bližina olajševala delo. Bila je revolucionarka že pred vojno. Kakšna je bila, pa vem natančneje še zato, ker je pri nas — imeli smo kovačnico — kmalu po svojem prihodu iz Kamne gorice, nekaj let pred vojno, začela izdelovati znane kropske »jegernegle«. Svoje revolucionarno

prepričanje je pokazala takoj. Johana je bila tudi drzna in pri njej, ki ji je pomagal tudi mož, je bila nekakšna prva postaja za zvezo med vami, med zaupniki v dolini in partizani na Poljuki.

Takrat so bili prvi dnevi avgusta, kmalu po tem, ko se je izgubil tudi Porov Lojz. Dne 1. avgusta je prvič pokalo po Poljanah, kar smo zvedeli takoj. Tudi za prva dva padla partizana smo zvedeli. Lagal bi, ko ne bi priznal, da je dolino zajel preplah. Ljudje so se zdaj še bolj zapirali vase. Bali smo se negotovosti, partizanske sile pa so bile še tako šibke, da so ljudje zmajevali z glavami — češ to je samomor! Nemci jih bodo pobili in polovili! Upirati se je brezupno!

Tako je bilo razpoloženje po tem, ko so ljudje zvedeli, kaj se je zgodilo na Poljanah. Partizani pa niso mislili tako.

Nemci so na ves glas — pomagali so jim tudi domači priskledniki, ki se jih je bilo treba bati — oznanjali:

»Teh nekaj banditov bomo v kratkem uničili! Ljudje, ne nasedajte jim!«

Po tem prvem spopadu so partizani izginili. Kam, nismo zvedeli. In prav takrat, v tistem napetem poletnem ozračju, bilo je 2. ali 3. avgusta, me je Johana poiskala kar doma. Prišla je z vprašujočim pogledom, kot bi že vnaprej hotela uganiti, če lahko tvega ali ne.

Toda, če je kaj začela, je tudi izpeljala do konca. Gledal sem jo, kakor da je partizan, kajti znano je bilo, da ima Johana z njimi tesne stike.

Zato sem se takoj razveselil:

»To je spet znak življenja! To bo brž-čas zveza! Partizani so se gotovo ustavili pri njej.«

Na samem sva bila in Johana ni čakala: »Kratka bom, ker se mudi... Takole je: čimprej bi moral zbrati nekaj hrane! Ne čimprej, takoj! Bo šlo?«

Toda to zanjo ni bilo vprašanje, to je bila naloga in dolžnost, in tako jo je sporočila tudi meni. Če sem bil z njimi v zvezi, sem bil dolžan nekaj storiti, tudi če je bilo nevarno. Saj v tem je bila vsa zadeva: nevarno je bilo!

O tej nevarnosti sem razmišljal tudi jaz, kajti po prvem navdušenju v pripravah na vstajo in ko še ni pokalo in še nihče ni padel, je skoraj vsak storil kak korak nazaj. Postali smo resnejši ali drugače rečeno: strah, pred nasiljem je dobil večjo veljavo. Sram me je bilo pred samim seboj, da sem — čeprav le na kratko in v mislih — nekaj časa okleval. Ko ne bi bilo potrebe in ko mi Johana ne bi zaupala, prav gotovo ne bi prišla. To ni bilo izrečeno, toda to je odmevalo iz vsake njene redke besede, vsakega pogleda, vsake kretje. Kako bi jo mogel razočarati? Zdaj, ko so bili od aprila dalje najhujši časi, je bilo treba iti tja, kjer je bila znana zveza. Pomislil sem na nekatere nevarne sosedo, kar je vedela tudi Johana, in se nekako boječe oziral na vse strani.

Uganila je, kaj mi roji po glavi, zato me je pokarala:

»Vem, kako je s sosedi! Kaj pa jaz? Misliš, da nisem tvegala, ko sem prišla sem? ... Vem, da boš!«

Potem sem jo tiho vprašal, kajti mučila me je bolj radovednost kakor strah:

»So tam? So se oglasili pri tebi?«

Toda Johana je bila skoraj huda in ob tem vprašanju tudi nezaupljiva:

»Ne vprašuj preveč. To ni zdravo!«

Taka je bila: drzna in odločna, odgovarjala pa je brez ovinkov. V primerjavi z njo sem bil zelen in boječ, pravi učenček! Vendar sem jo čudno pogledal, kot bi hotel reči: Če bom tvegala in zbral hrano, naj vsaj vem, za koga bo. Toda — to bi lahko vedel brez besedičenja.

Da bi me pomirila, je vendarle rekla: »Dosti je, če veš, da že dva dni niso jedli in da ne morejo do hrane. Zdaj pa brž po-vej, reci!«

Rudolf Arh: Blejski grad

Če je kar podnevi morala priti s Poljšice prav sem, je bilo že hudo. Lahko sem si mislil, da sovražnik po streljanju na Poljanah poti na Pokljuko in Mežakljo strože nadzoruje kakor doslej. V mladostni domišljiji sem si lahko predstavljal, da je za vsakim grmom Nemec.

Toda — če je tvegala ona, zakaj ne bi še jaz! Njena navzočnost mi je pomagala premagati strah, da sem obljubil:

»Poskusil bom! A koliko praviš: vsaj dva nahrbtnika.«

»Se to ne bo veliko... Zdaj pa me poslušaj: poišči si še koga, toda res zanesljivega pomočnika, in oprtajta si hrano tako, kakor da gresta v rovte. Zdaj je čas košnje. Za vsak primer vzemita in vrzita čez rame kako orodje!«

»Ta misel ni napačna,« sem se ji olajšano nasmehnil ob spoznanju, da je o tem že vse premislila in me tako lepo poučila. »Kam in kdaj pa naj prideva?«

»Prinesita hrano v grmovje nad našo hišo. Saj ti je znano. Tam jo zložita, ne da bi se oglasila pri meni. Tistemu, ki pojde s teboj, pa niti besede o meni! In če se le kaj zgodi, »gresta v rovte!« Pričakujem vaju popoldne!«

Naglo je odšla, kajti oči nekaterih sosedov so bile preveč zvedave. In ne le to: tja so zahajali celo policisti!

Po njenem odhodu mi je rojilo po glavi več misli: Kdo mi bo pomagal? Kje dobiti toliko izdatne hrane in tako naglo? Kaj, če me že zdaj kdo zasleduje? In za vse to je bilo le štiri, pet ur časa! Dolgo pa nisem ugal. Kar bo, pa bo! Še enkrat sem si ponovil načrt, sedel na kolo in začel zbirati hrano. Najbolj so me spet podprli pri peku Ravniku in v hotelu Triglav, kjer je bila Ivanka zelo radodarna. Še nekaj sem nabral pri dveh drugih hišah, drugo pa sem dobil in dodal kar od domačega, kajti pozimi smo še klali. Res je bilo vsega za dva dobra nahrbtnika. Zdaj sem premišljeval, koga nja bi naprosil za pomoč. A kaj bi izbral: saj sem imel dobre in zanesljive prijatelje. Obžaloval sem, da si že prej nismo bolj zaupali. Kako naj bi ljudje sami od sebe vedeli, kaj bi bilo treba storiti? To velja za take, ki so bili pripravljene sodelovati, pa niso imeli priložnosti, za tiste pa, ki smo jih vabili in nagovarjali k temu, pa so se oteпали, je stvar drugačna. Človek dostikrat ne potrka na prava vrata. A tudi to je človeško. Tone Justin s postaje je bil takoj za to.

In potem je šlo natanko tako, kot je predlagala Johana... Z grabljami čez rame sva se vzpenjala v obronke Pokljuke. Kar po poti. Za vsakim ovinkom sva pričakovala Nemce, ko pa jih nikjer ni bilo, sva se pomirila. Bil je lep, sončen dan in hlad med Pečmi nama je prijatelj...

Prijatelj je bil redkobeseden, zato ni vpraševal, kam greva in kdo je to naročil. Razumel je, za kaj gre.

Malo nad Johanino hišo sva vse lepo zložila, toda čutila sva, da naju nekdo opazuje. Že ko sva se vračala, sva opazila krepkega partizana. Bil je znanec Matija Žumer-Zgajnarjev iz Spodnjih Gorij, brat zaslužene sestre Mince in brata Jakoba-Mitje, tudi prvoborca. Kratko je pripovedoval o lakoti, ki je tistikrat prvič zares pokazala zobe. Četa je bila na poti na Jelovico...

Matija je med talci padel že naslednje leto.

Ko je Johana spet prišla, je samo rekla: »Kdor hitro da, dvakrat da! Pojedli so kot bi trenil z očesom!«

Imelo me je da bi jo vprašal, kam so odšli. In ojunatil sem se: »Kje so zdaj?«

Spet sem ga polomil, kajti Johana me je zavrnila:

»Navadi se že in ne sprašuj. Če bo pokalo, boš že slišal. Priden pa si vendarle bil!«

Pohvala me je prijetno presenetila, čez nekaj dni pa je na Jelovici res pokalo.

Slišali sicer nismo, padel pa je Porov Lojz, hkrati z njim pa še drugi Gorjanec Andrej Komar ter Jeseničan Pavle Koren.

TALCI V SPODNJIH GORJAH — POMEMBNA PRELOMNICA

Mesec avgust je bil dolg in napet. Doslej sta padla že dva gorjanska partizana, dva jeseniška pa na Poljanah. Tudi prve skupine naših ljudi so Nemci preselili v Srbijo, nekaj ljudi pa je čemelo v Begunjah. Poleg tega so se po stenah in opažih rdečili veliki plakati, ki so na vsak način hoteli prestrašiti prebivalce in ki so oznanjali, da je ta pokrajina tudi nemška, ki so uvajali policijsko uro in grozili z ustrelitvijo.

Ne gre, da bi tajili, kako nas je to potrolo in tudi zastrašilo, in tudi ne, da so somišljeniki in okupatorjevi priskledniki močno dvignili glave. Vzvišeno in domišljavo so grozili vsakomur, ki je ali bi rad pomagal partizanom. Zato se je tudi v Gorjah moralo nekaj zgoditi. Če sem prej rekel, da so bile domala vse gorjanske vasi za vstajo, je to tudi res. Res je bilo tudi, da so tisti redki izprijenci, ki so se ogrevali za nacionalsocializem, za nasilniški »novi red«, za katerega so bili tudi pripravljene marsikaj žrtvovati, zastrupljali in strašili svojo okolico tako, da je ob nemškem nasilju prvi uporniški korak v dolini začel hrometi.

Zato je bilo na vsak način treba izdajalce in okupatorjeve sodelavce kaznovati, čistiti iz ljudskih vrst.

To se je zgodilo 26. avgusta 1941, ko se je bliskovito širila vest, da so partizani prejšnji večer ubili okupatorjevega navdušenega pristaša kovača Florjana Ulčarja.

Prevzelo nas je navdušenje in hkrati nemir. Le kaj se bo zgodilo zaradi tega? Bodo Nemci molče prebavili ta opomin? Če bi ga, marsikdo celo ne bi verjel, da je bil kaznovani res okupatorjev sodelavec! To bi bilo za gibanje nerodna reč. Sicer je bilo znano, kakšen človek je bil, saj izdajstva ni niti skrival, vendar je vse ljudi mučilo vprašanje, kaj bo poslej.

Še prejšnji dan sva se s Stankom Kocjančičem, ki je tudi prišel na Poljane, srečala na zvezi z Gabrinom — Francem Benigarjem, s katerim smo sodelovali že v tovarni. Takrat je bil Stanko na pol že v partizanih. Zaupal mi je:

»Kaže, da bo treba odriniti!«

Tiste dni z bratom ni več spal doma, ko pa je padel Florjan, se je skrival še bolj. In tako vsi, ki so se sodelovali z osvobodilnim gibanjem. Obetalo se je zasledovanje...

In pokazalo se je, da to ni bilo zaman. Nemci so se pognali na lov za tistimi, ki so bili v gorjanski občini sumljivi. Vendar je obveščevalna mreža, sicer še rahla in neorganizirana, poskrbela, da so v tistih dneh ušli nemškim zankam brata Kocjančič in potem Ambrožič ter Ivan Bassaneze. Priključili so se partizanom na Pokljuki.

Dva dni po ustrelitvi odpadnika Florjana se je pokazalo, kaj so zasnovali Nemci. Blizu hiše ubitega so postavili pet kolov in ob njih ustrelili pet talcev; tri iz gorjanskih vasi, enega z Dobrave in enega iz Nomnja.

To je znano in kdo so bili, je omenjeno drugod, zato bi raje skušal oživiti občutke tistih dni in čas, ki je dokončno nakazal, da bo boj krvav.

Tistikrat se nisem mogel premagati, da ne bi šel pogledat zločina, ki se je zgodil samo zato, ker smo svojo zemljo hoteli ohraniti svojemu rodu.

Hribček, na katerem so stali koli in ob katerih so visele sključene postave ustreljenih znancev, je bil prijazen in tudi vas pod njim je kazala prikupno lice. Sončen dan je bil. Toda — tega dne nihče ni opazil sonca, ki je mirno lilo svoje žarke na zemljo. In tudi sonce, ko bi moglo, bi prav gotovo potemnelo. Tako pa je sušilo prelite

Rudolf Arh: Kostanj

kaplje krvi prvih talcev in solze njihovih svojcev ter vseh, ki so jih prišli gledat.

Okoli teh kolov je bilo še nekaj ur po zločinu čutili duh smodnika.

Vanje, v sključene postave ubitih, pa so se upirale začudene, svetle in solzne oči domačinov. Mladih, starih, otrok, moških in žensk. Šele zdaj je bilo, kot bi vsi ti hipoma spregledali »novi red«, ki naj bi v teh krajih za vselej zatrl slovenski jezik. Nemci v zelenih uniformah in grozo zbujačih trdih škornjih so z veseljem razkazovali sad svojega dela, kot bi hoteli reči: »Le glejte jih! Dobro si jih oglejte, bandite! Tako se bo zgodilo vsakomur, ki bo samo prst skušal vzdigniti proti tretjemu rajhu!«

In mi smo jih gledali, in gledali so jih tudi presenečeni otroci: nemo, s spoštovanjem, občudujoče, kot bi se jim hoteli zahvaliti:

»Vi ste nam plačali spoznanje, kakšni časi so prišli!«

In nismo jih gledali zato, ker so tako želeli Nemci...«

Potem sta bila dva pogreba: z godbo, venci in nemškimi govori ter kljukastimi križi so pokopali izdajalca, ob majhni cerkvi pa so potihno zagrebli pet talcev...

Na njihovi zadnji poti jih ni smel spremljati nihče, zato pa je bila z njimi vsa okolica in tisoče src je utripalo namesto njihovih. Močnejše kot kdajkoli.

Kako ne; vsa okolica se je čutila, kot bi Nemci streljali vanjo!

Preplah je potem sicer šel med nami in dolino je prevzemala groza. Toda to je bilo le, kot bi ljudem zastal dih zato, da bi premislili vse to, kot bi nabirali moči, da bi po teh kolih šli v nov zalet!

Nemški uspeh glede zastraševanja je bil le navidezen in začasen. Saj so se izpolnjevala vsa napovedovanja organizatorjev upora, ki je bil na začetku sicer sila boleč, kajti okupator se je končno tudi tu pokazal takega, kakršen je bil v resnici.

Preplah se je spremenil v prelomnico upora. Nemci so pokazali ranljivost, pokazali, da morajo za pomirjanje dežele uporabljati najbolj surove metode.

Tako so igro dejansko že začeli izgubljati.

Saj vendar ni mogoče trditi, da je trajno močan tisti, ki mora nasprotnika dušiti v krvi. Še manj pa, da se je prišel tujec na naša tla zavzemati za nekakšen red in pravico, kakor so trdili Nemci na vsa usta.

ANDREJ PREŠEREN

— VEZ MED

DVEMA VOJNAMA

Andrej Prešeren

Prešernova mladost sodi v čas nastajajočega kapitala in s tem porajanja mladega delavskega razreda. Ko je bil star 10 let, to je bilo leta 1904, je na Javorniku in Jesenicah izbruhnila prva splošna stavka delavstva, ki je bila izraz vse večjih nasprotij med delom in kapitalom. Če pravimo prva splošna, to ne pomeni, da pred to še ni bilo nobene. Leta 1899 je v 1869. letu ustanovljena KID — Kranjska industrijska družba — delavcem znova odtrgala 10 % zaslužka, kar za to družbo, ki je, kakor podobne, slonela ne brezobzirnem izkoriščanju, ni bilo ničesar nevsakdanjega. Med delavci je zavrelo in pod vplivom socialistov, ki so si v boju s kapitalističnimi lastniki že pridobili nekaj izkušenj, je izbruhnila prva stavka. Po robu so se postavili žebjarji in žičarji, medtem ko so drugi stali še ob strani. Stavka je bila le delna in je trajala deset dni, nakar so lastniki za polovico popustili. Uspeh je bil le delen, vendar je oživil nadaljnjo krepitev delavskega osveščanja in združevanja. Odnosi med delavci in lastniki so se razčiščevali vse bolj, medtem ko pred letom 1880 avstrijski delavec, zlasti delavec v naših pokrajinah, ni imel nobenih pravic.

Potem so jeseniški delavci začeli praznovati tudi 1. maj. Prvič se je to zgodilo leta 1909, kar je bilo glede na podobna praznovanja v drugih slovenskih delavskih središčih dokaj pozno.

V tistem času se je Prešeren učil kovaške obrti, nakar se je zaposlil pri KID, kjer je leta 1890 začela obratovati nova tovarna na Savi. Poslej je ta tovarna naglo rasla in se koncentrirala v vse močnejšo industrijo. Prav to pa je pomagalo porajati tudi vse zavednejši industrijski proletariat. Tovarna je zaposlovala tudi vse več Gorjancev, katerih najvidnejši med naprednimi je postal Andrej Prešeren. Prenasjanje pridobljenih pogledov, znanja in revolucionarnih izkušenj z Jesenic med svoje tovariše in znance ter gorjansko okolico, to je bilo najpomembnejše, zaradi česar je Andrej Prešeren v prvem prebujanju Gorjancev najvidnejša revolucionarna osebnost. Mladi Prešeren je med delavstvom kmalu zbudil pozornost, kajti na vsakem koraku se je po tem, ko je spoznal osnovne ideje socializma, tudi sam pridru-

žil temu gibanju na Jesenicah ter v domači okolici sodeloval v takratnih naprednih akcijah.

Tako je Prešerna zajelo v tovarni novo življenje, ki je bilo zvezano z učenjem, študijem, prebiranjem knjig, udeleževanjem na sestankih in na kulturnem področju. V domačem okolju je hkrati s tem za te napredne ideje vneti Andrej postajal voditelj mladine. Prek njega in drugih tovarišev je jeseniška tovarna izžarevala napredno razredno gibanje, ki se je kazalo tudi v kulturnih prireditvah in delu. Ti začetki segajo že v dni pred prvo svetovno vojno, ki se je začela leta 1914. Tedaj je tudi dvajsetletnega Prešerna doletela mobilizacija. Vojna je močno posegla v to generacijo, v ljudeh s socialističnimi nazori pa je še bolj razvnela revolucionarnost. Oktobrska revolucija je med to vojno — 1917. leta — načela novo zgodovinsko poglavje. In ko so se vojaki, ki so morali služiti in umirati za razpadajočo avstroogrsko monarhijo, pod revolucionarnimi vplivi in siti klanja vračali domov, so v novi državi hoteli za delovnega človeka doseči pravičnejšo ureditev.

V Gorjah so tudi zapljuskali valovi tega nemira in se kazali v poskusih, da bi vzpostavili svojo oblast ter v nejasnih zahtevah po njej. Nemiri v prvih povojnih letih so se tako zaostriili, da so se nekateri domači vojaki, ki so bili med vojno predvsem doma, skrivali pred zrevoltira-

nimi ljudmi, ki pa še niso dozoreli za temeljitejši, globlji in trajnejši poseg. To je bilo bolj ali manj spontano reagiranje na vojno in vse, kar jo poraja, navdihnjeno s prevratniškimi idejami Oktobra. Med tistimi, ki so se morali skrivati pred razdraženimi ljudmi, je bil tudi takratni župnik. Tudi Prešeren je sodeloval v teh nemirnih dneh, ki pa niso trajali dolgo: prišli so novi žandarji in prisilili ljudi k mirovanju.

Nekaj časa po vojni je v Gorjah učiteljeval takrat 25-letni Stane Žagar — 1921—1922. leta — že ves prežet z revolucionarnimi idejami, ki je navezoval stike tudi z Andrejem Prešernom. To je bila sicer kratka in nejasna doba, vendar so tudi od tega sodelovanja ostale otipljive brazde.

Prejšnji vojaki, ki so se tolkli za tuje koristi in bili ogoljufani za lepše življenje, so svoje nepotešene proteste in nejasne misli o delavski oblasti v veliki meri začeli utapljati tudi v pretiranem pijančevanju. Med tistimi, ki so bili vneti in agilni organizatorji gibanja abstinentov, je bil eden najbolj gorečih Andrej Prešeren. V ta čas sodi tudi ustanovitev delavske prosvetnega društva Svoboda v Sp. Gorjah — marca 1923 — ki si je poleg drugih nalog zadalo tudi razvijanje boja proti alkoholizmu. Tajnik odbora prve Svobode je postal njen soustanovitelj Andrej Prešeren, kar je bilo povsem logično nadaljevanje glede na njegovo dotodanje prepričanje in delo. Poslej prek Svobode nastaja knjižnica, ki je bila prav pri Prešernu, širi se kulturno-prosvetno delo in z njim napredne ideje. Zveza z Jesenicami je tako trdna, da imajo tudi tam Prešerna za svojega. To je bilo v duhu prave solidarnosti in povezave. Prešeren je predsednik in najagilnejši razširjevalec protialkoholne akcije, je strasten bralec naprednih knjig, propagator marksističnih misli na vsakem koraku in tudi njegova rdeča ruta, ki jo je vedno nosil za vratom, kaže na njegovo razredno miselnost.

Medtem pa revolucionarno gibanje, ki ga vodi Komunistična partija Jugoslavije, doživlja hude boje, kajti boržoazija s kraljem na čelu uporablja vse vrste nasilja. Leta 1921 je KPJ prepovedana in komunisti, katerih vrste se redčijo in hkrati čistijo, morajo v ilegalno.

Leta 1924 je viharno. To je čas, ko so se nasprotja med delavstvom in branilci protiljudske vladavine izražala tudi v oboroženih spopadih in nasilniških izpadih proti naprednim množicam. V tem letu je med fašistično Orjuno in revolucionarnim delavstvom v Trbovljah prišlo do znanih in krvavih spopadov. Do nemirov podobne narave pa je prišlo tudi na Jesenicah in tudi Gorje se temu niso izognile. Prišlo je do več pretepev, ko so orjunaško usmerjeni posamezniki dobili primeren pouk. Razumljivo je, da se je včasih to kazalo tudi na ne-

Rudolf Arh: Česnja nad Jevnico

Rudolf Arh: Sestri

primeren način, pomembno pa je, da so ljudje pod vplivom naprednih delavcev reagirali na poskuse, da bi vzpostavili diktaturo buržoazije.

Sledila je prepoved delovanja nove neodvisne delavske partije Jugoslavije, kar se je leta 1924 tudi zgodilo. Po hudih trenjih in razvoju nasprotij na obeh straneh gibanja je končno leta 1929 prišla zloglasna januarska monarhistična diktatura. To je bilo hudo obdobje za napredno delavsko gibanje Jugoslavije, zlasti za člane KP. Že januarja tega leta so bili aretirani nekateri Svobodaši z Jesenic in tudi iz Gorij; med njimi najvidnejši Andrej Prešeren. Ko so se tovariši vrnili iz ljubljanskih zaporov, je bila trda tudi za službo in delo. Pritisnila je namreč tudi gospodarska kriza in kdor je bil takrat preveč zaznamovan z rdečo barvo, je bil med prvimi na seznamu za odpuste. Tako je bil ob delo tudi Andrej.

S kulturnim in političnim delovanjem pa ni popustil. Še naprej je zbiral knjige in urejal knjižnico, se na vsakem koraku spopadal z zaostalostjo, deloval med ljudmi in se vmes priučil tudi fotografiranju. S tem se je nekako skromno preživljal, kajti zaradi svojega delovanja in prepričanja ni našel primerne zaposlitve. Tako je bil še bolj in vedno med ljudmi. Iz tega gibanja in pod vplivom jeseniškega proletariata je bila leta 1934 v Sp. Gorjah ustanovljena prva celica KP.

Po letu 1936 je sodeloval tudi z revolucionarko Marijo Žumrovo, ko se je po osmih letih vrnila iz Sovjetske zveze.

Andrej je bil vnet ljubitelj narave in planinec, kar mu je omogočalo, da je bil običajno največ med mladino, ki ji je skušal vcepljati napredne nazore. Andrej je bil duhovit človek, svojevrstna in privlačna osebnost in zato je bil znan daleč naokoli.

Po zletu Svobod v Celju leta 1935, ki so se ga udeležili tudi gorjanski Svobodaši, se je vladajoča buržoazija prestrašila te napredne nevarnosti, nakar je ta društva prepovedala, razpustila. Toda organizatorji oboroženi z marksistično miselnostjo, so namesto Svobod ustanovili Vzajemnost. Prešeren je bil spet med soustanovitelji in delo se je spet prebijalo naprej. To je bil že sestavni del naraščajoče Ljudske fronte, ki je razvijala svojo dejavnost tudi že proti fašistični nevarnosti, ki je pretela znotraj in zunaj države.

V tem obdobju je Prešeren imel večkrat opravka s policijo, ki je budno nadzorovala politično nezaželene ljudi. In tako sta prišli

leti 1940 in 1941, čas neposredne nevarnosti fašističnega napada. Da bi se policijske oblasti in vladajoči vrh, ki se je spogledoval in dogovarjal s Hitlerjem in Mussolinijem, na lep način znebili revolucionarjev, predvsem komunistov ter s tem zmanjšali možnost notranjih nemirov, so si zamislili klicanje na zloglasne »orožne vaje«. Orožne vaje takrat, januarja 1941. leta, ko je bila Evropa že v ognju druge svetovne vojne, niso bile videti ničesar nenavadnega. Nenavadno pa je bilo to, da so pozive tako na Jesenicah kot drugje dobivali predvsem komunisti in njihovi simpatizerji. Iz Gorij so tako »poklicali« že priletnega Andreja Prešerna, Jakoba Vodnjova in Franca Pavliča. To je bil že večer pred vojno in okupacijo.

Treba je priznati, da je tako zlobna odtegnitev ljudi, ki so vedeli, kaj se pripravlja, pustila za seboj občutne vrzeli, vendar to ni trajalo dolgo. Tovariši, ki so bili na »orožnih vajah« in to tudi letniki, ki niso bili več vojni obvezniki — dejansko v taboriščih v Medjuresčju pri Ivanjici v Srbiji, kjer je bil tudi Prešeren, in v Bilečah v Hercegovini, so to pregnanstvo v uniformah spremenili v politično, kulturno in komunistično šolo. Ob zlomu stare, kraljevske Jugoslavije so bili ti borci spet doma med ljudstvom. Že njihov odhod in potem vrnitev sta bila svojevrstna politična demonstracija, v kar so komunisti spremenili vedno in vsak ukrep kraljevske oblasti.

Poslej so se dogodki razvijali naglo. Komunisti so v tistih dneh že razglašali priprave na oborožen upor, okupator pa je v maju že segal po tistih, ki jih je dosegel. Med iskanimi je bil tudi Andrej Prešeren, ki se je takoj umaknil v ilegalo. Prišel je čas dejanj, ki so jih komunisti napovedovali že dolga leta: oborožen spopad! Toda — zdaj v okoliščinah okupacije, kar je pomenilo boriti se proti okupatorjem in njihovim prisklednikom, hkrati pa osnovati novo, revolucionarno oblast in njeno oboroženo pest, ki se je začela imenovati partizani.

In tak prvi gorjanski partizan je junija 1941 postal prav Andrej Prešeren. V tistih dneh se je z Jeseničani najprej mudil na Poljanah, pozneje pa z gorjansko skupino na Pokljuki. Njegov odhod med organizatorje oborožene vstaje je bil logično nadaljevanje njegovega prejšnjega boja proti izkoriščevalcem in nasilju. S tem korakom je najprej nakazal pot drugim gorjanskim in okoliškim prvoborcem, predvsem članom nekdanje Svobode in Vzajemnosti ter tako dal primer, kaj je zavrednim ljudem treba storiti v teh nejasnih, nemirnih in usodnih dneh. Prav tedaj so za domovino največ storili tisti, ki so bili dotlej v imenu obrambe domovine najbolj zatirani in preganjeni po gospodi, ki je skoraj celo četrstoletje tiščala za vrat jugoslovanske narode in jih vrgla v naročje največjemu sovražniku človeštva — fašizmu.

Prvi partizani so bili zelo agilni in so se izpostavljali neštetim nevarnostim. To je bil tvegan, nemiren čas, čas iskanja in načina boja, čas iskanja poti in prilaganja novim razmeram, skratka čas oranja ledine. Zbegane in dotlej vedno prevarane množice so bile ne le oplasene, omrtvele in pasivne, temveč tudi nezaupljive. In Andrej je spet krepko zaoral v to ledino. To je poleg zavesti in požrtvovalnosti zahtevalo tudi velike fizične zmogljivosti. Andrej pa je bil zdaj, ko se je končno začela oborožena revolucija, že precej v letih in od vsega preživetega tudi utrujen. Vse dotlej je še vedno nosil in dvigal zastavo revolucije, zdaj pa jo je začel izročati drugim. In imel jo je komu! Za njim so v juliju in avgustu 1941 prišli v gozdove bratje Žvani, Repe, Komar, Bassaneze, brata Kocjančiča in Ambrožiča ter še nekateri. Gorjanski partizani so v tem času

osnovali prvo, v vod organizirano vojaško skupino. Za njimi je bilo kmalu nekaj sabotažnih akcij in tudi ognjeni krst. V septembru so šli tudi na Javornik po sir in bili so neprestano na delu.

Takrat, v septembru 1941, so taborili za Mejo dolino. Z njimi je prišel v stik tudi takratni pastir in domačin Janez Čop. Za Andreja Prešerna je bilo prav to usodno. Po grdem izdajstvu je Čop pripeljal nemške policiste tako, da bi bila kmalu uničena vsa majhna partizanska enota, ki se je tedaj zadrževala v tem kraju. Toda — partizani so kljub zagotovitvi Janeza Čopa poiskali položaje po svojem preudarku. To jih je rešilo zadnji trenutek. Prešeren, ki je bil že v letih, je ostal blizu tabora, ostal na zvezi, da bi počakal Staneta Kersnika—Jelovčana, ki je šel na Staro Pokljuko na javko z aktivisti.

Medtem je namesto sedemnajstih policistov, o katerih je govoril Čop, prišla dosti večja enota, nekaj sto mož, ki so imeli s seboj tudi desirane pse. Z enim samim udarcem so hoteli Pokljuko »očistiti« partizanov.

Tovarišev, ki so se spopadli z Nemci, je bilo le sedem, zato so se morali umakniti. Izdajalec pa je policiste usmeril na taborišče in tako so v njegovi bližini presenetili Andreja Prešerna. Ni znano, ali so ga najprej ujeli psi in je bil ustreljen potem, ali pa je bilo obratno. Dejstvo je, da so ga policisti tam ubili in tam so ga tudi, vsega razmesarjenega, našli potem tovariši.

Njegovo burno in revolucionarno življenje, razpeto med dve strahotni vojni, je bilo ustavljeno nasilno. Čeprav je padel že ob jutru začetega boja, je pustil za seboj jasno začrtano pot, predvsem pa mu moramo biti hvaležni za vse tisto, kar je delal in žrtvoval v bojih proti brezobzirnim izkoriščevalcem že v Avstro-Ogrski in potem v kraljevski Jugoslaviji.

Remarjev Andrej nam bo ostal v spominu tak, kakršen je bil: postaven, ponosen, duhovit in izobražen ter svobodoljuben mož, rahlo sivih las, opremljen in vedno pripravljen za planine, s fotografskim aparatom čez hrbet, z rdečo ruto okoli vratu in s srcem, pripravljenim za vse dobro.

To je bil naš prvi partizan, ki je padel tedaj, ko je uporu komaj stekla zibelka. Tisti Andrej Prešeren, ki ga je za jugoslovansko-kraljevimi iskala tudi tiralica nemške varnostne policije z Bleda z dne 21. junija 1941. Tiralica s številko I., ki o njem pravi, da je »ubežen komunist«! Aretacija v maju in juniju se ni posrečila, zato jo je ta tiralica razpisala na široko.

Toda Andrej se ni dal aretirati. In ko so končno dobili mrtvega, niso vedeli, kdo je mož, ki je razmesarjen ležal pred njimi. V okrožnici komandanta varnostne nemške policije št. 616/41, ki je bila razposlana vsem orožniškim postajam v okrožju, je zapisano: »Dne 19. 9. 1941 je žandarmerijska patrulja na ozemlju Pokluka, in sicer severno od Repečnikov rovt-Alpe, naletela na komunistično bando. V spopadu, ki je sledil, je bil ubit neki komunist, čigar imena še nismo mogli ugotoviti...«

Nič ni pomagalo zmerjanje z »bando«, nič vsa brezobzirna nasilja in številčna premoč, plemeniti cilj in plemenita kri nista mogla roditi drugega kot plemenit sad.

Naj bo tudi ta okupatorjev akt, ki je dejansko priznanje nemoči, ki so jo utapljali v krvi, dodatek k napisu na spomeniku, stoječem v planinskem svetu sredi gozdov, ki jih je Andrej ljubil ne le zaradi njihove lepote, temveč tudi zato, ker so bili naši!

Andrej je živel tako, kot je pred sto leti zapisal njegov veliki sorodnik France Prešeren, katerega daljni potomec je bil, da:

»Manj strašna noč je v črne zemlji krili, kot so pod svetlim soncem sužni dnovi!«

ŽIVLJENJE IVAN JAN MARIJE ŽUMROVE JE BILO REVOLUCIJA

Marija Žumrova

V žilavem boju za lepše in človeka vrednejše življenje so Gorje dale vrsto ljudi, ki so se, prekaljeni v trdotah vojn in pomanjkanja, nesebično žrtvovali za revolucijo. Tak velik človek, pomemben ne le za Gorje, temveč za vse predvojno revolucionarno gibanje, je bila nedvomno Marija Žumer, po domače Žgajnarjeva Minca iz Spodnjih Gorij. Rodila se je na prelomu dveh stoletij, 2. avgusta 1900.

Njena družina, ki je premogla le skromno hišico, je bila številna, zato je morala Minca oditi z doma za zaslužkom že s štirinajstim letom. To je bil hkrati začetek njenega šolanja, kajti skozi vse to ni šla z zaprtimi očmi ali praznim srcem. Že z dvajsetimi leti je našla pot med revolucionarje, ljudi, ki so vedeli, kaj hočejo. Bila so viharna leta po prvi svetovni vojni, ko je jugoslovansko delavstvo v razrednem boju napravilo prve korake. Minca je naglo rasla in zrasla v revolucionarko, ki je na vsakem koraku, vsak dan našla priložnost in čas za študij marksizma in vsega naprednega, kar ji je bilo dostopno. Njena nadarjenost, ki je spričo pomanjkanja ni mogla razvijati v šolah in ki sta se ji pridružili še trdna volja in požrtvovalnost, ji je omogočila, da je spoznala najgloblje vzroke gibanja človeške družbe in posebej še razmere pri nas. Gorje so ji postale premajhne: delovala je tudi drugje, še vedno pa se je — včasih tudi proti svoji volji — vračala domov. Doma je srečavala sodelavce, kakor so bili Andrej Prešeren ali Jakob Vodnjov in drugi. To delovanje se je seve razvijalo v strogi ilegali, kajti kraljevski režimi mlade, nenasitne in brezobzirne jugoslovanske buržoazije so bili smrtni sovražniki naprednega gibanja in takih ljudi, kakor je bila takrat že zrela komunistka Marija.

Leta 1928 jo je partijsko vodstvo poslalo v Sovjetsko zvezo. Pot tja je bila

združena z velikimi napori in nevarnostmi, kajti potovati je morala ilegalno. In še preden je odpotovala v Sovjetsko zvezo, prvo, toda mlado in zaostalo deželo socializma, je bila Minca že odločna in neupogljiva revolucionarka.

Takrat je kazalo, da bo tudi ona, ki se je vse dotlej morala odrekati sreči materinstva in urejenemu življenju, vendarle našla košček življenjske sreče. Med revolucionarnimi tovariši je srečala sebi enakega človeka, tovariša Carja, ki je postal njen mož. Sanjarila je o tem, da bo tudi ona imela družino in otroke. Toda — sanje se ji niso mogle izpolniti. V času diktature — v tridesetih letih ji je policija zverinsko ubila moža, ilegalnega partijskega delavca.

Revolucija je terjala tudi take vrste žrtve... Minca je ostala v Sovjetski zvezi osem let. Vrnila se je — spet ilegalno — leta 1936. Življenje v Sovjetski zvezi jo je prekalilo, vrnila se je resnejša, bolj razgledana, ne le zato, ker je toliko let živel v Sovjetski zvezi, temveč tudi spričo dela in znanja, ki si ga je pridobila v deželi nastajajočega socializma. Pri študiju je ne le poglobila teorijo, temveč je, živeč v težavnih razmerah mlade sovjetske države, tudi sama okušala, kako težko je graditi novo družbo na starih temeljih in splošni nerazvitosti. Zato se je vrnila mnogo bolj zrela, obogatena z znanjem in praksjo.

Revolucija je v njej doživljala novo obdobje. Sodelovala je pri prvi partijski celici v Spodnjih Gorjah. Delo je bilo ilegalno, vendar jo je policija spet izsledila in zaprla: ko je marca 1937 prišla iz Ljubljane, jo je na postaji v Podhumu zgrabil policijski agent. Odpeljali so jo na ljubljansko policijo, kjer je bila že dobro znana, od tam pa so jo prepeljali celo v centralne zapore, v zloglasno Glavnjačo, o kateri je pozneje napisala, da »je bila prava srednjeveška mučilnica«. Tam je tudi doživela mučenje, katerega posledice je čutila vse življenje. Zato je bila telesno premalo odporna, da bi kljubovala strahotam poznejšega trpljenja. V Glavnjači so jo mučili 70 dni. Hoteli so izsiliti iz nje priznanje, da je bila v zvezi z drugimi komunisti itd. Toda Minca ni priznala ničesar. Zato je niso mogli obsoditi in končno so jo izpustili.

Vendar to ni bila prava svoboda: morala se je vrniti domov v gorjansko občino, kjer je bila dejansko konfinirana. Strogo ji je bilo prepovedano zapustiti gorjansko občino in javljati se je morala oblastem. Kljub temu pa ji tudi tu niso dali miru: neprestano je imela preiskave in nadzirali so jo, če je doma. Tako je ostala brez sredstev za življenje, v breme ostareli materi, ki je vdova po delavcu prejemale mesečno le 60 dinarjev, pa še to od Bratovske skladnice, in pa kot pokojnino. Pletla je nogavice in jopice, pri čemer je zaslužila kak dinar, kajti nikjer se ni smela ne mogla zaposliti.

Življenje je bilo več ko trdo. Ljudje tedaj še niso mogli prav razumeti, zakaj vse to, poleg tega pa je bil oblastni aparat, ki je služil bogatašem, tako trd, da so bili ljudje v veliki meri v boju za vsakdanji

kruh tudi ustrahovani. Zdaj, ko imamo že zdavnaj izoblikovane pojme o široki revoluciji, ki smo jih praktično uporabili v zadnji vojni, le stežka razumemo tiste čase in revolucionarje, ki so morali toliko pretrpeti, žrtvovati, se odpovedati in životariti več ko skromno v neprestani nevarnosti pred zapori, kakor je pretrpela in žrtvovala prav Minca. Iskala je delo, pa ga ni dobila. Kdo, ki bi ji ga lahko dal, si je hotel ali upal sprejeti v službo takega človeka, ki mu je bila policija neprestano za petami? Da, zdaj, ko vsak otrok ve, da je v NOB sodelovalo skoraj vse, kar je bilo količkaj zavednega, se zelo težko vživimo v razmere, v kakršnih je rasla in zrasla revolucionarka Minca. In prav to in taki ljudje so polagali temelje poznejši množičnosti narodnoosvobodilnega gibanja, ki ga je sprožila okupacija.

Toda Minca ni popustila. Njena revolucionarna moč je bila neusahljiva. V tistem času je delala vse, samo da bi se skromno preživela, in naskrivaj je vzdrževala zvezo s komunisti in naprednimi ljudmi. Takrat je napisala tudi znano brošuro »Sedemdeset dni v Glavnjači«. To je bila obtožba krvavih režimov kralja Aleksandra, obtožba nasilja in teme. Že pisanje o tem in potem tiskanje je bilo sila drzno in tvegano. Zaradi teh obtožb je oblast to brošuro, brž ko je bilo mogoče, zaplenila. Večina izvodov pa je le ostala med ljudmi in komunisti so jih brali ljudem na sestankih, da so čudoma spoznavali, kaj se godi v zloglasni Glavnjači, kakšen je teror jugoslovanskih oblasti. Brošura je izšla junija 1937 na 16 straneh. Opisani policijski sistem v kraljevini Jugoslaviji po svoji brutalnosti ni dosti zaostajal za terorjem v fašističnih državah.

Zato preberimo kratek odlomek iz brošure:

»... Ko se je Tiljak končno prepričal, da mu kljub tolikokratnemu zasliševanju ničesar ne priznam, mi je pri zadnjem zaslišanju po že znanem sistemu opsoval mater in sestro ter kot razdražen tiger skočil vame, me zgrabil za lase in me vrtil sem ter tja, z drugo roko pa me tolkel po glavi. Tedaj se je oglasil drug policijski uradnik: Ker noče priznati jo bomo zasliševali ponoči...

Res so me potem odgnali v celico, kjer sem lahko premišljevala o tem, da ima izraz »noč« v Glavnjači čisto svoj pomen. Že prvi večer, ko sem prišla v skupno celico, sem opazila, da jetnice zvečer postajajo nemirne. Ponoči so prisluškovale krikom ljudi, ki so jih zasliševali. Na tako strašno, zahrbtno noč moram čakati tudi jaz. Vsa drhteča in onemogla sem legla na svoje staro mesto na tleh. Že toliko dni nisem jedla skoraj ničesar in že toliko časa traja to prekleto »psihično mučenje«, s katerim ubijejo človeka telesno in duševno. Lakote ne čutim več. Žge me in neprestano bi pila. Nocoj hočem spati, ker hočem biti pripravljena, ko pridejo pome. Skušam si predstavljati, kaj bom občutila, ko bom visela obešena za noge, in ko me bodo tolkli po podplatih. Mislim tudi, kako je, če letiš iz četrtega nadstropja na cesto. A vendar! Kaj so proti temu bolečine tistih, ki so jih tako strahovito vlekli za spolovila...!

Noč je minila, ne da bi me bili poklicali. Morebiti pa me odvedejo prihodnjo noč?

Minilo je še več noči, ne da bi me poklicali. Zakaj me spet trpinčijo s tem strašnim, morečim odlašanjem? Naj me rajši tepejo, naj me vržejo skozi okno, vseeno, samo da se konča! Tako se pogrezam v nekakšne polsanje, komaj še razlikujem, kdaj je dan in kdaj noč. Ničesar ne čutim več. Samo škripanje vrat me vrača za trenutek v resničnost. Vselej me prešine misel: Zdaj!

Sanje in resničnost, vsevpred mi bega in se mi meša po glavi. Bledijo se mi čudne podobe in postave s spačenimi obrazi in vse krvave. Nekdo leži na mrliški nosilnici nepremično, lice mu je grdo skriviljeno,

kakor da hoče bruhniti y smeh. Nekje prav blizu pa kakor da čutim groznega Tiljaka ...

In nenadoma se predstave spremene. Zdi se mi, da vidim očeta, kakršnega sem videla, ko je umiral. Imel je globoko udrti prsi, ker je bil brez pljuč. Pljuča mu je požrla tovarna. Slišim ga govoriti z zadušnim, votlim glasom:

Od devetega leta sem delal, dosti sem delal. Spočiti se moram, tako sem truden, nikoli v življenju nisem počival ...

Po ušesih mi brnijo besede, ki jih je mrko gledajoč delavec izgovoril s težkim glasom ob očetovem odprtem grobu:

Edini kraj, kjer je delavcu dovoljen počitek, je grob.

V grlu me začne daviti kakor takrat. Nekaj moram napraviti, a sama ne vem kaj. Ven moram! Začne me dušiti, kakor da se je name zrušila vsa Glavnjača. Kričati hočem, pa ne morem. Zakaj me drže tukaj? Hočem v prostost! V nemoči stiskam pesti, dokler me spet ne obvladajo poslanje s svojimi spačenimi, krvavimi prikaznimi.

Po več takih nočeh so me vendar nekoč pozno zvečer odvedli k šefu odseka politične policije. Ta me je najprej nahlulil, da sem lopov, da sem pokvarjena od glave do pete. Dodal je še več podobnega in mi zapretil, da me bo vrgel skozi okno iz četrtega nadstropja. Njemu namreč zaradi tega nihče ne bo storil ničesar. Potem me je začel tolči s pestmi in me butati ob steno.

Če prideš živa od tu, se boš še dolgo spominjala Vujkovića, mi je zatrjeval, ko mi je v ledvice zadal dobro namerjen udarec. Takrat mu tega nisem verjela, a njegova prerokba se je izpolnila. Bolečine mi do danes še vedno niso izginile ...

Že nekaj teh vrstic nam pove, kaj je morala prestatiti in kakšen človek je bila Minca. Ob tem svojevrstnem opisu tedanjih razmer in družbe moramo tudi zapisati, da je ta njena brošurica tudi otipljiv izraz njenega vsestranskega talenta. Kdo ve, kaj vse bi še napisala, ko bi še živela in bi še kdaj prišla za pero? Mar se njene vrstice ne berejo kakor grozljiv roman spretnega pisca? Toda pri razkrinkavanju na pol fašistične Jugoslavije to ni bil njen cilj.

Poslej je bilo njeno življenje še bolj ogroženo. Iskala je delo, a nihče je ni hotel sprejeti v službo. Končno se ji je posrečilo urediti stvar tako, da se je leta 1939 preselila na Jesenice. Kot sposobna in prekaljena revolucionarka je postala članica okrožnega komiteja partije, v letih 1939 in 1940 pa je bila njegova sekretarka. Tako so se utrjevale njene vezi z gorjanskim delavstvom, ki ga je bilo vse več v tovarni, poleg tega pa z znanimi in padlimi revolucionarji, kakor so bili Stane Žagar, Slavko Federle, Polde Stražišar, Jože Gregorčič ali pa Vencelj Perko.

Takrat se je iz Španije vrnil proletarski borec Franc Potočnik, doma iz Bohinja. S tem tovarišem se je leta 1940 poročila v upanju, da bi si končno vendarle zgradila svoje ognjišče. Toda — tudi zdaj ji sreča ni bila naklonjena. Razmere so bile vse bolj zapletene, poleg tega pa ju je neprestano nadlegovala policija.

In takrat so se nad Evropo že zgrinjali temni oblaki druge svetovne vojne, ki jo je tako brezobzirno zanetil fašizem.

Takoj po okupaciji je s tovariši v okrožnem komiteju partije delovala pri pripravljanju oboroženega upora, toda bila je med prvimi, ki so jo zgrabili gestapovci. Ujeli so jo spomladi 1941 na Javorniku in jo odpeljali v Begunje. Čez dva meseca so jo odpeljali v zloglasno taborišče Ravensbrück. Po strašnem mučenju in trpljenju je začela Minca fizično slabeti. Zbolela je tudi na srcu. Medtem je bil avgusta 1942 ranjen in ujet ter pozneje ubit njen mož Potočnik. Gestapovski zdravniki so začeli z ljudmi — interniranci, ki so bili že dolgo

samo številke, delati tudi zločinske poskuse. Lotili so se tudi Mince. Zanimalo jih je, koliko zdrži njeno oslabiljeno in utrujeno srce. Potem ko so na njej opravili zločinski poskus, se ni več zbudila ... Umrla je 5. februarja 1944, v času, ko je njeno delo že rodilo prve sadove ...

Tako je ugasnila Minca, ki je vse svoje življenje posvetila revoluciji. Ko je bila v Glavnjači, ji gotovo ni prišlo na misel, da jo bo smrt doletela še v hujši »gnojni jami človeške družbe« — kakor je v svoji brošurici imenovala Glavnjačo.

Tako je delo in ime Marije Žumrove v zgodovini naprednega in revolucionarnega gibanja v Gorjah in na Jesenicah vklesano s črkami, ki jih je more izbrisati nobena roka. Minca je eden najsvetlejših primerov doslednega in neizprosnega boja za lepšo prihodnost delovnega človeka, kar jih poznajo gorjanske vasi in velik del Gorenjske. O tem pričajo tudi nova imena takih mlajših Gorjancev, ki so nadaljevali njeno delo tam, kjer so ji ga ustavili z nasilno smrtjo, takih njenih naslednikov, ki so se ji pridružili tudi v smrti!

IVAN JAN

NARODNI HEROJ

ANDREJ ŽVAN — BORIS,

TOVARIŠ IN ČLOVEK

Andrej Žvan-Boris

Vojna je zlasti boleče posegla po moških. V gorjanskih vaseh je več takih družin, v katerih so padli po trije ali celo štiri.

Izmed petih Žvanovih iz Spodnjih Gorij je ostal živ samo Janez, partizan Dravski, a še ta je leta 1962 legel v prerani grob. Čeprav je še nekaj družin, ki so tudi izgubile toliko moških, je Žvanova nekaj izjemnega, kajti vsi fantje: Janez, Andrej, Alojz in Jože so šli v partizane že leta 1941. Zato je bila izguba takih, ki so bili seme in kvas upora, še toliko bolj boleča.

Zaradi junaštva, uspehov, udarnosti in zaslug je bil eden izmed njih — Andrej Žvan-Boris — 29. novembra 1953 razglašen in odlikovan z redom narodnega heroja. Tako so prek njega dobili visoko priznanje tudi vsi drugi gorjanski prvoborci in celotno gibanje, vezano na akcije, ki jih je vodil priljubljeni Boris.

Če gremo po poti njegove biografije — rojen je bil 21. novembra 1915, pridemo z njim v vrste napredne delavske mladine. To je bilo za razboritega, živahnega, za

delo in pravičnost vnetega fanta, ki je še mladoleten s svojimi brati pomagal očetu prebijati se skozi skromno življenje, nekaj skoraj samo po sebi umevnega. Ni naključje, da je bilo kulturno in politično delo najprej in najbolj razgibano v Spodnjih Gorjah, kjer stoji tudi Porova hiša. Tja so prek Marije Žumrove in Andreja Prešerna ter njunih sodelavcev in somišljenikov v največji meri in med prvimi prodrle napredne misli, ki so jih ti organizatorji črpali med jeseniškimi socialisti in komunisti. Tako kot njegovi bratje in nekateri sovaščani je Andrej zlasti pod vplivom revolucionarke Marije Žumrove začel spoznavati, da v razredni, izkoriščevalsko urejeni družbi ni prihodnosti in da se bliža čas, ko bo tako nepravilno urejeni svet treba zrušiti. V Spodnjih Gorjah je najprej delovala Svoboda potem pa Vzajemnost, napredno in kulturno-prosvetno delavsko društvo, ki so ga dejansko vodili komunisti. Andrej z brati in tovariši se je že kot 18-letni mladenič začel uveljavljati v Vzajemnosti, kjer je bil tudi med odborniki. Sodeloval je v debatnih večerih, uveljavljal se je v drugem kulturnem delu, hkrati pa je igral tudi v delavni godbi gorjanskega gasilskega društva.

Ko je leta 1937 dobil delo v jeseniški železarni, se je še bolj zavedal delavskih pravic, ki sta jih delavcu kratili takratna buržoazija in oblast, vedno več je dobival odgovorov na vprašanja o stiskah in težavah delavca, kakršen je bil sam. V tovarni, na kraju, kjer je delavec koval dobiček, je prihajal v stik z ljudmi, ki so iskali poti za ureditev delavskih vprašanj. Spočetka je bil Andrej le težak, potem pa se je priučil elektrovarilstva. S strokovnim znanjem je po svojih močeh pridobival tudi splošno in politično znanje. To je bila takrat tudi naloga naprednih delavskih društev.

In tako se je Andrej med množico delavcev iz Gorij, ki jih je bilo iz dneva v dan več, vozil na delo na Jesenice — še bolj uveljavljal v domačih društvih. Zato ne sodelavcev niti njega dogodki, ki so sledili v letu 1941, niso presenetili.

(Nadaljevanje na 10. strani)

Toda kako se bo vse skupaj razvijalo poslej, ni mogel predvidevati nihče. Važno je bilo le to, da je napredno gibanje in z njim KPJ svoje vrste že pripravljalo na možnost fašistične okupacije in na odpor proti njej. Ko je prišel poziv vodstva KPJ, da se je treba začeti pripravljati na oborožen odpor, se je Andrej z bratom Janezom in Alojzom zadnji dan julija 1941 že umaknil v partizane in se pridružil skupini, ki jo je nekaj časa vodil stari borec za delavske pravice Jože Finžgar z Javornika. Andrej je bil poslej Boris in to ime je kmalu zaslovelo na Pokljuki, Mežakliji in v krajih pod njima. Boris je kmalu izpričal udarnost ne le v besedah, temveč predvsem v praksi. Takrat ni bilo akcije, v kateri ne bi sodeloval. Večinoma je bil prav on pobudnik in je tovariše mnogokrat priganjal k delovanju. Septembra je bil že komandir gorjanske skupine, oz. voda, kmalu pa tudi komandir čete. Kjer je bilo najbolj tvegano, tam je bil Boris. Če je šlo za kaznovanje nevarnega izdajalca, je navadno sodeloval tudi on. Bil je neugnan, pogumen in odločen.

Sodeloval je tudi v prvih bojih na Jelovici, kjer je 8. avgusta 1941 padel Alojz, prvi izmed njegovih bratov. Poslej se je še odločneje boril proti tujim in domačim sovražnikom.

In ko je prišel december 1941, je bil med tistimi šestimi tovariši, ki so v gorjansko-bohinjski kot prišli iz Cankarjevega bataljona na Jelovici in na domačem področju pripravljali in pripravili zimsko vstajo. Komandant gorjanskih in bohinjskih upornikov je postal znani Stane Bokal, komandir ene izmed čet poleg Tomaža Godca v Bohinju pa naš Boris.

Po tem ko se je decembrska vstaja poglobila, je bil Boris še komandir čete, medtem ko je Bokal skrbel predvsem za politično delo.

Sledil je spopad v Brjanci 3. januarja 1942 in potem nepozabni boj s številnimi nemškimi smučarskimi oddelki ter hudo zimo v Lipanci. Komandir Boris je sam prijel za zbrojevko. Nemška premoč je bila velika in pobuda v nemških rokah. Pripomogla sta še visok sneg in hud mraz, -30 stop. Celzija. Orožje je zamrzovalo in tudi zbrojevka v Borisovih rokah. Pomagal mu je Marjan - Stanko-Kocjančič. Nemci so maloštevilno četo prisilili k umiku, ki ni bil nič kaj ugoden, in še so pritiskali za njo. Na grebenu sta se z zbrojevko ugnezdila Boris in Marjan. Ko je premražen Borisov prst pritisnil na sprožilec, je strojnica odpovedala. Vse je zamrznilo. Kdo drug bi se morda čim hitreje umaknil, Boris in Marjan pa sta storila drugače: požgala sta vse papirje in vse, kar je moglo hitro goreti, samo da se je strojnica ogrela toliko, da je začela delovati. Nemški juriš je bil v to smer ustavljen in ko so začeli streljati tudi drugi tovariši, Nemci niso mogli obkoliti čete, kakor so očitno nameravali. Medtem so se drugi borci umaknili iz najnevarnejše bližine, Boris in Marjan pa sta z zbrojevko zdržala tam do mraka, ko so Nemci zaman ponovno poskusili napasti. Za to področje je bila ta bitka nedvomno najnevarnejša, saj so bile okoliščine v korist močnejšemu sovražniku. Takrat so Nemci pritiskali tudi na Moskvo. Mislili so, da bo tudi Rusija klonila pred njimi. - Boris in Marjan sta se potem komaj prebila čez Klek in skozi zasneženo Pokljuko v dolino, kjer sta teden dni zdravila ozeble ude. Načrt Nemcev pa se je izjalovil, kajti četa je imela malo le izgub.

V aprilu leta 1942 so pod Borisovim vodstvom poključki partizani ugnali Nemce na Brjanci, v maju v Radovni, v juliju pa je bil večji spopad na Voklem. Tedaj je bil Boris že komandant bataljona. Ko pa je avgusta 1942 padel komandant Gorenjskega odreda, znani Polde Stražišar z Jesenic, je bil za njegovega naslednika imenovan

Boris. Tako se je Boris v letu dni iz navadnega borca povzpел na položaj poveljnika, ki je bil znan že po vsej Gorenjski in ki je izdajalcem in sovražnikom vlival strah v kosti. Ob njem je zraslo več drugih komandirjev in komandantov, predvsem pa je Boris med zaupniki v dolini in med partizani užival tako zaupanje, da bi šel človek z njim, kamor bi mu rekel. Njegovo učinkovito prepričevanje je bilo vedno v tem, da nikoli ni hotel gledati dogodkov z očmi strahopetca ali tako, kakor je želel sovražnik.

Boris je bil odkrit in širokogruden, sovražil je tudi sebičnost in zahrbtnost. Pozimi je rad hrabil tovariše: »Če je sneg za nas, je tudi za Nemce! Če je mraz za nas, zebe tudi Nemce. Če je hrib visok za nas, je tudi zanje!« Znal se je pošaliti, kar je na borce vplivalo spodbudno. »Če te napadejo od zadaj, se obrni, pa bo sovražnik pred teboj!« In če je primanjkovalo orožja, ni hotel pritegniti vzdihovanja, temveč je tudi v takih primerih govoril: »V dolini je orožja dovolj. Imajo ga Nemci. Kar v akcijo, pa ga boste dobili! Če bomo hodili samo po hribih, bo Nemcem in izdajalcem še bolj zrasel greben. To hočejo, potem pa nam bo še težje. Po tej poti ni rešitve!« Mar so niso besede pravega poveljnika, ki je znal vsako stvar postaviti na pravo mesto? Ni bilo lahko poveljevati domačim ljudem, predvsem ne sovratnikom, bolj ali manj je skoraj vsak hotel hoditi po domačih hribih, da je kdaj pa kdaj, če ne drugače, videl vsaj krov domače hiše. To za vojaka ni vedno najboljšje, ker ga včasih oviraveč obzirov. In ko se Boris tudi v praksi ne bi držal svojih prodornih načel, tovarštva in poštenja, ne bi dosegel toliko uspehov.

V tistih hudih časih, leta 1942, ko je dejansko šlo za obstoj osvobodilnega gibanja, je bilo treba partizanske enote včasih popeljati v akcije, ki so bile edino zdravilo pred umikanjem in zadrževanjem daleč od ljudi, kar so končno Nemci hoteli doseči. Takega zdravila je bila tedaj potrebna tudi enota pod Stolom. Kot komandant odreda je zato šel tja, kajti v zvezi z načrti I. in II. grupe odredov je bilo treba čimveč sovražnikove sile pritegniti na te terene. V zadnjem času so Nemci bataljon pod Stolom stalno presenečali in napadali. Bataljon je uporabljal taktiko umikanja visoko v gore. Še po hrano so šli raje na Koroško, da Nemci tudi po tem ne bi mogli ugotoviti, koliko je partizanov in kod hodijo.

Sklical je bataljon, kajti poveljstvo je menilo, da v teh okoliščinah niso možni po dolini nobeni pohodi ali akcije. S pogledom je šel od borca do borca in jih prvič pozdravil s »Smrt fašizmu!« - Do 1. avgusta 1942 se je pozdrav glasil: »V boj za svobodo!« To je napravilo na borce še posebno globok vtis. Potem pa je spregovoril: »Tu ste sami stari, izkušeni borci, zato je čudno, da se zadnje čase samo umikate. Ali smo se prišli skrivati in čakati na dvomljiv konec ali pa se borit? Saj nismo samomorilci! Nemci se sprehajajo po naših vaseh kot bi bili doma, naši ljudje v dolini pa izgubljajo zaupanje v nas, v svojo vojsko! In izdajalci? Raste jim greben in strašijo ljudi! Vse to nas sili naravnost v napad, v akcijo. To je tudi naša dolžnost do vodstva, ljudi in drugih enot. Ker držimo roke križem, sovražnik svoje sile brez skrbi lahko pošlje drugam, namesto da bi bilo nasprotno. Takega vedenja mora biti konec! Saj nismo sami in ne točemo se le zase! Z nami so vsi pošteni ljudje in komaj čakajo, da bi spet slišali, kako smo udarili po Nemcih. Takoj pojdemo v boj!«

Toda Boris, fant s prirojenim poveljniškim talentom, je vedel, da vse prepričevanje ne bo dosti zaleglo, če ne bo podprto z osebnim zgledom. Če je tovariše v teh, resnično težavnih dneh zares navdušil, je bitko dobil šele na pol. Zato so se s

Rudolf Arh: Vertikale

štabom dogovorili za kombinirano akcijo - in borci so radi poslušali odločne besede svojega komandanta.

Preden je bil ves bataljon zrel za sestop v dolino, je skupina borcev pod Borisovim vodstvom med Lescami in Radovljico odvila in razmaknila tračnice. Dosti enostavneje bi bilo, ko bi imeli eksploziv. Toda to so bile tedaj še sanje. Zato so si pomagali z orodjem, ki so ga dobili v čuvajnici. Komaj so končali delo, že je prisopihal vlak in naenkrat je pretreslo temo ječeče žvižganje in udarjanje koles ob lesene pragove, potem pa je nastala tišina. Vlak je bil iztirjen.

Po skrbnih pripravah je bataljon 13. septembra 1942 sestopil v Žirovnico.

»Nocoj bo najbrž pokalo,« je pripravljaval fante, ker je bila blizu policijska postojanka, nekaj policistov pa je stanovalo celo na železniški postaji, kamor so bili borci namenjeni tisti večer. Res je potem pokalo, še bolj pa je gorelo, kajti tisti večer so partizani požgali železniško postajo, iz trgovine pa so odnesli vse, kar jim je prišlo prav. Intendant je bil zadovoljen, ker je bilo poslej živeža za več tednov.

To je bil za bataljon imeniten uvod v oživljene akcije, in Boris je spet odšel drugam.

Kmalu potem je Borisa zlomil revmatizem in tudi živci so mu odpovedali. Zato so ga za nekaj časa opustili komandiranja. Šel se je zdraviti na teren. Toda tudi tam ni miroval. Sodeloval je z ljudmi in kaznoval nekaj izdajalcev. Če je le mogel, je prihajal v enote in se udeleževal akcij. Kadar pa ga je napadel revmatizem najhuje, je bilo njegovo telo sila neobgljeno. Od hudih bolečin, predvsem v nogah je ječal in čepel na kakem hlodu, tovariše pa prosil, naj zakurijo velik ogenj, da bi si ogrel ude. Ob ognju je nastavljal razbolelo telo vročini, da bi mu zmanjšala bolečine.

Spomladi 1943 se je vrnil v poključki bataljon, ki mu je medtem poveljeval Ernest Seidler-Iztok, poleg njega najboljši komandant poključkih partizanov.

Partizanska vojska je takrat naglo naraščala in narasla tako, da je bila 12. julija 1943 ustanovljena tudi gorenjska Prešernova brigada. Na zbornem mestu pod Ratičevcem, kjer se je zbralo skoraj vse gorenjsko partizanstvo in tudi Poključki bataljon, je bil Boris imenovan za komandirja 3. MSV, kar je najbolj ustrezalo njegovi udarnosti, ne pa preveč njegovemu zdravju. S petnajstimi fanti je odšel nazaj nad Gorje in poslej so se skoraj

vsak dan vrstile akcije. Bilo jih je veliko in zgodovina ter uspehi tega voda in zatem čete so tesno povezani z Borisovim imenom. Njegova udarnost ni popustila nikoli. Uspešno je pomagal šolati tudi nove kadre, ki so bili za naglo razvijajočo se NOV tako zelo potrebni. Boris je bil v vsem zgled drugim.

Potem so ga poslali tudi v oficirsko šolo. Ko bi mu dopuščalo zdravje, bi se razvil v odličnega komandanta. Poslej ga ni bilo več nazaj na Pokljuko in Mežakljo. Z Dolenjskega je prišel k štabu IX. korpusa, kjer so ga ob znanem junaku Krtini Albinu Drolcu postavili za namestnika poveljnika Gorenjskega vojnega področja, na katero so bile vezane no novo snujoče se komandande mest. Vojna se je očitno vse bolj in naglo bližala koncu. Boris je bil zdaj sicer v bolj ali manj neborbeni enoti, toda tudi v njej je bilo treba večkrat izpričati udarnost in junaštvo. Posebno pa je vsekozi pazil na poštenje in pravičnost. Krivice ni trpel ne pri podrejenih ne pri nadrejenih. Znani so primeri, da je bil za najstrožjo kazen takoj, ko je zvedel ali opazil, da je kdo izmed partizanov jemal na svojo roko pri ljudeh hrano ali kaj drugega. Zlasti je bil občutljiv, če je kdo kaj takega skušal storiti siromašnim ljudem. Zato pa je bil glede tovarišstva vsem v zgled. Kadar je bilo treba kaznovati sovražnika ali izdajalca, pa je bil nepopustljiv.

Ceprav mu zdravje, ki se mu je ne-prestano slabšalo, ni dopuščalo novih naporov in čeprav je v vojaškem razvoju zaradi bolezni zaostajal, je bil pravi vodilni gorenjski partizan. Med prvimi tovariši je dobil oficirski čin. Čin poročnika je dobil z ukazom vrhovnega komandanta NOV in POJ že 1. novembra 1943 in kot poročnik je tudi padel.

Padel je 24. marca 1945 – že na pragu svobode – v zadnji veliki sovražnikovi ofenzivi na IX. korpus. Borci gorenjskega vojnega področja, ki so se prej mudili v Farjem potoku, so se skupaj s Kosovelovo brigado znašli na strmeh, takrat še zasneženem in meglenem Poreznu. Bili so tudi razmeroma slabo oboroženi in utrujeni. Vso noč so hodili, potem pa so poplegli po starih bunkerjih, da bi se odpočili. Po Poreznu se je vlačila megla in predhodnica, ki jo je vodil Boris, je hotela zavarovati utrujene borce, terenske delavce in druge. Iz megle so se prikazovale različne postave. Boris in njegovi tovariši so menili, da je treba zasesti vrh. V tem je začelo pokati in pokazalo se je, da so jih Nemci že prehiteli. V jurišu proti vrhu je padel tudi Boris, kajti po umiku ga ni videl nihče več.

Tako je bil juriš na Porezen njegov zadnji. Tako kot je napadal leta 1941 in 1942, je napadal tudi leta 1945, ves bolan in utrujen, kar je bil redek primer. Zato njegovi znanci še danes govore o njem s spoštovanjem in občudovanjem. In ko ne bi padel, bi spet prišel nad svoje Gorje, v vasi in kraje pod Pokljuko in Mežakljo ter postal komandant Jesenic, kakor mu je na Dolenjskem leta 1944, malo prej, preden je padel tudi sam, rekel ob srečanju komandant Stane-Franc Rozman.

Tako pa je ostalo le Borisovo delo in spomini nanj, ki so medtem že postali legenda.

Zgodovinar ne ve, kako bi se lotil opisovanja takih ljudi, kakor so bili Boris, njegovi bratje in soborci, zlasti ne, če jih je poznal. Zato Boris s svojimi sodelavci še vedno ostaja nepopisana knjiga, ki privlači in kliče pisatelja ali pesnika. Suho opisovanje in kronološko nizanje dogodkov je vse premalo človeško, da bi iz vsega tega zrasel in vstal ne le borec in komandant, temveč predvsem vzoren tovariš in človek.

Taki so bili – poleg drugih – tudi njegovi bratje: Lojze, ki je padel prvi, Jožek, ki je podlegel drugi, in Janez, ki je omagal 17 let po vojni.

ČRTOMIR ŠINKOVEC

PESEM,
ROJENA

V
PEKLU

Ko je Karelj Štrekelj (1859–1912), po rodu z Gorjanskega na Krasu, jezikoslovec, zbiratelj in preučevatelj tvornosti slovenskega ljudskega duha, profesor na graški univerzi ter dopisni član akademije znanosti v tedanjem Petrogradu in češkoslovaške narodopisne družbe v Pragi, ob koncu prejšnjega stoletja dal pobudo za strokovno zbiranje slovenskih narodnih pesmi, da bi ohranili čimveč tega dragocenega blaga poznejšim rodovom, verjetno ni predvideval, da bo slovenski narod že v bližnji prihodnosti doživel tako izjemen čas vsesplošne stiske, ki bo rodil novo obdobje slovenskega, tokrat odporniškega ljudskega pesništva.

Zbiratelji narodnega blaga so že tedaj z obžalovanjem ugotavljali, da je v tej smeri mnogo zamujenega in izgubljenega, vendar je Karelj Štrekelj zbrano gradivo kritično in sistematično uredil v štiri zajetne knjige. Izšle so v letih 1899–1917 v 14. snopičih, 15. in 16. snopič je po Štrekeljevi smrti uredil in po prvi svetovni vojni izdal dr. Joža Glonar.

Kako dragocena in utemeljena je bila Štrekeljeva pobuda, vemo šele dandanašnji, saj se nam je, kljub izgubljenemu, ohranil velik del tega bogastva, ki v štirih knjigah in dveh snopičih bogati slovensko kulturno zakladnico.

Podobnega organizatorja in zbiratelja, kot je bil Karelj Štrekelj, potrebuje tudi slovensko pesništvo iz obdobja narodno-osvobodilnega boja. Neprecenljiva škoda bi bila in naša neodpustljiva krivda, ko bi zaradi malomarnosti in neodgovornosti prepustili zobu časa in pozabi tako edinstven zgodovinski dokument, ki v vezani besedi priča o času in kraju naše velike tragedije, ki pripoveduje o zverinskih okupatorjih, ki so nam razkosali domovino, ki pripoveduje o izjemni ljudski volji, o pogumu in junaštvu, nezlomljivi veri v zmago pravice, o neuklonljivi ljubezni do svobode, o žrtvah in smrti zanjo, o ponižanju in trpljenju, o krvi, s katero se je boj za svobodo tako globoko zapisal v rodno zemljo v vseh krajih domovine, skratka, edinstven zgodovinski dokument,

ki je nastal v enem najmanjših, toda po boju za svobodo velikem narodu v družini evropskih narodov.

Že na začetku je treba resnici na ljubo povedati, da je v teku zbiralna pobuda ljudskega pesništva iz obdobja narodno-osvobodilnega boja. Pobuda je vznikla pri katedri za zgodovino slovenske književnosti na filozofski fakulteti v Ljubljani. Zbiranja so se udeležili študenti slavistike, večinoma sinovi in hčere nekdanjih partizanov. Kljub temu, da se osvobodilnega boja niso sami udeležili, so se dela lotili z veliko vnemo. Prebrskali so domala vse muzejske NOB arhive, pregledali ves parti-zanski tisk, obiskali avtorje teh pesmi, zapisovali opombe in dokumentirali, kolikor se je še dalo, nabrano gradivo. Ta nabiral-

Rudolf Arh: Kašča v Podlonku

na pobuda že teče šesto leto in doslej je zbranih več kot 6000 pesmi. Na podlagi zbranega gradiva so študenti pisali tudi diplomatske naloge, ki bodo služile v pomoč pri kritičnem in sistematičnem urejevanju celotnega zbranega pesniškega gradiva.

Med zbiratelje partizanskih ljudskih pesmi sodi tudi pisec teh vrstic. To gradivo sem začel zbirati že kmalu po vojni. In da bi nabrano in mi poslano iz mnogih krajev Slovenije ne ostalo pozabljeno v predalu, sem že pred leti zbral in uredil nekaj tega gradiva v knjigo partizanskih ljudskih pesmi. Izšla je leta 1970 pri založbi Borec in s tem, da je bila hitro razprodana, lahko sklepamo, da je bila med bralci vzbudila zanimanje in pozornost. V pripravi pa sta še dve knjigi, ki bosta izšli v bližnji prihodnosti.

Pri ureditvi teh treh zbirk nisem imel kakega znanstvenega namena. V knjige sem uvrstil gradivo po pesniškem občutku, pa tudi po zgodovinski utemeljitvi, prikazati najbolj značilna dogajanja na slovenskih tleh v letih 1940–1945. V drugo knjigo sem uvrstil predvsem pesništvo, nastalo med zaporniki, izgnanci, taboriščniki in talci. Nedvomno so to najbridkejša doživljanja in usode premnogih naših ljudi, ki jih je poteptal okupatorjev škorenj. Zategadelj iz vsake pesmi veje pretresljiva izpoved nemočnih in zatrtih, zasramovanih in ponižanih, izgnanih in trpinčenih, mučenih in usmrčenih zgolj zato, ker so ostali ljudje in bili zvesti svojemu narodu. Navkljub grozljivi okrutnosti Nemcev, strahotnemu sadizmu Italijanov in zverski zagrizenosti madžarskih žandarjev, te pesmi bolj ali manj glasno izpovedujejo vero v minljivost nasilja, ki nobeno nima dolgega življenja. V teh pesmih je prav tako nenehna obtožba človeških zveri kot trdoživo zaupanje v prihod toliko zaželene svobode, ki bo nedvomno in zagotovo prišla in z zlatimi krili in ogrela zamrznjenost teh prebriskih dni ter dvignila v slehernem izmed nas veliko zgodovinsko vstajenje, da bomo sami svobodni gospodarji na svoji zemlji.

— — —

Okupatorji z juga, severa in vzhoda so kar hitro pokazali svoj pravi obraz. Čeprav so vsi trije zagnili našo domovino s strahovlado, so že od vsega začetka bili Nemci najbolj brezobzirno gospodovalni in krvoločni, ki so bili zasedli Štajersko in Gorenjsko. Nemci so kmalu po vdoru k nam izdali odredbo in z njo razglasili aretacijo in izgon za vse tiste Slovence, ki bi utegnili biti ovira pri uresničevanju njihovih temnih načrtov. Prvi val aretacij je zajel izobražence, predvsem učitelje in duhovnike, ter vse tiste, ki so se bili na Štajersko ali Gorenjsko priselili po letu 1914, kar je zadevalo predvsem Primorce, ki so jih nacisti zaničljivo imenovali »Čiči«. Le-ti so se bili semkaj zatekli kot begunci med prvo svetovno vojno, pa se po vojni niso vrnili, ali pa so bili po vojni pribežali pred fašističnim nasiljem. Vse te prve aretirance je bil že pred vojno zaznamoval kulturbund kot nacizmu nevarne in sovražne ljudi.

Po okupaciji je sam Hitler, ki je bil aprila 1941 na kratkem obisku v Mariboru, naročil svojim gestapovskim opričnikom: »Napravite mi to deželno zopet nemško!«, čemur je sledilo totalno odstranjanje vsega, kar je bilo slovensko, saj to ozemlje »pripada nemškemu življenjskemu prostoru, saj so nanj imeli Nemci svoj kulturni vpliv, ga civilizirali in gospodarsko odprli svetu.«

Aretacije in razlastitve prvih tisočev Slovencev na Štajerskem in nekaj kasneje tudi na Gorenjskem so bili prvi začetki uresničevanja nemških potujčevalnih načrtov. Najprej so odstranili ljudi, ki bi kakorkoli ovirali ponemčevalne pobude in

z njimi napolnili zapore in kasarne v Mariboru, na gradovih Borl in Rajhenburg (zdaj Brestanica), v celjskem Starem piskru, v Begunjah, Šentvidu in pozneje v Goričanah, da ne omenjamo zaporov in mučilnic v skoraj vsakem manjšem mestu in celo po vaseh. Skoraj ob vsaki večji kaznilnici in zaporih so gestapovci uredili tudi prostor za svoje morišče.

Tako je nemški okupator na hitro pokazal svoje grabežljive, zverinske kremplje, medtem ko naj bi slovenski ljudje kot hlapci in dekle, pokorno in ponižno sprejemali vse udarce, trpinčenja in sramotitve.

Še več. Zdaj so začeli Nemci uresničevati svoje stare načrte – slovenski narod, ki prebiva v osrčju Evrope, na zelo pomembnem geopolitičnem ozemlju, je treba zbrisati s sveta, saj za Nemce ne pomeni nič drugega kot najhujša ovira njihovu prodiranju na Balkan ter germanizacije območja do Jadranskega morja.

Za uresničevanje teh načrtov so predvidevali, da bodo potrebovali od treh do pet let, seveda z njihovimi »posebnimi pripomočki«. Eden izmed teh pripomočkov je bil takomenovani »vroči postopek«, se pravi, izseliti precejšnje število Slovencev v Srbijo, na Hrvaško in v Bosno, na izselitveno območje pa naseliti rajhu zveste Nemce. Za vse tiste Slovence, ki bi zaradi raznih vzrokov ostali na domačih tleh, so vnaprej razglasili, da se bodo morali v najkrajšem času ponemčiti. V ta namen so določili nemščino kot edini občevelni jezik. Slovenščina naj bi čez noč izginila iz javnega in zasebnega življenja. Zapečatili so šole in cerkve, kjer je doslej živela slovenska beseda. To naj bi pomenilo totalno zatrtje našega naroda.

Kot že rečeno, so bili prvi na udaru izobraženci. Le-te so kot sovražnike številka ena nemudoma spravili na varno. Dali so jih za zapahe in jim dali hitro okusiti svoje prevzgojne metode. Postavili so jih na raven psa, jih mučili in sramotili. Po nekaj mesecih životarjenja za mrežami so jetniki z veseljem sprejeli vest, da bodo izgnani v Srbijo, kjer so brezdomce sočutno sprejeli in z njimi po bratsko delili še tako majhen kos svojega kruha.

Prvi transport izgnancev so odpeljali 7. junija 1941 iz Slovenske Bistrice. Temu je sledilo mnogo transportov vse do 10. julija, ko so izpraznili zapore v Šentvidu, Mariboru in Rajhenburgu. Po 10. juliju so izganjanje usmerili v Bosno in na Hrvaško, večinoma v Slavonsko Požego. S transporti Slovencev so nadaljevali vse do konca septembra, ko je iz znanih razlogov nastal premor, ne najmanj zaradi odporniškega gibanja, ki se je bilo v tem času razplamtelo po vseh pokrajinah.

V prvem obdobju »vročega postopka« so s Štajerskega v Srbijo, Bosno in na Hrvaško izgnali okoli 15.000 ljudi, z Gorenjskega pa okoli 2.500. Mnogi so izgnanstvu ubežali in se zatekli na Hrvaško ali pa so poiskali zatočišče na italijanskem zasedbenem območju. Italijanske oblasti so to dovoljevale iz političnih razlogov, da bi si na svojem zasebnem ozemlju pridobili naklonjenost Slovencev.

Tako so prav v zaporih med temi prvimi aretiranci, v nemočnem položaju zamreženih temnic, pognali prvi stih slovenske odporniške pesmi, ki so jih spremljale tudi v izgnanstvu. Za to pesništvo je značilno obtoževanje krute usode, hrepenenje po svobodi, vrnitev v svobodni dom in domovino. Domala v vsaki pesmi je prikrito prepričanje, da bo pod udarcem pravičnih sil zapisano k poginu tudi nasilje, ki izhaja iz fašizma in nacizma. Za pesem, nastalo v zaporih in taboriščih, je tudi značilno, da se je s prestavljanjem ljudi iz zapora v zapor, iz taborišča v taborišče, prenašala od ust do ust. Zato je nastalo veliko iniač, ki so svojske po izrazu in doživljanju. V teh pesmih je dokaj pristnosti in klenosti, nekatere pa kažejo tudi pesniško nadarjenost.

Kot smo že ugotovili, je bil prvi udarec nemških nacistov namenjen izobražencem, vsem tistim poklicem, ki so po prepovedu v prejšnjem stoletju polagali temelje slovenske narodne zavesti. Drug udarec je bil namenjen večinoma kmečkemu prebivalstvu v obliki množičnega izгона iz južnega dela Štajerske, iz Posavja in Obsotelja, kjer naj bi naselili kočevske Nemce in z njimi utrdili nemško mejo proti Hrvaški in Slovincem pod Italijo. Prisilno so namestili izgnati od 220.000 do 260.000 oseb, njihove domačije pa zapleniti. Na svoji zemlji so lahko ostali samo tisti, ki so jih trenutno potrebovali ali pa so se zaradi mlačnosti in nevednosti izrekli za Nemce.

Izganjati so jih začeli po 24. oktobru 1941 in jih najprej stlačili v zbirno taborišče v Rajhenburgu, od tam pa v kakih 300 taborišč, raztresenih po Nemčiji, največ v Šlezijo. Transporti so se vrstili vse do konca julija 1942. V tem času so izgnali blizu 80.000 oseb. V kasnejšem razdobju, od marca 1942 dalje, so izganjali v Nemčijo tudi družine partizanov, postreljenih pripadnikov osvobodilnega gibanja ter ljudi iz vasi, ki so jih Nemci v kazenskih pohodih požgali in zravnali z zemljo.

Nemci so tem, kruto oropanim ljudem medeno obljubljali, da bodo v zameno za odvzeta posestva v Nemčiji dobili še večja in boljša, v resnici pa so jih strpali v taborišče, kjer so v razmeroma strogem režimu trpeli hudo pomanjkanje. Nadzorovali so jih nacisti, jih po mili volji premeščali iz taborišča v taborišče ter jih izrabljali kot ceneno delovno silo. »Prestopnike« so kaznovali z ječo, lakoto in celo s koncentracijskim taboriščem. V primeru nemške zmage se ti izgnanci ne bi nikoli več vrnili, zakaj naseliti so jih nameravali po vojni na Poljskem in izkoriščati kot suženjsko delovno silo.

Kljub grenki usodi in hudem razočaranju, izgnanci niso opupali. Živeti so jim pomagali spomini na osirotele domačije, ki so se jih polastili Nemci, in trdno upanje, da se bodo vanje kmalu vrnili. Nenehno so bili v mislih doma, v prijazni gričevnati pokrajini od Brežic ob Sotli do Bizeljskega, porasli z vinsko trto in sadnim drevjem. Pokrajina sama jih je navdihovala z veselo naravo, zato so tudi v izgnanstvu radi prepevali. Pesem jim je bila zvesta spremljevalka in uteha, kjerkoli so bili, raztreseni po taboriščih od Šlezije do Francije. Razen znanih narodnih pesmi, ki so jih prepevali, so se našli tudi preprosti ljudje, ki so v vezani besedi opisovali doživljanje v izgnanstvu. To niso bile le stare pesmi, ki so jih prilagodili svojim razmeram, temveč tudi povsem nove in izvirne, ki so se pozneje razširile v mnogih inačicah po taboriščih.

— — —

Italijanski okupator, ki je v dogovoru z Nemci zasedel preostali del Slovenije – Ljubljano, Notranjsko, Dolenjsko in Belo krajino – in ga preimenoval v Ljubljansko pokrajino, je z odlokom že 3. maja 1941, nasprotju z mednarodnim pravom, priložil svoj del dokončno k italijanski državi. Ta okupator je z razliko od nemškega, po svoji stari navadi in po machiavellistično-fašistični metodi, ravnal nekoliko drugače. Nanašajoč se na svoj lisjaški značaj, je začel izvajati svojo oblast razmeroma pohleвно, hotel svojo žrtev najprej kot pajek preslepiti, jo zamrežiti in ji šele nato na varnem izpiti kri.

Poglavitno besedo v okupacijski politični oblasti Ljubljanske pokrajine je imel visoki civilni komisar Emilio Grazioli, fašistični federale v Trstu. Ta je poveril vzdrževanje »javnega reda« 59. legiji Črnih strajc (MVSN – Milizia volontaria per la sicurezza nazionale). Ta legija se je bila že prej »proslavila v političnem, patriotičnem in fašističnem pogledu«. Njena naloga je bila tudi ustanoviti v Ljubljani center fa-

Rudolf Arh: Dom na Kravcu

šistične organizacije, kamor naj bi vstopili vsi »zdravo misleči« Slovinci.

Ker so Italijani že v začetku te svoje potujčevalne dejavnosti začutili odpor zavednega prebivalstva, so kmalu zabrenkali na drugačne strune. Že 4. avgusta 1941 je izdala kvestura, določeneje, civilni komisar Grazioli, navodila za aretacijo in internacijo vseh politično sumljivih oseb.

Toda vzporedno z rastočim italijanskim nasiljem je rasel tudi odpor OF in prvih partizanskih skupin. Spričo tega je Ljubljanska pokrajina postala operativno območje, varnostne ukrepe pa so prevzele vojaške oblasti. Na čelu te oblasti je bil zloglasni general Mario Robotti, ki je hotel brezobzirno ukrotiti središče upora — uporno Ljubljano. Najprej je ukazal mesto zamrežiti z bodočo žico ter jo zavarovati z bunkerji. Že 27. februarja 1942 je poročal nadrejenim, da so v Ljubljani zaprli 200 sumljivih oseb, to število pa da se bo povečalo na 1000. Kmalu nato ta general poroča o taboriščih v Dolenji Trebuši in v Čiginju, kjer je prostora za 600, oziroma 400 internirancev.

Ko so Italijani pozimi 1942 ustanovili v Čiginju na Tolminskem začasno koncentracijsko taborišče za uporne Slovence, predvsem za Ljubljance, so se potrudili in jih v »slovenščini« poučili o taboriščnem redu. Okrožnica, ki jo objavljamo kot posebno zanimivost, se je glasila takole:

Dolžnost od politični zadasti

1. Moraio pokoravati ukase od taborišče komandant ki bodo dali ukase prezredovanja stopnje nadzorovanje sobe in vojakji de bode imeli z njimi.

2. Moraio pokoravati vojakov, ki so na usaka soba za strogi red in moraoi tudi pokoravati ukase od glavav.

3. Moraio natančno ispolnjevanje od urnik za use opravilo od dan. Saka opravilo mora delati dobro in pridnost.

4. Moraio najevecji se dkrbeti za materialna in ne delati skodo na nepremicno blago.

5. Je prepovedano govoriti in pisati z civilne osebe in z straze

6. Je prepovedano se poblizati in narditi skoda na zicni zapreke.

Proti kdo prelomi ta ukase straze bojo streljani in bodo tudi ma kdo poskuša zaproditi se beg.

V tem času pa je zasnoval drugi italijanski general, prosluli Mario Roatta, drznejši »spomladanski načrt«, po katerem naj bi dokončno zbrisali slovenski ljudski

odpor, s tem da biz nekaterih območij izgnali Slovence, naselili pa italijanske družine. S tem naj bi bile za vedno zakoličene njihove okupacijske in državne meje.

V zvezi s tem so poveljniki italijanskih okupacijskih oblasti sklenili razseliti določena območja Slovenije, zakaj »internirati je treba vse prebivalstvo, kar je potrebno glede na varnost in vojaške operacije«. Ta dokument, ki ga je podpisal general Robotti, predvideva popolno izselitev nekaterih območij, določenih naselij in sumljivih oseb. V načrtu je bila predvidena izselitev okoli 30.000 oseb.

Tedaj so italijanske vojaške oblasti že pripravljale veliko poletno ofenzivo, ki se je začela v drugi polovici julija 1942. V tej ofenzivi so že v precejšnji meri uresničili svoj »spomladanski načrt« s streljanjem ljudi, požiganjem vasi in z izgonom ljudi v taborišče na Rab.

Italijanska vojaška poveljnika Roatta in Robotti sta tedaj sklenila, da je treba, »glede na predvidene ukrepe in za vsak primer«, pripraviti v notranjosti države koncentracijska taborišča, ki naj bi imela zmogljivost za kakih 20.000 oseb, vstevši moške, ženske in otroke. V ta namen so že pred pričetkom velike poletne ofenzive pripravili taborišče pod šotori na Rabu za 6000, ki naj se po možnosti razširi še za nadaljnjih 10.000 oseb, kjer bo možno prebivati tudi pozimi. General Coronati, poveljnik divizije »Isonzo«, je tedaj tudi predlagal popolno izselitev obmejnih krajev proti Hrvatski, kar naj bi zajelo kakih 36.000 ljudi. Tedaj so nemške, kakor tudi italijanske oblasti zatrdno računale na zmago in v zvezi s tem na uresničenje vseh svojih načrtov tudi v času po vojni.

Načrte italijanskih generalov o izselitvi Slovencev in naselitvi Italijanov je odobril 31. julija 1942 v Gorici sam Mussolini z besedami: »Prišel je čas, ko ne smemo več poznati usmiljenja. Nisem nasproten preselitvi vseh Slovencev ter ustvaritvi poleg politično ozemeljske tudi narodnostno mejo.«

Italijanski okupator je bil prepračan, da je zdaj, pozimi 1941–1942, pravi čas, da v kali zatre korenine osvobodilnega gibanja. Če so bili doslej naperili svoje kremplje proti politično sumljivim osebam, komunistom in španskim borcem ter Primorcem, ki so se bili pred fašizmom umaknili čez mejo, so zdaj v tem smislu razširili svojo dejavnost. V hudo napotje so jim bili tudi napredni kulturni delavci. In proti vsem tem so začeli v Ljubljani z množičnimi racijami in aretacijami. Že decembra 1941 so ustrelili Ljuba Šerčerja in tovariše, marca naslednjega leta so priredili monstrozni preserski proces, na katerem so obsodili na smrt in na dolgoletne ječe vrsto popolnoma nedolžnih ljudi, kar so vedeli tudi tožniki in sodniki. Ta proces je bil pravi zločin italijanskega pravosodja.

Toda to je bil šele začetek »rimske kulture«. Napolnjeni zapori in vojašnice v Ljubljani, pa tudi v drugih mestih in po vaseh, so Italijanom narekovali koncentracijska taborišča. Čiginj in Dolenja Trebuša sta odpadla, zakaj »ozemlje, ki je po narodnosti sorodno upornikom«, ni priporočljivo. Tako je v Furlaniji nastal Gonars, kjer sta bili pravzaprav dve taborišči. Prvo za vojne ujetnike, drugo za civilne internirance ali ribelle. Vzporedno z Gonarsom so nastala še taborišča Visco, Monigo pri Trevisu, Chiesanuova pri Padovi, Renicci pri Arezzu, Zdravščina in še mnoga druga, raztresena po vsej Italiji. V jeseni 1942 je bila že skoraj četrtina prebivalstva ljubljanske pokrajine v italijanskih zaporih in taboriščih.

Z zapori in taborišči, z lakoto, trpinčenjem, streljanjem talcev in požiganjem vasi naj bi pomenilo z nasiljem streti upor prebivalstva, ga ukrotiti in prevzgojiti. Fašisti, še manj nacisti, se niso kaj prida zme-

nili za določila mednarodnega prava o ravnanju s prebivalci na zasedenem ozemlju. Dovolj jim je bilo, da so internirance imenovali »civilne vojne internirance«, v bistvu pa je šlo za dobro premišljeni genocid.

V letu 1942 so za slovenske in jugoslovanske »ribelle« pripravili še vrsto drugih zaporov in taborišč. Naj omenimo samo nekatere: Savona, Cairo Montenotte, Castelfranco, Frascati, Forli, Fossombrone, Salsomaggiore, Montecatini, Monteforte d'Alba, Lucca, Castiglione del Lago, Coropoli, Ferromonti-Tarsia, Manfredonia, Trani, Pisticci, Asinara ter otoki Ustica, Tremiti in Ventotene. Mnogi, ki jih je obsodil Il tribunale militare di guerra na dosmrtno ali dolgoletno ječo, so prestajali kaznivost v številnih srednjeveških kaznilnicah, kot sta Castelfranco in Portogonone, in po zaporih po italijanskih mestih od Trsta in Benetk do Vicenze, Bologne, Firenc, Perugia do Campobassa. Naši ljudje so bili približno v 94 italijanskih zaporih. Izmed vseh pa je prav posebno poglavje koncentracijsko taborišče na Rabu, kjer so fašisti izvajali najbolj uničevalni režim. Medtem ko je v Gonarsu pomrlo nekaj nad 400 ljudi, jih je na Rabu zaradi lakote in skrajno neprimernih higienskih razmer pomrlo približno 4.400. Rabski interniranci so najhuje trpeli v zimi 1942–1943. Toda spomladi in poleti 1943 so se temelji italijanskega fašizma, s porazi na vseh frontah, že toliko razmajali, da je tudi po taboriščih in zaporih popustil najstrožji režim ravnanja z interniranci in kaznjenci.

Upanje mnogih je bilo izpolnjeno s padcem fašizma in kmalu nato s kapitulacijo italijanske vojske. Tedaj se je množica političnih internirancev in zapornikov prebila na prostost. Interniranci iz severnih taborišč so se napotili proti domu, kjer se je velika večina vključila v vrste narodnoosvobodilnega gibanja. Tisti iz taborišč na jugu Italije so se prebijali proti Bariju, kjer je bilo oporišče nove Jugoslavije. Tam so se vključili v prekomorske brigade. Tisti, ki niso mogli doseči ne prvega ne drugega, so se pridružili italijanskim partizanom. Rabski interniranci so ustanovili celo svojo brigado.

Zal, da so mnogi, ki so v tistih viharnih dneh potovali v domače kraje, padli v roke Nemcem, ki so jih izčrpane in sestradane odvlekli v Mauthausen ali Dachau. Od tam se prenekateri nikoli več ni vrnil v osvobojeno domovino.

Naj na tem mestu navedemo še nekatere podatke o italijanskem vojaškem sodišču (Il tribunale militare di guerra). To sodišče je od svojega nastanka v oktobru 1941 pa do zloma Italije, 8. septembra 1943, izreklo na 8736 procesih 83 smrtnih obsodb, 412 obsodb na dosmrtno ječo ter 3.082 drugih dolgoletnih zapornih. Natančnih podatkov o interniranih in konfiniranih ne bo mogoče nikoli ugotoviti, prej ko slej pa je njih število presešlo 60.000. Velika večina od teh je ponosno zdržala pomanjkanja in trpinčenja, ponižanja in sramotitve, saj so neomajno verovali v konec fašizma in v zmago pravice. Vsled padca fašizma in katastrofe, ki jo je doživel »osem milijonov italijanskih bajonetov« na vseh frontah, se italijanskim generalom v Ljubljanski pokrajini ni posrečilo izpeljati vseh načrtov krutosti in nasilja. To jim je bilo prepovedano tudi z razmahom odporniškega gibanja v vseh slovenskih pokrajinah in z odločnimi protiidari narodnoosvobodilne vojske.

Mnoge Slovence, ki so jih okusili na lastni koži, še danes neprijetno zmrzajo zlovešča imena nemških koncentracijskih taborišč, ali na kratko taborišč smrti. Začetki le-teh segajo v leto 1933, ko so v Nemčiji zavladali nacisti, ki so hitro našli razlog in prostor, kamor naj bi odstranili

(Nadaljevanje na 14. strani)

soje politične nasprotnike. Vseh taborišč in podružnic je bilo v obdobju od nastanka nacizma do konca druge svetovne vojne približno 1000 in so delovala v okviru matičnih, osrednjih an poglavitnih: Dachau, Auschwitz, Buchenwald, Ravensbrück in Mauthausen. V teh imenih še dandanašnji živi vsa grozljivost nacističnega zverinstva.

Ko je polblazni, shizoparanoični avtor Mein Kampfa, Hitler, s pomočjo nemških finančnih mogotcev in izkoriščajoč vladajočo povojno anarhijo in neurejene življenjske razmere, 30. januarja 1933 postal državni kancler, je nemudoma nato s pomočjo gestapa (tajna državna policija) ter nacističnih oboroženih formacij SA in SS uvedel najkrutejše nasilje. Že 27. februarja so nacisti zažgali Reichstag (parlament), požig pa podtaknili svojim političnim nasprotnikom. Že naslednji dan je nacistična vlada izdala odlok, naperjen proti Židom, komunistom in socialdemokratom. S tem odlokom so ukinili vse člene nemške ustave, ki so nemškimi državljanom zagotavljali demokratične pravice in svobode — osebno svobodo, pravico do izražanja svojega prepričanja, svobodo tiska in združevanja, pisemsko, brzojavno in telefonsko tajnost ter nedotakljivost stanovanja in premoženja.

Sad tega odloka je bilo tudi eno izmed prvih koncentracijskih taborišč. To je bil Dachau, kjer je bila tudi »osnovna šola« za »mrtvaške glave«, posebno izbrano esesovsko enoto za nadzorovanje koncentracijskih taborišč, ki so se razširila v verižni reakciji najprej na ozemlju Nemčije, pozneje, po začetku druge svetovne vone, pa tudi na Poljskem, Čehoslovaškem, Norveškem v Franciji in drugod. Vsa matična taborišča so imela številne podružnice, vseh pa je bilo nad tisoč.

Mauthausen je imel eno izmed svojih podružnic celo na slovenskem ozemlju, v Podljudelju. Drugo nemško delovno in kazensko koncentracijsko taborišče na slovenskih tleh je bilo Strnišče pri Ptuj.

Prostor za Dachau so izbrali na kraju opuščene smodnišnice, kamor so že v letu 1933 privlekli iz Münchenskih in Nürnbergskih zaporov prve transporte Židov in komunistov. Interniranci so si morali najprej zgraditi barake za svoja bivališča, nato so okoli taborišča položili temelje za predelovalno industrijo. V okviru te industrije so bile plantaže. Obdelovali so jih interniranci, ki so jih zlorabljali kot sužnje za delovno tlako v najbolj nečloveških razmerah, državi pa so s tem prinašali milijonske dobičke.

Skozi grozeča, obokana vrata Dachaua so leto za letom prihajali moderni sužnji iz vseh koncev Evrope. V tem simbolu trpljenja človeštva dvajsetega stoletja je trpelo, životarilo in umiralo kar 31 narodnosti, med njimi mnogo Slovencev. Že leta 1933 so v to taborišče privlekli 4.800 oseb, nekaj tisoč pa vsako leto naslednja leta do leta 1938, ko je število naraslo na 12.300. Ta številka se je z začetkom druge svetovne vojne vsako leto večala in je dosegla leta 1944 kar 78.665. Še v zadnjih štirih mesecih pred osvoboditvijo je bilo pripeljanih 31.000 sužnje. V dvanajstih letih obstoja Dachaua je bilo vanj privedenih več kot 250.000 nesrečnikov, ki so s prestopom tega praga nehali biti ljudje. Nihče ne ve natančnega števila ljudi, ki so tu končali žalostno pot gladovanja, hiranja in umiranja. Njih število se da le približno oceniti. Od približno 250.000 internirancev, ki so prestopili ta prag, jih je dočakalo osvoboditev le kakih 33.000. Taboriščna mrtvaška knjiga vsebuje le okoli 70.000 imen, oziroma števil. Toda, kje so ostali, ki so končali zaradi poskusov na malaričnem in flegmanskem oddelku dachauske bolnišnice, v plinski celici, na streliščih in v eshalih dachauskega krematorija? Z ubijanjem so začeli že prva leta na velikanskih

plantažah v močvirju, ki so bila last nekdanjega policijskega krvoloka Himmlerja, na katerih je na tisoče sužnjev poginilo pod udarci bikovk, lopat in motik. Kot zanimivost naj navedemo, da je te plantaže poddedovala po vojni Himmlerjeva hčerka.

Dachau je bil oddaljen le 18 km od bavarške metropole München, na robu močvirja Ampere je bil kraj množičnega uničevanja ljudi, saj so v množičnih grobovih zakopali skupaj kar po 20.000 ljudi. Danes je na tem kraju skromen spomenik, kjer piše v nemščini: Mrtvim čast, živim v opomin!

Auschwitz vzbuja v nas še večjo grozljivost kot Dachau, saj so nacisti kategorizirali koncentracijska taborišča v tri kategorije. Prva kategorija je pomenila »lažje« taborišče. To je bil, na primer, Dachau. Druga kategorija je bila že mnogo hujsa, medtem ko je bila najhujsa tretja kategorija, npr. Mauthausen, Buchenwald in Auschwitz. Najhujsše kategorije so bile povezane z NOB, z ujetimi aktivisti in partizani. Ime je to taborišče dobilo po istoimenskem mestecu, po poljsko Oswiecim, na levem bregu reke Sole v bližini Krakova. Ustanovili so ga Hitlerjevi nadljudje kmalu po nemški okupaciji Poljske. Na tem kraju so bila zapuščena poslopja nekdanje tobačne tovarne in vojašnic. Prvi interniranci so bili Poljaki, ki so jih semkaj pripeljali 14. junija 1940. Prvim je sledilo vedno več internirancev iz vseh krajev okupirane Evrope.

Odločilno za izbiro kraja za koncentracijsko taborišče je bilo nezdravo podnebje in močvirnato zemljišče, voda pa je bila popolnoma neužitna. Spričo tega so tu vlada-le, poleg trpinčenja in gladovanja, neznosne higienske razmere. Množica podgan in uši pa je širila nalezljive bolezni, zlasti tifus.

Z ustanovitvijo Auschwitza so nacistične pošasti uresničile svoj peklenški načrt za najbolj organizirano morišče vseh narodnosti. Kot zasmeh je nad vhom v taborišče visel napis: »Arbeit macht frei!« Delo osvobaja, kar je pomenilo gotovo smrt.

Auschwitz je bilo matično taborišče smrti z 39 podružnicami in je v celoti obsegalo 40 kvadratnih kilometrov površine, kjer je hiralo in umiralo tudi do pol milijona trpinov. Največje je bilo žensko podtaborišče Birkenau, kjer so tudi množično pokončevali Žide in Cigane. V teh 39 zunanjih taboriščih so nacisti pobili nad štiri milijone ljudi iz 23 evropskih držav neposredno po tem, ko so jih pripeljali. Za njimi so ostali le kupi zlatih zob, tone človeških las, gore očal, grmade čevljev in oblek.

V Auschwitzu je neomejeno vladal zloglasni zločinec Höss, ki je trpinčenje internirancev stopnjeval do skrajnosti ter prirajal množične pokole. Kar jih niso požrla žrela krematorijev in strupeni plin, imenovan ciklon B, so jih pobili s streljanjem ob zidu smrti. Najhujsi pekel je bil v taborišču od leta 1941 do 1943. Komandant tega taborišča Höss je pred smrtjo v poljskem zaporu napisal v spomnih: »Hitler je bil zame bog in ko bi mi Hitler ukazal, da je treba pokončiti petdeset milijonov ljudi, bi to tudi brez pomisleka storil.«

Prvi interniranci slovenskega rodu, prva Slovenka je prestopila prag auschwitzkega pekla 18. septembra 1941. Tej so sledili transporti iz mariborskih zaporov junija 1942, dva meseca pozneje pa so iz Slovenije privlekli dva največja transporta, večinoma člani partizanskih družin in družin talcev. Vseh transportov naših državljanov je bilo 30 z nad 24.000 interniranci. Od teh so jih 16.000 pogoltnili krematoriji. Človeški pepel je odnesla Visla ali pa so ga polju okoli taborišča.

Od celotnega števila naših internirancev so jih evidentirali ali vtetovirali na levo

roko znani taboriščni žig — številko le 2500 moškim in 2.200 ženskam. Okoli 3000 naših ljudi so premostili v druga taborišča. Na zadnjem taboriščem apelu, tik pred evakuacijo taborišča 17. januarja 1945, je bilo med preživelimi trpinji le 168 naših ljudi.

Ko je kmalu zatem zmagovita Rdeča armada naletela na to uničevalno taborišče, si je lahko ogledala le pošastne sledove zločinov. Po naključju je preživel le nekaj onemoglih nesrečnikov, vse druge so esesovci brez hrane in obleke napotili po dolgih zasneženih cestah proti zahodu ali pa so jih natovorili na odprte vagone, kjer so v hudem mrazu med vožnjo mnogi zmrznili. To je bila za mnoge zadnja mučeniška pot, pravi pohod smrti.

Matično koncentracijsko taborišče Ravensbrück je bil pekel in kraj uničevanja za ženske. Prve barake so v zimi 1938—1939 postavili interniranci iz bližnjega moškega taborišča Sachsenhausen, in sicer ob jezeru, kakršnih je v meklenburški pokrajini mnogo, kakih 85 km severno od Berlina, v bližini mesteca Fürstenberg.

Uradno je Ravensbrück začel delovati leta 1939, vendar so že v jeseni 1938 privlekli semkaj prve jetnice. To so bile večinoma nemške in avstrijske socialistke in komunistke ter druge napredno usmerjene ženske, nasprotnice nacizma. Polagoma se je taborišče s svojimi podružnicami razraščalo v pravi kombinat za uničevanje žensk in otrok, kajti v bližini je bilo tudi otroško taborišče. K matičnemu taborišču Ravensbrück je spadalo še kakih stodeset podružničnih taborišč.

Z ženskami so v Ravensbrücku ravnali kakor s sužnjami. Redno vsak dan so morale na trdo tlako. Postavljale so barake, gradile ceste, kopale jarke, razkladale čolne ob jezeru, nalagale vagone na postaji, prale po ves dan v ledenomrzli jezerski vodi. Zlorabljali so jih predvsem v vojni industriji, kjer so jih za vsako malenkost strahovito pretrepali. Če je katera od internirank pri delu omagala, so jo poslali v taboriščno »bolnišnico«, kjer so ugotovili njeno zdravstveno stanje. Od tod je bila najkrajša pot v krematorij. Tu so delovali tudi zdravniki in zdravnice ter bolniške sestre, ki so pozabili na sleherni zdravniški kodeks. Z zločinskimi poskusi na večinoma mladih ljudeh so ustvarjali strahotne invalide, ki so jih v taboriščnem jeziku imenovali kruliki.

Tako kot po vseh koncentracijskih taboriščih so tudi v Ravensbrücku neusmiljeno morili lakota, mraz, nečloveško ravnanje, prenaporno delo, najrazličnejše bolezni in zločinski medicinski poskusi. Ženske so umirale tudi pod krogami, na vislicah, v plinskih celicah, ubijale so jih tudi zavezniške bombe. Od 132.000 žensk in otrok, kolikor jih je bilo pripeljanih v ta kraj groze in smrti od leta 1939 do 1945, jih je nad 92.000 preminilo v tem taborišču.

Ko so v prvih mesecih leta 1945 zavezniški bombniki noč za nočjo preletavali zračni prostor nad Berlinom in skoraj nemoteno bombardirali nemška mesta, so se tudi med trpinkami v Ravensbrücku prebujale slutnje bližajoče svobode. Zavezniški so od vzhoda in zahoda stiskali jekleni obroči okoli brloga nacistične zveri. Konec vojne se je bližal z naglimi koraki, žal, da je evakuacijo konec aprila doživelo le kakih 18.000 internirank. Od teh so esesovci kakih 3.000 bolnih pustili na milost in nemilost kar v taborišču, ko so 29. aprila na vrat na nos odšli. Prvega maja 1945 je taborišče osvobodila Rdeča armada.

Od naših žensk jih je bilo v tem taborišču približno 2.300.

Pred vhom v taborišče so zapisane pomenljive besede: »Čast protifašistkam iz Ravensbrücka, ki so nepopustljivo branile človeško stvar.«

JESENICE OD 10. MAJA 1945 DO JANUARJA 1946 PO ZAPISNIKIH MESTNEGA ODBORA OSVOBODILNE FRONTE (MOOF) IN MESTNEGA NARODNOOSVOBODILNEGA ODBORA (MNOO) JESENICE

Formalno je nova ljudska oblast začela delovati 10. maja 1945 s predajo in prevzemom pisarn in poslov mestne občine Jesenice. Primopredaja se je vršila ob 4. uri popoldne. Novo ljudsko oblast se predstavljali:

- Alojzij Furlan: sekretar MO OF,
- Viktorija Medje: organizacijska sekretarka OF,
- Kristina Malej: organizacijska sekretarka Slovenske protifašistične ženske zveze (SPZZ),
- Emil Lah: narodna zaščita (NZ),
- Jožef Reichman: odsek za prehrano in finance,
- Marija Talar: tajnica MO OF,
- Pavla Kolenc: članica MO OF,
- Ivan Brišar: sekretar Okrajnega odbora OF,
- Katarina Bregant: članica Okrajnega odbora OF,
- Jožef Svetina: član Okrajne Narodne zaščite.

Stara oblast sta predstavljala:

- inž. Kurt Hofmann: župan,
- dr. Vinko Zalokar: tajnik.

Na sestanku so določili, da se prevzame vsa imovina stare mestne občine Jesenice

vsu uradni spisi in sezname, ki so nastali pri upravnem poslovanju občine do 10. maja 1945. Na simboličen način sta se izvršila predaja in prevzem vseh občinskih premičnin in nepremičnin. Župan je izjavil, »... da to imovino oddaja in prevzemniki soglašajo z njegovo izjavo in imovino sprejemajo v nadaljnje upravljanje...«

To so vsa občinska zemljišča, gasilski domovi, šolska poslopja, občinska klavnica, vodovod, kanalizacija, javna zaklonišča, vse tehnične naprave, ki služijo v splošno javno korist, »... kakor tudi imovina cerkvenih občin, kolikor je bila od nemških upravnih oblasti občina odrejena, da jih upravlja...«

Zaradi odsotnosti občinskega knjigovodje ta dan niso dokončno opravili primopredaje. Pregledali in prevzeli so le gotovino v občinski blagajni, ki je znašala 5.358,43 RM (nemških mark).

Prav tako so pregledali in prevzeli blagajno komisije za utrditev nemštva, službena edinica v Celovcu (Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums Dienststelle Klagenfurt), ki je izkazovala 4.669,45 RM gotovine.

Zastopniki ljudske oblasti so zahtevali podroben pregled občinskih financ. Zlasti so želeli biti seznanjeni z nameni in stanji

občinskih denarnih fondov in s stanjem vlog v okrajni hranilnici v Radovljici. Na seji so sklenili, da trenutno predstavnikom stare oblasti ne morejo izpostaviti popolne razrešnice. Do ponovnega sestanka, na katerem bodo pretresli stanje občinskih financ, je župan dobil delno razrešnico.

Sestanek o delni primopredaji se je zaključil ob 19. uri in 11 minut. Zapisnik so podpisali vsi navzoči.

Popolno razrešnico je župan dobil na seji 4. junija, kjer so podrobno pregledali občinske finančne knjige. Zaključki knjig na dan 4. maja 1945 so izkazali premoženjsko stanje mestne občine Jesenice, ki je znašalo 717.431,42 RM. Del premoženja je predstavljala gotovina v občinski blagajni. Drugi del so tvorili fondi, ki so nastali iz viškov proračunskih let 1942 in 1943 in so bili naloženi na posebnih hranilnih knjižicah pri okrajni hranilnici v Radovljici. Fondi so bili vezani namensko in časovno. To so bili: fond za obratno poslovanje, fond za vodovod, fond za razširitev pokopališča, fond za obnovitev meščanske šole, fond za nakup velikih gasilnih naprav, fond za mestno klavnico, fond za odplačilo posojil, fond za obnovo cest, fond za novo športno igrišče, fond za nakup parcel za obnovo cest in fond za splošno izravnavo proračunov. Skupna vsota na fonde naloženega denarja je znašala 247.743 RM.

Nekaj denarja je bilo naloženega tudi v ljubljanskih denarnih zavodih.

UPRAVNA ORGANIZACIJA

Čeprav je bil župan inž. Kurt Hofmann dokončno razrešen šele 4. junija, se je mestni odbor OF sestel na prvi seji že 12. maja. Sestavljen je bil iz istih članov, kot so bili navzoči pri primopredaji občinske uprave. Začasno je bil nameščen v mestnem zavetišču.

Področje mestnega odbora OF je bilo razdeljeno na centre, v katerih so bili postavljeni odbori OF. Sam mestni odbor je bil podrejen okrajnemu odboru OF Jesenice, okraj pa je spadal v okrožje Ljubljana okolica.

Že na prvi seji so odborniki določili uradne ure: vsak dan od 8. – 12. ure in 14. – 18. ure, v sobotah od 8. – 12. ure.

Nadaljevanje na 16. strani

PRESKRBA:

Nadaljevanje s 15. strani

Z namenom, da bi poslovanje mestnega odbora OF potekalo kar najbolj organizirano, so na seji 21. maja ustanovili prve odseke:

- gradbeni odsek,
- socialni odsek,
- delovni odsek,
- prehranjevalni odsek.

Nekaj dni kasneje so ustanovili še stanovanjsko komisijo.

Po potrebi so nameravali ustanoviti še druge odseke.

V začetku junija so določili, da se za vsak center ali za nekaj centrov skupaj uredijo pisarne z enim zaposlenim. Vsak center je moral imeti kurirja, ki je služil za zvezo med centri in mestnim odborom OF. Poskušali so tudi urediti pisarniško poslovanje. Uvedli so delovodnike in poštne dostavne knjige. Člani mestnega odbora OF, ki so pregledali delo po odborih OF v centrih, so ugotovili, da delajo v glavnem dobro. Težave pri poslovanju pa je povzročalo dejstvo, »... da se nekateri prosilci obračajo direktno na nadrejena mesta mimo odborov in da tam dosežejo dovoljenja, za katera so bili pri odborih odbiti...« Na tak način so nekateri ljudje prišli do potnih dovolilnic, prehranbenih dodatkov itd. Tako poslovanje je rušilo avtoriteto odbora OF v centrih.

Prav tako tudi ni bila rešena kompetenčna pristojnost med okrajnim odborom OF, mestnim odborom OF in narodno zaščito, kar je vodilo do nezadovoljstva pri prebivalstvu.

Opaziti je bilo, da delovna vnema nekaterih članov odborov OF upada. Mestni odbor OF je sklenil, naj tisti, ki nimajo volje do dela ali pa se ne čutijo sposobne, to sporočijo, da jih bodo razrešili.

22. avgusta 1945 se je mestni odbor OF preimenoval v mestni narodnoosvobodilni odbor (MN OO). Novi odbor so sestavljali:

- Ivan Brišar: sekretar,
- Vinko Genussi: tajnik,
- Peter Prevc: finance,
- Srečko Šorli, Jakob Pretnar: trgovina in preskrba,
- Jože Stražišar: socialno skrbstvo,
- Vinko Genussi: gradnje,
- Franc Rozman, Slavko Demšar, Viktorija Bergant: notranji odsek,
- Pepca Perko, Franc Škrli: prosveta,
- Jakob Pretnar: obrt,
- inž. Viktor Kotnik: industrija,
- dr. Franc Bergelj: zdravstvo,
- Albin Noč, Andrej Smolej: kmetijstvo,

— Viktorija Bregant, Janez Bizjak: stanovanjske zadeve.

V tem času so začeli izdajati osebne izkaznice in podrobneje urejati kartoteke prebivalstva. Dogovarjali so se tudi o prenosu matičnih knjig za območje Jesenic in Radovljice, kamor so jih leta 1941 odnesli Nemci.

Na sestanku mestnega odbora OF 12. decembra je predsednik mestnega narodnoosvobodilnega odbora Ivan Brišar zaprosil za razrešnico, ker je prevzel vodstvo okrajnega narodnoosvobodilnega odbora. Do nadomestnih volitev, ki so bile predvidene za januar 1946, je bil kot začasni predsednik imenovan Vinko Genussi, tajnik pa je postal Franc Škrli.

Ze na prvi seji 12. maja 1945 se je mestni odbor OF srečal s številnimi težkimi nalogami, ki so se postavile pred mlado ljudsko oblast po končani vojni. To so bile naloge v zvezi s preskrbovanjem prebivalstva z življenjskimi potrebščinami, z obnovitvenimi deli, z dodeljevanjem stanovanj, s socialnim skrbstvom, s komunalnimi zahtevami, z otroškimi varstvom, prosveto, kulturo itd.

V nadaljevanju bomo poskušali opisati nekaj teh nalog in njihovo reševanje.

Verjetno najtežja naloga, s katero se je prve povojne mesece srečal mestni odbor OF, je bila preskrba prebivalstva s hrano, obleko, obutvijo in kurjavo.

Na prvi seji mestnega odbora OF 12. maja se je razvila obširna razprava o prehrani prebivalstva. Pomanjkanje živil je grozilo z lakoto. Na sestanku so sklenili, da bodo organizirali javne kuhinje, ki jih bodo namestili po nekaterih gostilnah. Na Hrušici so tako kuhinjo ustanovili v gostilni Albina Kostanjška, na Javorniku v gostilni pri Konjiču in Janku Muleju, na Koroški Beli je delovala zadružna kuhinja, na področju Svetega Križa v gostilni Kopašar, na Jesenicah pa v tovarniški Kazini, v bivših prostorih pri Jelenu in še v nekaterih gostilnah.

Kmalu se je pokazalo, da je kapaciteta kuhinje v tovarniški Kazini premajhna. Tu so se hranili pretežno delavci kranjske industrijske družbe, kuhinja pa je lahko oskrbela le 350 obrokov hrane. Odborniki so predlagali, da bi Kazino razbremenili na ta način, da bi za delavce železarne odprli tovarniško kuhinjo.

Maja je bilo organizirano tudi že delo v klavnici. Pred zakolom je živino moral pregledati mesooglednik.

Mestni odbor OF je imel na zalogi nekatera živila. Z namenom, da bi jih pravično razdelili med prebivalstvo, so sredi maja sklenili, da bodo popisali prebivalstvo po družinah. Vsak hišni poglavar je moral podpisati izjavo, v kateri je navedel, koliko časa bo prebil s svojimi živili in katera mu manjkajo. Na osnovi ugotovitev so predstavniki mestnega odbora OF določili, koliko in katera živila bodo posamezne družine lahko dobile.

Osnovna naloga je bila, da bi oskrbovanje s hrano potekalo čim bolj organizirano, zato so 21. maja, poleg ostalih odsekov, ustanovili tudi prehranjevalni odsek.

Pred oblastne organe se je postavila še nova skrb: prehrana povratnikov, ki so bili izseljeni, in internirancev iz nemških taborišč. Skrb zanje so poverili odborom OF v centrih.

Pri razdeljevanju živil je prihajalo tudi do nepravilnosti. Na sestanku mestnega odbora OF 24. maja so opozorili, da mleka in kruha v vseh centrih ne delijo enako. Poudarili so, da morajo povsod upravičencem deliti enake količine mleka za otroke, bolnike in starčke. Prav tako se ne sme več dogajati, da v enem delu Jesenic delijo za isto obdobje po pol kilograma kruha, na drugem koncu mesta pa le po četrt kilograma. Kruh naj se po možnosti deli vsak drugi dan.

Pregled zapečatenih praznih stanovanj je pokazal, da se v njih nahaja tudi hrana. Da se ne bi pokvarila, je narodna zaščita morala poskrbeti, da so živila pobrali in jih razdelili po trgovinah.

Konec maja so prispele nove živilske nakaznice za naslednja dva tedna. Ljudem so jih razdeljevali na sedežih odborov OF v centrih. Trenutne zaloge hrane za razdelitev na osnovi živilskih kart so zadostovale, niso pa imeli vskladiščenih živil za naprej. Posebej so poudarili, da se hrana deli le tako in toliko, kolikor je označeno na nakaznicah, »... z izjemo, da se zakuha ne da onim odraslim osebam, katere imajo v zalogi fižol ali krompir...«

Na seji 1. maja so ugotovili, da oskrba s hrano na Jesenicah ni urejena, za kar pa odborniki niso krivili mestnega odbora OF. Kriva je bila neredna dobava živil. Člani odbora so izrazili željo, da se priskrbi in vskladišči vsaj toliko hrane, da bo zadostovala za dva tedna vnaprej.

Med prebivalstvom se je širilo nezadovoljstvo, ker so iz časopisnih vesti ugotovili, da so glede prehrane precej velike razlike med Ljubljano in Gorenjsko. Zahtevali so, da se preskrba uredi povsod enotno.

Pogoste so bile težave zaradi neredne in prekasne dostave živilskih nakaznic na Jesenice. Tudi trgovine niso bile enako založene, zato prebivalci posameznih centrov niso mogli dobiti nekaterih živil. Zlasti je primanjkovalo maščob.

Konec junija so začeli uvajati posebne karte za delavce, ki so opravljali težaška dela. V začetku julija je bila hrana zanje že vskladiščena.

Dodatne karte za živila so dobivale tudi porodnice, vendar samo na osnovi zdravniškega potrdila. Za dodatne obroke hrane niso veljala potrdila babic.

Junija je bilo čutiti pomanjkanje mesa in maščob. Na karte za meso je mestni odbor OF dovolil prodajati moko, ki so je imeli nekaj na zalogi. Višji organi oblasti so prepovedali klanje telet. Smeli so klati le eno leto staro živino. Mestni odbor je bil mnenja, »... da se s tem živinoreji dela večja škoda, kakor če bi dovolili klanje telet, ki za rejo niso primerna...«

Na sestanku 26. junija se je razvila razprava o pomanjkanju mesa na Jesenicah. Menili so, da Jesenice same ne bodo zmogle kriti potrebo po mesu. Bolje kot mesto so bili z mesom in maščobami preskrbljeni okoliški kraji, kjer so kmetje klali svojo živino. Člani mestnega odbora so ugotovili, da so v Ljubljani pomanjkanje svežega mesa nadomestili s konzerviranim mesom. Postavili so vprašanje, »... zakaj se to ni zgodilo tudi na Jesenicah, ki so industrijski kraj in bi moral biti kot tak posebno dobro oskrbovan z živilskimi potrebščinami...« Predstavniki okrajnega odbora OF je pojasnil, da se bo prehrana v okrožju Ljubljane okolica izenačila in da bodo pri oskrbi z živili imeli prednost industrijski kraji.

Odbornikom se tudi ni zdelo razumljivo, da so v Ljubljani in še nekaterih krajih povratniki iz nemških taborišč kot dodatek dobili nekaj kilogramov moke, na Jesenicah pa ničesar.

Zaradi pomanjkanja mesa so karte za meso in maščobe časovno že zapadle. Ljudem je bilo potrebno pojasniti, da bodo zanje naknadno dobili mesne konzerve in kašo.

Slaba je bila tudi preskrba s sadjem in zelenjavo. Na seji mestnega odbora OF 3. julija so pojasnili, da so se dogovorili z višjimi forumi, da bodo Jesenice redno tedensko oskrbovali z dvema kamionoma sadja in zelenjave iz Kopra. Dostava pa ni potekala redno.

Z reorganizacijo občinske uprave 22. avgusta je bil za preskrbo prebivalstva postavljen referat za trgovino in preskrbo. Kljub prizadevanjem celotnega mestnega narodnoosvobodilnega odbora oskrba z živili še vedno ni dobro funkcionirala. Živilske nakaznice so na Jesenice prihajale z zamudo, skladišča niso bila založena s krompirjem, neredna je bila preskrba z mlekom, še vedno se ni dobilo mesa in maščob, prav tako pa ni bila urejena preskrba s petrolejem. Vse to je povzročilo veliko kritike med prebivalstvom. Glavni vzrok za tako stanje je bila neredna dobava iz Ljubljane. Če se stanje ne bo popravilo, bo moral predstavnik MN OO odpotovati v Ljubljano, da bo na sedežu okrožja uredil redno dobavo živil.

V začetku oktobra je mestni narodnoosvobodilni odbor sprejel pravilnik o javni mestni klavnici, ki je urejal klanje živine.

Oktober se je preskrba s prehrano še poslabšala. Poročilo referenta za trgovino in preskrbo na seji 22. oktobra pravi: »Glede prehrane smo mnogo na slabšem, kot smo bili pred meseci...« Težave so bile pri oskrbi z moko, fižolom, mlekom in krompirjem. Poslabšala se je kvaliteta kruha, ker je na Jesenice prišla ržena moka, mešana s sojo, medtem ko »... so trgovci in zadruge v Radovljici, Bledu in okolici prejemale moko iz mlinov, ki meljejo žito...« Na zalogi pa so imeli približno 3.000 kilogramov kondenziranega mleka, ki

so ga razdelili vrtcem, šoloobveznim otrokom in vajeniški šoli.

Neko poročilo navaja, da je nevarnost, da bodo Jesenice preko zime ostale brez mleka. »... Mleka v mlekarnah ni, pač pa se dobi dosti mleka po kmetih, seveda za ceno, ki se plačuje na črni borzi...«

Konec leta so pri okrajnem narodnoosvobodilnem odboru Jesenice ustanovili komisijo, katere naloga je bila skrb, da so se živila pravilno in pravočasno razpošiljala v posamezne kraje. Sklenjeno je bilo, da bodo Jesenice oskrbeli z oljem, tako da bo na osebo prišlo 20 dekagramov olja. Prav tako bodo na Jesenice poslali okoli 2.000 kilogramov perutnine, ki se bo lahko kupila v prosti prodaji v trgovinah in zadrugah.

Oblastni organi so skrbeli tudi za preskrbo prebivalstva z obleko, obutvijo in kurjavo.

O izdajanju nakaznic za obleko in obutev so razpravljali na seji 30. maja. Sklenili so, naj se trenutno z njimi še počaka, ker pričakujejo, da bodo zahteve velike, zlasti še »... za one, ki bodo prihajali popolnoma brez vsega iz taborišč in zaporov...« Za oskrbo povratnikov je mestni odbor OF predlagal, da bi prebivalstvo prostovoljno oddajalo obleko, perilo, odeje, posodo in ostale potrebščine, ki se bodo posebej vskladiščile na Jesenicah in Javorniku.

Narodna zaščita je dobila nalogo, da zaplenjeno obleko v praznih in zapečatenih stanovanjih vskladišči in popiše. Nakaznice za oblačila so izdajali samo odbori OF, kajti zaradi pomanjkanja ni bilo mogoče misliti na prosto prodajo. Na seji 22. oktobra so poročali, da so prošnje za obleko in obutev zelo številne, zahteve pa velike. Poročilo pravi: »... Naslednji ponedeljek je bil pravcati naval, zato je predsednik odredil, da se bodo prošnje reševale na masovnih sestankih...« Dogajalo se je tudi, da so ljudje dobljeno blago med seboj zamenjavali in celo preprodajali. Zaradi take situacije so odborniki sklenili, da začasno prenehajo sprejemati prošnje, razen najnujnejših, da bi lahko rešili že dva ali več mesecev stare zahteve.

Izdali so posebne nakaznice za obleko in obutev šoloobveznih otrok.

Konec avgusta so razpravljali o oskrbi prebivalstva z drvmi in premogom. Pri razdelitvi kurjave so upoštevali samo tiste prosilce, ki so bili zares upravičeni. Pri tem je bilo potrebno paziti, da potrošniki niso dobivali kuriva na dveh krajih. To so uredili z nakaznicami, kjer je potrošnik izjavil, kje bo premog nabavljal. Oskrba s premogom je potekala tako, da sta kranjska industrijska družba in železniška uprava skrbeli za svoje delavce, za ostalo prebivalstvo pa je premog nabavljal mestni odbor OF. Zlasti je bilo potrebno preskrbeti kurjavo za šole in urade.

Na sestanku mestnega narodnoosvobodilnega odbora 12. septembra so ugotovili, da je na področju Jesenic dovolj drv, primanjkovalo pa je gozdnih delavcev. Ti delavci so zahtevali dodatne karte za živila. Sklep se je bil, da se jim dodatek živil odobri, prav tako pa so dobili tudi nakaznice za obleko in čevlje.

Jeseni se je vršil popis prebivalstva. Vzporedno se izpolnjevali tiskovine, kjer so prebivalci zapisali, za koliko časa so preskrbljeni s svojimi zalogami kuriva. Služile so za podlago pri nakazovanju drv in premoga. Pri izdajanju nakaznic je komisija vsakokrat ugotavljala, če stranka kurivo res nujno potrebuje. Popisi zalog kuriva so pokazali, da večina prebivalstva nima zaloga niti za mesec ali dva. Za drva so največ uporabljali neuporabni gradbeni leseni material podrtih hiš.

Na seji 12. decembra so odborniki sprejeli sklep, da se mora premog prvenstveno razdeliti družinam, šele nato samcem. »Vsak samec pa, ki bi hotel biti udeležen pri dodelitvah kakor družina, naj

Jesenice v letu 1945

prinese od kvartnega odbora potrdilo, da ima sam sobo in da ne živi nikjer kot član družine...« S tem ukrepom so poskušali preprečiti spekulacije pri oskrbi s premogom. Manjše količine premoga so dobili tudi ljudje, ki so imeli na zalogi nekaj drv, da bi jih prihranili.

OBNOVA KOMUNALNA UREDITEV, GRADNJE:

Mesto je bilo porušeno, zato je bilo treba čimprej začeti z obnovitvenimi deli. Mestni odbor OF je 12. maja pozval prebivalce na javna dela za odpravo bombnih posledic vojne. Zlasti je bilo potrebno obnoviti javne stavbe in vse naprave mesta, ki so služile splošni koristi. Vodovodne naprave so bile pretrgane na 17 mestih, prav tako sta bili močno poškodovani kanalizacija in električna napeljava. V mestu je primanjkovalo delavcev za obnovitvena dela. Mestni odbor OF je sklenil, naj komanda mesta odredi večje število vojnih ujetnikov, zlasti pa so bili zaželeni t. i. profesionalci, to je, gradbinci in drugi obrtniki. Obnovitvena dela je vodil občinski gradbeni urad. Sklep sestanka je tudi bil, da mora pri odstranjevanju ruševin, čiščenju prometnih žil in zasipavanju bombnih lijakov sodelovati tudi mladinska organizacija. Težave so se pokazale takoj, saj za odvoz ruševin niso imeli na razpolago dovolj prevoznih sredstev. Komanda mesta je morala od zaplenjenih vozil dodeliti primerno število za potrebe mestnega odbora OF. Z namenom, da bi se povečalo število delavcev za potrebe pri obnovitvenih delih, je mestni oblastni organ izdal poziv o mobilizaciji vse delovne sile v mestu. 21. maja so za vodstvo teh del pri mestnem odboru OF ustanovili gradbeni odsek.

Bližajoči Titov rojstni dan so nameravali praznovati čim bolj delovno. Ljudska oblast je pozvala »... vse dela zmožno prebivalstvo da se dne 25. maja ob 8. uri zjutraj javi na delo s potrebnim orodjem za čiščenje ruševin bombardiranega dela Jesenic...« Vozniki so se morali javiti s primernimi vozili za odvoz težkega materiala. Zborna mesto je bilo pred pokopališčem.

V začetku junija je mestni odbor OF zvedel, da je nekje pri Ratečah večja količina gradbenega lesa. Odborniki so menili, naj referent za gozdarstvo pri okrajnem odboru OF vest prevorj nato pa naj les oddajo žagam, potem pa naj se uporabi za gradbene namene.

Težave s prevozom ruševin so povzročale, da so očiščevalna dela v mestu zelo počasi potekala. Gradbeni odsek je dobil pooblastilo, da se poveže z železniško upravo, ki naj odstopi nekaj vagonov, »... kamor naj bi s pomočjo tekočega traku odlagali material...«

V okviru očiščevalnih akcij je spadalo tudi zbiranje starega železa po mestu, ki so ga oddajali kranjski industrijski družbi v predelavo.

Konec junija se je število delavcev pri obnovi občutno zmanjšalo. Vojaška oblast je z Jesenic odpeljala večje število vojnih ujetnikov. Posledice so se takoj pokazale, zlasti še, ker je bilo med ujetniki precej gradbenih delavcev in ostalih obrtnikov. Mestni odbor OF je interveniral pri okrajnem odboru OF z zahtevo, da okrajni forumi posredujejo pri kranjski industrijski družbi, da odstopi nekaj strokovnih delavcev. Zaželeni so bili predvsem zidarji, mizarji, pleskarji in kleparji.

Konec avgusta so odborniki mestnega narodnoosvobodilnega odbora razpravljali o regulacijskem načrtu, to je, o urbanističnem načrtu Jesenic. Menili so, da je ob tem potrebno razmisliti o premestitvi pokopališča, o javnem kopališču in o javnih straniščih.

Konec avgusta je Jesenice obiskal minister za gradnjo. Jeseničanec je obvestil, da je slovenska vlada že odobrila 3.000.000 dinarjev kredita za najnujnejša popravila in nove gradnje na Jesenicah. Do seje mestnega narodnoosvobodilnega odbora 27. septembra je ministrstvo za gradnjo že nakazalo 1.000.000 din dotacije. S tem denarjem so krili plače delavcem pri obnovi mesta za mesec junij, julij in avgust.

Oktobra so razpravljali o potrebnih kreditih za nadaljna najnujnejša vzdrževalna dela. Mestni odbor je odobril nekaj kredita. Na isti seji so sprejeli tudi pravilnik o pobiranju gradbenih taks na področju MN OO Jesenice.

Pri obnovitvenih delih in gradnjah je primanjkovalo vseh vrst gradbenega materiala. Zlasti močno pa je bilo pomanjkanje okenskega stekla, saj so bila zaradi bombnih napadov razbita skoraj vsa stekla. Ta problem je mestni narodnoosvobodilni odbor poskušal rešiti z neposrednimi stiki z okrožnim narodnoosvobodilnim odborom Ljubljana okolica.

Do konca leta je Jeseničanom s pomočjo udarniškega dela uspelo za silo popraviti vodovod, kanalizacijo in električno inštalacijo. Uredili so tudi nekaj hudournikov.

Nadaljevanje na 18. strani

Na prvi seji mestnega odbora OF 12. maja so sprejeli sklep, da morajo lastniki hiš zamenjati nemške napisne table s slovenskimi. Isto je veljalo tudi za ulične napise in hišne številke. Do srede junija so nekaj uličnih tabel že zamenjali s prejšnjimi slovenskimi, kar pa je zlasti pri dostavi pošte povzročilo precej zmede. Mestni odbor OF se je zato obvezal, da bo to pomanjkljivost v bližnji bodočnosti odpravil, zlasti še, ker so že pričeli z delom za preimenovanje ulic.

Avgusta je mestni odbor OF dobil dopis od tovarne A. Westen d. d. Celje o izdelavi in dobavi hišnih uličnih napisov in števil. Na seji 29. avgusta so ugotovili, da je potrebno dobiti od ministrstva za industrijo in rudarstvo tozadevna dovoljenja, potem pa naj se napisi in številke takoj naročijo.

STANOVANJSKE ZADEVE:

Vojna je naredila veliko materialne škode. Ljudska oblast je morala preskrbeti bivališča za številne prebivalce. Na prvi seji mestnega odbora OF 12. maja so ugotovili, da je za dodelitev stanovanj pristojen stanovanjski urad. Razpolagal je z vsemi prostimi stanovanji, razen s tistimi, ki so bila last kranjske industrijske družbe in železniške uprave. Ta stanovanja sta obe ustanovi oddajali svojim delavcem, vendar le sporazumno s stanovanjskim uradom.

Takoj po končani vojni je narodna zaščita zapečatila vsa stanovanja in hiše, iz katerih so odšli pripadniki nemške manjšine in ljudje, ki so pobegnili pred novo ureditvijo. Vsa imovina je še začasno ostala v zapečatenih stanovanjih. Morali so jo natančno popisati. Kasneje so jo oddajali potrebnim prebivalcem proti potrdilu o prejemu. »Vsakemu, ki prejme tako imovino, naj se pojasni, da je odgovoren za to, da bo s temi predmeti ravnal kakor s svojimi.«

Sprejet je bil sklep, da sme narodna zaščita razdeljevati zaplenjeno stanovanjsko opremo le v najnujnejših primerih. Zlasti pa naj oprema ne gre izven Jesenic, kar se je že dogajalo. Na seji sredi junija so ugotovili, da narodna zaščita večkrat dela na svojo pest, zato je prihajalo do nesporazumov med njo in odbori OF.

Na sestanku 18. maja so sprejeli sklep, da vse stanovanjske zadeve urejajo odbori OF po centrih, ki razmere na svojem sektorju najbolj poznajo. Tako stanovanjski urad ni imel druge naloge, kakor da sprejema prošnje za stanovanja in da vodi evidenco že oddanih stanovanj. Še naprej je veljalo načelo, da kranjska industrijska družba in železniška uprava odločata o svojih stanovanjih, mestni odbor OF pa o javnih stavbah. Sicer pa je mestni odbor OF posredoval le v primerih, ko je prišlo do stanovanjskih sporov.

Sredi maja so ustanovili stanovanjsko komisijo.

Konec maja so že razpravljali in tudi sprejeli načrt, ki je urejal stanovanjsko problematiko.

Sredi junija so sprejeli sklep, da se najemnina za stanovanja in zakupnina za vrtove, katerih lastniki so bili med vojno izgnani, pobirata toliko časa, dokler se ne vrnejo. Načelo je bilo, da dobe izgnane in izseljene družine stanovanja v lastnih hišah. Ker so bile številne hiše porušene in za bivanje neuporabne, je predstavniki stanovanjske komisije na seji 19. junija ugotovil, »... da bo že itak zelo preče vprašanje stanovanjskih zadev postalo še težje, ko se bo dotok preseljenih družin na Jesenice povečal. Samo na področju Javornika se pričakuje približno 80 družin...« Do začetka julija se je vrnilo že nekaj izseljenih družin iz Srbije.

Stanovanjsko stisko so poskušali reševati tudi tako, da je mestni odbor OF prosil

Jesenice v letu 1945

okrajni odbor OF, da bi poiskal stanovanja, kamor bi preselili tiste družine, »... ki na Jesenicah niso nujno potrebne...«

Konec julija so začeli razmišljati o gradnji novih stanovanjskih hiš.

Stanovanjsko krizo so reševali tudi s stanovanjskimi barakami. Dobili so nekaj montažnih barak, le da lokacije zanje še niso določili. Gradbeni oddelek pri mestnem narodnoosvobodilnem odboru je dobil nalogo, da pregleda barake za progo in pri ljudski šoli in ugotovi, v katere namene bi se lahko uporabile.

Sredi junija je mestni odbor OF prejel od okrajnega odbora OF dopis, naj postavijo na Jesenicah nekaj barak, kamor bi naselili nemško manjšino. Mestni odbor OF je smatral, da postavitve barak v ta namen ni priporočljiva in naj okrajni odbor OF pri reševanju tega problema uporabi barake v Radovljici.

Glede na nekatera prazna stanovanja v okraju so odborniki namenili poslati dopis na okrajni odbor OF, »... da se za Jesenice nakažejo potrebna stanovanja na področju Bleda, Kranjske gore in Radovljice...«

Na seji 27. septembra so poročali, da bi na Plavžu morali 24. septembra pričeti z gradnjo stanovanjskih hiš. Dela se niso začela, ker niso dospeli načrti, ker ni bilo delavcev in ker še niso napravili statističnih meritev in računov. Sklenili so, da bodo intervenirali na sedežu okrajnega odbora Ljubljana okolica. Na isti seji so odobrili gradnjo barak za cigane, ki so jih poverili podjetju Pionir.

Konec leta se je stanovanjska situacija malo izboljšala. Nekaj stanovanj se je zaradi izselitev izpraznilo, nekaj družin pa so preselili v druge kraje okraja Jesenice.

SOCIALNO SKRBTSTVO:

15. maja je mestni odbor OF prvič razpravljal o ljudeh, ki so bili brez sredstev in se sami niso mogli vzdrževati. Začasno so zanje poskrbeli tako, da so jih namestili v barakah za železniško progo. Problemu socialnega skrbstva so namenili posebno pozornost, zato so na seji 21. maja ustanovili socialni odsek. Pričeli so zbirati podatke o osebah, ki so bile potrebne socialne podpore v gotovini. Do 10. junija so odbori OF v centrih že napravili sezname ljudi, ki so bili upravičeni do socialnih podpor. Na seji 28. maja so sprejeli sklep, da vse podpore, »... ki so se izplačevale pri dosedanji občini, teko naprej in se izplačujejo, dokler zadeva končno veljavno ne bo rešena...«. Še naprej so izplačevali podpore družinam, katerih vzdrževalci so bili odpoklicani v nemško vojsko. Trenutno so socialno vprašanje še reševali odbori OF v centrih. V bodoče pa so vprašanje podpor uredili tako, da bodo odbori OF v centrih oddajali socialnemu odseku poročila o družinah, ki so upravičene do podpore.

Socialne težave so poskušali reševati tudi s pomočjo prostovoljnih denarnih prispevkov in odvečnih predmetov. Sklenili so, da morajo posebno skrb posvečati otrokom-sirotam. To področje je bilo najslabše urejeno.

Odsek za socialno skrbstvo je reševal tudi varstvo otrok, katerih matere so bile čez dan zaposlene in bi otroke za ta čas oddajale v dnevno zavetišče. Lokacija za zavetišče še ni bila določena. Na seji 22. oktobra so ugotovili, da dnevno zavetišče na Jesenicah ni potrebno, ker ni bilo žena, ki bi bile celodnevno zaposlene.

Za mladino so nameravali urediti mladinski dom, kjer bi delovala tudi kuhinja. Obširneje so o delu odseka za socialno skrbstvo razpravljali na seji mestnega narodnoosvobodilnega odbora 22. oktobra. Poročilo referenta navaja, da na oblastni organ vsak dan prihajajo prošnje za podpore. Zato tudi niso imeli natančnega števila podpirancev in podpore potrebnih. Cenili so, da je bilo podpore potrebnih približno 200 ljudi. Oktobra je odsek izplačal 413 podpor partizanskim vdovam in svojem obveznikov, ki so bili v JLA.

Odsek za socialno skrbstvo je izdajal tudi ubožna spričevala ljudem, ki niso imeli sredstev, da bi lahko sami plačevali zdravstvene usluge. Zdravili so se na stroške socialnega skrbstva. Na odseku so redno preverjali sprejemne zapisnike v bolnico. Ugotavljali so domovinsko pripadnost bolnikov, z namenom, da stroške zdravljenja poravnava odsek za socialno skrbstvo občine, v kateri je bolnik doma.

Odsek je reševal tudi finančne zadeve invalidov. V okviru ubožnega sklada, s katerim je upravljalo socialno skrbstvo, je bilo mestno zavetišče za stare in onemogle prebivalce. Oktobra je bilo v zavetišču 37 oskrbovancev: 16 moških, 10 žensk in 11 otrok. Oskrbovance, ki so bili brez sredstev, je vzdrževalo socialno skrbstvo. Nekaj jih je imelo redne mesečne pokojnine. Ti bi morali plačevati del oskrbe, vendar ta čas njihov prispevek še ni bil določen. V zavetišču se je hranilo nekaj abonentov, ki so dnevno plačevali po 22 din. V njem je zaradi stanovanjske krize stanovalo tudi nekaj ljudi, ki vanj niso

spadali. Stanarina zanje je bila 400 din mesečno za eno sobo, če sta bila v sobi dva, pa 500 din. V vsoto so bile vštete postrežba, voda, kurjava in električna.

Mestni narodnoosvobodilni odbor je zavetišču odobril 10.000 din za nakup ozimnice in krme za prašiče, ki so jih tu redili.

Konec leta je odsek za socialno skrbstvo delil pakete najbolj siromašnim družinam.

Za leto 1946 predvidena proračunska sredstva za ubožni sklad so znašala 843.905 din, od tega je bilo namenjenih za mestno zavetišče 751.505 din.

ZDRAVSTVO:

Okrajni odbor OF je za zdravnika na Jesenicah postavil dr. Avgusta Tancarja. Mestni odbor OF mu je še za naprej poveril opravljanje mrljiških ogledov za celotno področje. Vsem babicam so izdali dovolilnice, da so lahko opravljale svoje delo tudi med policijsko uro. 28. maja so zaprosili zastopnika okrajnega odbora OF, da pri okrajnem sanitetnem referentu načne vprašanje cepljenja proti črnim kozam.

Konec oktobra so uvedli dežurno zdravstveno službo.

Na sestanku 20. novembra so poročali, da so ustanovili odbor za kontrolo živil. Opravljali so preglede pri vseh živilskih obratih. Prav tako je začela delovati poslovavnica za dojenčke in matere. Obdobje od 20. novembra do 20. decembra so posvetili zatiranju pegavice.

ŠOLSTVO:

Na seji 12. septembra je upravitelj ljudske šole poročal, da se je del vojske že izselil iz šolskih prostorov. Še vedno pa so bili v njih nastanjeni del narodne milice, prometni vod in vojaška delegacija. Zaradi bližajočega se začetka pouka je prosil, da mestni narodnoosvobodilni odbor uredi, da se bo šola čimprej izpraznila, da bi jo lahko popravili in očistili. V šoli je bila predvidena vojaška kuhinja.

Nameravali so ustanoviti šolo za duševno prizadete otroke, ki bi imela prostore v mestnem zavetišču, vendar šole niso ustanovili. Konec leta so ustanovili odbor obrtno nadaljevalne šole in odobrili za njeno delovanje 10.000 din dotacije.

Prve mesece po končani vojni se je nova ljudska oblast na Jesenicah spoprijela še s celo vrsto težavnih nalog. Ze opisani primeri pa nam kažejo, da jih je kljub začetnim težavam uspešno reševala.

VIRI IN LITERATURA:

- zapisniki sej MO OF Jesenice in MN OO Jesenice za leto 1945 (Zgodovinski arhiv Ljubljana, oddelek Jesenice)

- Uradni list Slovenskega narodno osvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije

- Janez Kopač: Upravni, teritorialni komunalni, stanovanjski, turistični in prosvetno kulturni razvoj Jesenic od 10. maja 1945 do 3. junija 1963 (Listi, št. 21/V, Jesenice, 21. avgusta 1975)

JANEZ METERC

RODINE V PRETEKLOSTI

Rodine s cerkvijo sv. Klemenca so po svoji legi in nastanku značilna visokogorenjska vas. Ležijo na nekoliko dvignjenem vznožju, na prehodu iz ravnine v pobočje grebena Reber pod Karavankami. So skrajno vzhodni zaselek v sklopu vasi pod Stolom in nedaleč od Poljč in Begunj na vstopov dolino Drage pod Begunjščico.

Ime **Ródine**, v ljudski govorici »Ródne«, je po svojem izvoru slovanskega porekla. Nastalo je iz izraza za pust, močvirnat svet (ródina, e), kar moramo povezati z ledinskim imenom »Blate«, ki se razprostira danes jugovzhodno od Rodin. To področje je dandanes z umetnimi malorizacijskimi deli osušeno. Sicer pa ni dolgo od tega, ko je bil ta kompleks še pusto močvirje, ki je bilo v preteklosti vsekakor večjega obsega, in lahko celo predpostavimo, da je ostanek nekdanjega jezera. Konfiguracijska značilnost tega predela je bila v preteklosti v zvezi s človekovo prisotnostjo vsekakor pomembna: dala je ime zaselku, oz. kraju in bila v posameznih obdobjih ali obdobju tudi strateško pogojena.

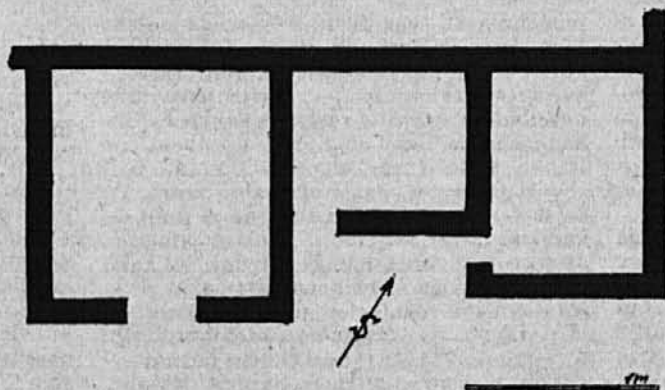
Za današnje Rodine je bila nedvomno pomembna stara pot, ki je bila levi odcep glavne ljubeljske poti. Le-ta se je med današnjo Bistrico in Tržičem odcepila in potekala po obronkih Dobrče, skozi področje današnjih podgorskih vasi, proti Begunjam, skozi Rodine in naprej po področju levega brega Save v Gornjesavsko dolino. Nedvomno je obstajala z desnim

bregom Save, vendar pa natančnejši potek glede na posamezna prazgodovinska in zgodovinska obdobja še ni dovolj jasen, kar je pogojeno na eni strani s stanjem raziskav splošne problematike teh obdobj, po drugi strani pa s kulturnozgodovinskimi, gospodarskimi ter družbenopolitičnimi značilnostmi teh obdobj. Nedvomno tu igra važno vlogo tudi naseljenost širšega področja na visokem Gorenjskem in njegova intenzivnost, ki se spreminja in nekako narašča iz prazgodovinskih obdobj in začenja dobivati končna oblika proti koncu zgodnjega srednjega veka (9.-12. stol.), z dokončno naselitvijo Slovencev in ob pritoku kolonizatorjev - tujcev s severa. Tu je važno vlogo odigrala prav omenjena ljubeljska cesta. V ta čas spadajo tudi nastanek in dokončno oblikovanje vasi pod Stolom in nastanek njihovih imen.

II.

Najstarejši, danes znani sledovi človekove prisotnosti - naselitve na Rodinah so iz obdobja antike. To je po današnjem znanju in vedenju tudi logično in razumljivo, kajti v prazgodovini, predvsem v železni dobi, se naselbine nahajajo na utrjenih višinskih točkah. Tako imamo v bližini današnjih Rodin halštatsko naselbino - gradišče v Njivicah pod Jamarskim vrhom nad Begunjami, ob vhodu v dolino Drage. Pri sondiranju naselbinskega plato-

Nadaljevanje na 20. strani

ja so bili najdeni ostanki obrambnega zidu, ki je bil grajen v tipični železodobni — halštatski gradbeni tehniki (suhi zid), sledovi žganine in halštatska keramika. V bližnji okolici imamo v starejši znanstveni literaturi omenjene še druge prazgodovinske najdbe (W. Schmid, Carniola 2, 1909, 112 s.) in pa prav tako prazgodovinsko gradišče na Spodnjem otoku, na vrhu hriba, na katerem stoji podružnična cerkev sv. Janeza Krstnika (J. Meterc, Listi 23/V, 1975, 8 s.).

Gradišče v Njivicah je po vsej verjetnosti varovalo vhod v dolino Drage, po kateri je potekala t. i. »železna pot«, ki je šla po tej dolini, se vzpela čez 1308 m visoki Preval in se spojila z glavno ljubeljsko potjo. To je bila tovarniška pot, ki je povezovala širše področje visoke Gorenjske z ozemljem severno od Karavank in je bila starejša — prazgodovinska varianta podgorske trase. Ta tovarniška pot je bila del poti, ki je proti zahodu šla preko Pokljuke, Gorjuš in Koprivnika v bohinjsko dolino in se vzpela na prelaz čez Bačo in nadaljevala v Posočje (A. Melik, Dela inšt. za geogr. SAZU 1, 1950, 82 s.). V antičnem — rimskem obdobju je sicer verjetno izgubila svojo prvotno pomembnost in je bila bolj lokalnega značaja, vendar pa je v kasni antiki (Gradišče v Dragi pod Begunjsčico), zgodnjem srednjem veku in visokem srednjem veku zopet narasel njen pomen. Njeno pomembnost v tem času kaže pred vsem prisotnost gradu Kamna. Sicer pa je to področje visoke Gorenjske v ožjem in širšem smislu, pri tem mislim na celotno področje levega brega Save, z arheološkega stališča in stališča starejše zgodovine še neraziskano in se nam preteklost odkriva le v posameznih koščkih in precej megleno.

III.

Po doslej znanih in odkritih pomnikih današnje rodinsko področje zaživi v času prevlade Rima na naših tleh. Prva in najstarejša registrirana najdba s tega področja je kovanec rimskega cesarja Otona — 69 n. š. —, ki se kot najdba nahaja danes v privatni zbirki (J. Meterc, 1. c., 12 s.). Gre za slučajno in nedokumentirano najdbo, ki pa je za vrednotenje naše lokalitete vsekakor pomembna.

Jasnejšo sliko nam nudi v začetku šestdesetih let sondirani antični kompleks v »Ključih« pod samo vasjo Rodine (parc. št. 756 k. o. Doslovče), ob stari cesti Kranj—Jesenice na najvišji savski terasi. Teren, ki je naseljen, je relativno raven in vidna znamenja ostali se kažejo v obliki tal kot gomile in nasipi, ki tvorijo nepravilen dvojni četverkotnik večjih dimenzij (zah. stranica okrog 123 m, severna okrog 104 m, vzhodna okrog 117 m in južna okrog 116 m). V notranjem četverkotniku so bile tri stavbe. Med seboj se razlikujejo po razporeditvi prostorov, velikosti in obliki. Dve četverkotni, nedvomno enoprostorni stavbi (A, B), ki sta bili ugotovljeni s sondiranjem (A. Valič — S. Petru, AV 15-16, 1964—65, 321 ss.), sta pokazali uporabo enakega gradbenega materiala in enak način zidave z edino razliko, da ni bilo tlaka in da stene niso bile ometane z malto. Osnovo tlaka je tvoril prod. Tretja stavba (C) v jugozahodnem delu četverkotnika se razlikuje od prvih dveh po večjem številu prostorov in njih velikosti, po obliki in velikosti tlorisa, smeri vhoda, po vsej verjetnosti tudi po funkcionalnosti in najdbah, ki so bile v njej.

Razpored stavb v okviru naselbinskega kompleksa je naslednji: stavba A leži v jugovzhodnem kotu notranjega četverkotnika ter je s svojo južno in vzhodno steno neposredno vključena v nadaljevanje zidu, oz. nasipa (kotna stavba), stavba B se nahaja v severovzhodnem delu notranjega četverkotnika in se vključuje s severo-

vzhodno stranico zidu v nasip; stavba C je, kot je bilo že omenjeno, v jugozahodnem kotu notranjega četverkotnika.

Stavbi A in B sta bili le sondirani, medtem ko je bila stavba C v celoti odkopana. V vseh treh primerih so bili temeljni kamni položeni na intaktni prod in vezani s suho malto. Stene stavb pa so bile zidane od temeljev navzgor iz manjših okroglih prodnikov. Stavbi A in B, ki sta verjetno bili gospodarski poslopji, nista imeli zidnega ometa, medtem ko je reprezentančna stanovanjska stavba C imela znotraj omet in belež. Zunanja zidna fronta je bila iz obdelanega zelenega tufa. Imela je tri prostore s samostojnimi vhodi in jo po tlorisu lahko opredelimo v varianto ključastega tipa. Tlak v prostorih je bil v obliki t. i. estriha — tlak iz drobnih kamnov, prekrit z malto. V sredini severozahodnega prostora je prečno na podolžno steno ležal na tlaku slabo ohranjen skelet odraslega moškega v skrčeni legi (A. Valič — S. Petru, 1. c., 323 s., T 2, sl. 2). Nivo grobne jame kaže, da gre nedvomno za kasnejši zgodnjersrednješki pokop iz obdobja preseljevanja narodov, kar je tudi sicer precej pogost pojav, npr. v Ptuj in drugod v Panoniji ter Dalmaciji.

Pomembnejši materialno — kulturni ostanki, ki označujejo celotno, dosedaj odkrito naselbino tako časovno kot kulturno, pa so bili na različnih mestih. Poleg grobe hišne keramike za vsakdanjo rabo, ki je bila raztresena po vsej odkriti površini, so bili najdeni dobro ohranjeni kosi importirane keramike italškega izvora. V srednjem prostoru stavbe C so bili odkriti naslednji predmeti: vrč z livčkom in vrč z lijakastim ustjem, železen nož z ohranjenim koščnim ročajem, dva kosa terre sigillate (importirana italška keramika) in bronasta zapetnica. Ostali material, kot fragmentarno ohranjena oljenka z reliefno upodobitvijo Pegaza, železen ukrvljen nož, kosi železne žindre, morske školjke in železen žebelj, pa so bili najdeni izven stavbnega prostora.

Za vse izkopano drobno gradivo lahko rečemo, da sodi v čas 2. stoletja n. š., s čimer je veliki meri tudi podana datacija celotnega objekta. Nekatero zgodnejše primerke, pri tem mislimo reliefno oljenko in nekaj kosov predvsem importirane keramike, je mogoče po njihovi uporabi in trajanju prav tako postaviti še v 2. stoletje. Na osnovi dokaj precizne datacije predmetov lahko sklepamo, da je ta antični objekt nastal v prvi polovici 2. stoletja, to je v času intenzivne rimske poselitve predelov Gorenjske.

Če se pomudimo še pri fortifikacijskem načinu in sami legi našega obravnavanega antičnega kompleksa, bomo prišli do nekih novih spoznanj, ki so se doslej raziskovalcem tega objekta izmuznila, oziroma jih niso uočili. Pri tem imam v mislih predvsem strateški moment, ki je bil vsekakor odločilen pri izbiri prostora za naselbino. Nedvomno pa je bila lokacija le-te pogojena tudi s potjo — cesto, ki je šla tod in o kateri smo nekaj že spregovorili. Naselbinski areal je bil obdan z dvojnimi vzporednim zidom, oz. nasipom, med katerima je bil jarek z vodo. Na pomembnost tega fortifikacijskega načina je opozoril P. Petru (P. Petru, AV 20, 1969, 121 s.). Ta pomembnost je pred vsem v zvezi s trajanjem — življenjem naše naselbine, kajti ville rustice s takim fortifikacijskim načinom so glasnik kasnoantične oblike podeželnega dvorca. Kar še bolj govori za ta čas, pa je obrambni jarek. To dejstvo nam nudi spoznanje, da je rodinski kompleks živel še tja v 3. — 4. stoletje, dasiravno prvotno morda niti ni imel tako zasnovanega in izdelanega sistema. V severozahodnem vogalu bi mogli sponirati še eno stavbo, najverjetneje obrambni stolp.

Utrjene vile so nam v tlorisu poznane v antiki s področja Balkana (E. Pašalić, Kulturna istorija Bosne i Hercegovine,

1966, 317 s.), Panonije (E. B. Thomas, Die römischen Villen von Pannonien, 1964), alpskega prostora, Porenja, Britanije itd. V svojem razvoju od enostavnih oblik atrijske vile, ki ima na sprednji strani portikus, v sredi obzidanega dvorišča pa stanovanjsko stavbo, se njihov razvoj nadaljuje v tip vile, ki ima ob portiku dva stolpa, zgrajena v obsegu stavbe.

Nadaljnjo razvojno fazo predstavljajo vile, ki imajo stolpe v vseh štirih vogalih in dvojni portikalni zid na čelni strani. Ta tip vodi dalje k reprezentančnim vilam z mozaiki, hipokavsti, posebnimi sprejemnicami, gospodarskimi prostori itd. Iz njega se tudi razvijejo posebne vile bazikalnega tipa, kjer so preuredili sprva enostavno vilo z dvema vogalnima stolpoma v baziliko, ki je imela ob prehodu v ladjo nameščena stolpa v novi funkciji. Višek in imponanten obseg v razvojnem smislu je tip vile dosegel v Dioklecijanovi palači v Splitu, kajti v antičnih virih se ta palača imenuje villa, čeprav je v svojih razsežnostih neprimerljiva s tipi utrjenih podeželskih kmetij — vil rustik.

Poimenovanje za to vrsto stavb se je ohranilo še v z zgodnjem srednjem veku kot kaže podatek, da je praznoval Karel Veliki 784 l. božič v villa Lihidi (A. Albrecht, Jahrb. RGZM 2, 1951, 81 ss.) Kontinuiteto antičnih utrdbenih in stavbenih oblik v srednji vek opažamo, npr., pri zavetnih naselbinah tipa Vranje pri Sevnici, ki ga zasledimo v zgodnjem veku na Krnskem gradu na Koroškem in pri drugih utrdbah (lahko ga predpostavimo in pričakujemo tudi na Ajdnu nad Potoki).

Izpopolnjeno obliko utrjene kmetije so očitno uporabljali pri ureditvi rimske obrambe vzdolž meja: postavitev t. i. pseudocomitatenses — utrjenih kmetij vzdolž meja. Pravi graničarji pa so prebivali v centenarijah, utrjenim vilam po obliki zelo sorodnih stavbah. Ti oddelki so tudi vzdrževali nadzor nad prometom v manjših stolpih — burgih vzdolž vpadnih cest (Gradišče nad Sotesko). Ker je slonel sistem pseudocomitatenses na istih osnovah kot kasnejše langobardske stotnijske arimarije (H. Vettors, Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo 15, 1968, 29 ss.), si moramo postaviti vprašanje ali ni tudi to antično izročilo. Čeprav se pri nas ohrani v srednji vek — po današnjem poznavanju — predvsem najbolj preprosta oblika utrdbe, burgus, z značilnim večnadstropnim stolpom, bi bilo treba preučiti tudi nastanek t. i. Hausbergov, ki jim je posvetil razpravo že W. Schmidt (W. Schmidt, Zeitschr. d. Hist. Ver. f. Steiermark 18, 1922, 38 ss.).

Drugo vprašanje pa je kontinuiteta utrjenih rimskih vil v našem srednjem veku.

Na slovenskih tleh bi paralele v fortifikacijskem smislu in tudi sami arhitekturni zasnovi za redinski kompleks našli v utrjeni kmetiji iz Starega trga pri Ložu (P. Petru, 1. c., 121 s.) in verjetno tudi pri vili iz Grobelc pri Šmarju pri Jelšah (Lorger, ČZN 31, 1936, 77 ss.).

V rodinskem primeru moramo opozoriti še na en moment, ki je tudi važen s strateško — fortifikacijskega stališča. To je v zvezi z močvirnim svetom, oz. morda celo eventualnim jezerom, ki je bil v času nastanka in življenja naselbine vsekakor večjega obsega, kot je bil pred izsušitvenimi deli, in ki je oklepal naselbino z vzhodne in južne strani.

To je omogočalo dovod vode v jarek med okopoma in govori za predpostavko o stolpu na severozahodnem vogalu (na terenu samem so vidni obrisi temeljev), kajti tu je bila okolica vsekakor bolj suha in je mimo tudi potekala že omenjena pot — vicinalna cesta. Tudi vstopna pot v naselbino je še danes lepo vidna, ker je bila zaradi močvirnega sveta nekoliko dvignjena. Nahaja se na vzhodni strani.

Ce poizkušamo narediti nekaj zaključkov, lahko rečemo, da odkopani deli tlorisa predstavljajo le manjši sektor obsežnega antičnega kompleksa, verjetno kmetije, in sicer njenega stanovanjskega dela, kar bi potrjevale najdbe estriha in ometa v stavbi C. Ker pa je bil tlak v vseh ostalih prostorih postavljen na prodatno osnovo, ki pri gradnji ni bila v večji meri obdelana, bi tudi lahko domnevali, da gre v tem primeru za nekoliko večje – za naše okoliščine – gospodarsko posestvo. Kot je znano, so imela taka gospodarska posestva navadno četverkotno ali pravokotno obliko, prostori pa so se naslanjali na notranjo stran obrambnega zidu. Prav verjetno pa je, da gre tukaj za naselitev rimskega kolonista, kajti prisotnost le-teh nam dokazuje najdba nagrobnega spomenika emonskega dekurliona (člana mestne skupščine) v Lescah (AIJ 218).

Kdaj in v kakšnih okoliščinah pa je ta naselbina prenehala živeti, pa danes zaradi pomanjkanja splošne časovne in kulturno-historične slike za naše področje visoke Gorenjske, še ni toliko jasno, da bi mogli dati neke konkretne zaključke. Doslej izvedena izkopavanja so dala premalo podatkov, dasiravno so bili najdeni sledovi oglja – žganine in sledovi ognja v stavbi A. Vendar pa so, kot je bilo rečeno, ti ostanki in okoliščine glede na celotni areal naselbine še nejasni in pomanjkljivi. O problematiki kasne antike na našem širšem območju je bil že govor na drugem mestu, kjer smo nakazali situacijo in probleme, ki so v zvezi z njo (J. Meterc, Listi 24/V, 1975, 13 s.).

IV

V prvih stoletjih našega štetja je bilo v Evropi veliko preseljevanje ljudstev, ki je zajelo mnoga germanska, slovenska in mongolska plemena Centralne Azije do meja rimske države. Konec 5. in na začetku 6. stoletja so nastajale na ozemlju zahodnega rimskega cesarstva prve germanske državne tvorbe. V istem času so se prvič v zgodovini pojavili tudi Slovani s tem skupnim imenom. Skupaj z Obri so več kot eno stoletje napadali Vzhodno rimsko cesarstvo – Bizanc in se v 7. stoletju dokončno naselili na Balkanskem polotoku in Vzhodnih Alpah.

Sredi 6. stoletja (568) je odšlo z današnjega slovenskega ozemlja v Italijo langobardsko ljudstvo, ki je prej živelo na Moravskem in Panonski kotlini. Opuščeno ozemlje so v naslednjih desetletjih zasedli Slovani, ki so prihajali v več selitvenih valih od severa in vzhoda. Do konca 7. stol. so predniki slovenskega ljudstva v splošnem zavzeli današnjo domovino in ozemlje v Alpah vse do Donave in Dunajskega gozda.

Naselitev visoke Gorenjske in bohinjskega kota po Slovincih se prostorno tesno navezuje na naselitev tega ozemlja pred njihovim prihodom. Ob svojem prihodu so Slovenci brez dvoma naleteli na staroselce. Nanje, morali so biti sorazmerno številni, kažejo ne le arheološke najdbe, marveč tudi imena naselij, voda in gora, ki se s pomočjo slovenskega jezika in starocerkvene slovanščine ne dajo razložiti.

Ce si skušamo očrtati obseg starejšega slovanskega naselitvenega območja na visokem Gorenjskem, vidimo, da se je širilo od današnjega Tržiča proti severozahodu do današnjih Jesenic. Tesno se je držalo podnožja visokih planin. Krajevna imena kot Sava na Jesenicah ali Bistrica pri Tržiču so nazivi po tekočih vodah. Na to poimenovanje naletimo pogostokrat tam, kjer reka stopa v področje večjega, v starejši dobi koloniziranega in za kulturo tel pridobljenega ozemlja. Dolina Bistrice, ki teče od Tržiča, je bilo staro naselitveno področje, ki je bilo na vzhodno stran od spodnje Gorenjske ločeno z obsežnim gozdnim kompleksom, katerega del je danes znan pod imenom Uden boršt.

Zahodno stran naselitvenega območja omejujejo področja velikih gozdnatih kompleksov Mežaklje, Pokljuke in Jelovice. Manj izrazita pa je ta meja v južnem obrobju blejsko-radovljiškega prostora na desnem bregu Save. Kronološko je tukaj kolonizacija deloma kasnejša (M. Kos, Zgodovina Slovencev, 1933, 41 ss.). Osojni in gozdni predeli so bili za naseljevanje manj vabljivi kot prisojni in odprti svet pod Karavankami. V gozdni svet, ki se širi na desni strani Save od sotočja obeh Sav pri Radovljici pa do Besnice in Kroke, je vdiral sorazmerno kasnejša naselitev.

Izven tega strnjenegega areala naselitve sta otoka starejše slovanske naseljenosti Dovje v Gornjesavski dolini in Bohinj. To naselitev potrjujejo in dokumentirajo naslednja arheološka najdišča: Bled (Prstava, Sedlo, Brdo, Mlino, Zeleče, Otok), Smokuč, Žirovnica, Gorje, Zasipl, Radovljica, Bohinj (Srednja vas, Studor, Dunaj pri Jereki), Jesenice, Dovje itd.

Tudi v ranem srednjem veku je imela velik pomen ljubeljska pot, vendar ne toliko za smeri in stike prvotne slovanske naselitve. Nimamo dokazov, da bi bila prek Ljubelja obstajala neka povezava med slovanskim naselitvenim področjem, ki je zajelo Gorenjsko, in tistim, ki je obsegalo Koroško. Pač pa moremo pripisati Ljubelju velik pomen kot prehodu za prodiranje in politično osvajanje gorenjskega ozemlja. V ljubeljski poti moramo videti glavno vhodno pot – smer za vse tiste, ki so urejali na področju Gorenjske, po vključitvi zgornjega Posavja v okvir srednjeveškega imperija, zemljiško posest, organizirali tukaj posvetno in cerkveno upravo, uvajali nove načine družbenega in gospodarskega življenja. Pri tem imamo v mislih težnje Briksna in Freisinga. Ta pot je bila zlasti važna za briksensko škofijo, ki je kmalu po letu 1000 uredila v blejsko – radovljiškem prostoru bogato zemljiško gospostvo in posest.

Škofija, ki je imela svoj delež v Briksnu na današnjih južnotirolskih tleh, si je z vrsto vladarskih darovnic iz let 1004, 1011, 1040 in 1073 ter postopnim večanjem ustvarila obsežno zemljiško posest, ki je imela svoje jedro na Bledu z okolico in med obema Savama, segala na zahodno stran še v Bohinj, na vzhodno pa v manj sklenjenem obsegu na levi breg Save in še prek Tržiške Bistrice (Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev 3, 17, 28, 106, 107, 274). To svojo posest je briksenska cerkev na različne načine širila, množila in zaokroževala.

Za čas 11. stol., to je, začetne faze osnovanja in širjenja te posesti, so ohranjena v zvezi s spremembami v območju te posesti na Gorenjskem t. i. tradicijske listine, to je, listine, ki pričajo o predaji ali tradiciji posesti (kupovanje, zamenjava, darovanje) v korist briksenskega gospostva. Po številu jih je ohranjenih 46.

Vendar pa razmere, predvsem v cerkveno-političnem oziru, niso povsem jasne. Kot je znano, je bila postavljena meja med solnograško in oglejsko cerkveno organizacijo na Dravo. Glede cerkvene upravne razdelitve je ostala v veljavi odločba Karla Velikega iz l. 803 oz. 811. Oglejskemu patriarhatu je pripadalo vse ozemlje južno od Drave, salzburški nadškofiji pa je bilo podrejeno ozemlje severno od nje. V 9. stoletju se je zlasti na koroškem začela uvajati že tudi podrobnejša cerkvena organizacija v obliki »prafare«. Le-te so bile posejane zelo na redko in jim je bilo podrejeno velikansko ozemlje, zato niso mogle niti zajeti niti urediti verskega življenja svojega okoliša, toliko manj, ker pokristjanjevanje bolj odročnih predelov ni bilo končano. Cerkevna organizacija v tem času v zgornjem Posavju ni znana. Kolikor je obstajala, so jo najverjetneje uničili madžarski napadi ob prelomu 9. v 10. stoletje. Tudi geografske razsežnosti in

odročnost so onemogočale aktivnejše delo oglejskih cerkvenih oblasti.

V listinskem gradivu imamo za Rodine dokazan v 12. stoletju obstoj prafare, in sicer v okviru oglejskega patriarhata.

Oglejski patriarh Ulrik II. (1161–1182) je l. 1163 ob vizitacijskem obhodu sklical cerkveni shod v St. Rupertu na Dolenjskem in v listini s tega shoda se omenjajo kot navzoči: škofje iz beneške Concordije, Trsta in Treviza, opat Vincencij iz Stične, prošt Jonatan iz Ogleja, dekan Henrik iz sv. Vida in pa župniki iz Sv. Petra v Ljubljani, Engelbert z Rodin, Arnold iz Šmartina pri Kranju, Ulrik iz sv. Petra pri Komendi, Dietmar iz Devina, Ruthhard iz Trbnjega in Weriana iz St. Ruperta. Za Rodine listina pravi: Engelperto S. Clementis (F. Schummi, Urkunden und Regestenbuch des Herzogtums Krain, 1882 83, 120 ss.).

Druga listina, ki po Fr. Kosu datira v leto 1173 in se nanaša na Marijino kapelo v Lescah, eno najstarejših »božjih poti« na Gorenjskem, omenja verjetno Engelbertovega naslednika na Rodinah, plebana Herwiga (F. Schummi, l. c., 123 s.). Le-ta je plemič Nantwinu, na čigar zemljišču je stala Marijina kapela, svetoval, naj leseno kapelo podre in zgradi cerkev: Et Herwigo plebano qui plebem S. Clementi regebat quod praefatam capelam destruerem et aliam ibi de lapidibus fabricarem quod etiam devoto mente complevi...

Ti dve listini nam datirata obstoj prafare na Rodinah v sredini 12. stoletja. Njen nastanek pa bi na osnovi današnjega stanja raziskav mogli predpostaviti v časovnem intervalu med prenehanjem madžarskih vpadov na prelomu 9. v 10. stoletje in sredo 12. stoletja. Natančnejše podatke in zaključke pa bi dobili z arheološkimi raziskovanji v cerkvi sami in njeni okolici.

Obstoj prafare potrjuje še nekaj momentov – arheološka situacija v bližnji okolici in ljudsko izročilo. V Smokuču najdeni staroslovanski grobovi iz 10. do 11. st. (A. Valič, AV 13–14, 1962/63, 565 ss.) dopuščajo glede na najdiščno situacijo – skromni pridatki, oz. grobovi brez pridatkov – sklep, da gre za odstopanje od starih navad in običajev, ki so bili posledica močnejšega vpliva krščanstva, ker je bil neposredni nadzor cerkve večji in je njena prepoved opravljanja poganškega kulta mrtvih prišla najbolj in najprej do izraza. Morda je grobišče prenehalo z nastankom prafare na Rodinah.

Značaj Rodin kot pražupnije pa je dokumentiran tudi v ustnem izročilu, ki poroča o pokopavanju mrličev na Rodine iz širše okolice (pripovedka o napačni krsti). Vendar pa moramo biti pri obravnavi in vrednotenju ustnega izročila previdni in kritični.

V zvezi s pokopavanjem na Rodine je po vsej verjetnosti leta 1953 odkrita grobnica, ki je bila odkopana na nekdanjem župnijskem vrtu, zahodno od cerkve. Najden je bil človeški skelet in nekaj živalskih kosti. Vsekakor moremo na tem področju v zvezi s prafaro pričakovati nekropolo – pokopališče večjega obsega, kajti v širšem okolišu cerkve in današnjega pokopališča, so znane nekatere slučajne najdbe, ki pa niso dokumentirane in so se porazgubile, tako da često o njih ne vemo ničesar natančnega.

Za rodinsko cerkev lahko domnevamo prvotno romansko cerkev in morda še predromansko kapelo, ki je bila najverjetneje lesena. Kot je bilo že omenjeno, pa bi bila potrebna za dokončno potrditev natančna strokovna raziskovanja.

Samostojnost, oziroma farni sedež, so Rodine izgubile okoli leta 1300. Po podatkih kronike radovljiške župnije se je to zgodilo po letu 1296, ko naj bi bil sedež prenesen v Radovljico. Drugače pa se

SKOZI MESTA SREDNJE EVROPE

prafara za čas okoli leta 1300 omenja tako za Rodine kot Radovljico, in sicer skupaj (M. Kos, Zgodovina Slovencev, 1933, 193 s.). Vsekakor je to v zvezi s cerkveno – upravnimi in družbeno – političnimi razmerami ter razvojem srednjeveške Radovljice.

V visokem srednjem veku so Rodine izgubile svojo prvotno vlogo in pomembnost. Sama cerkev pa je konec 16. stoletja pogorela. Današnja rodinska cerkev je bila posvečena 26. julija 1601, ko jo je posvetil tedanji ljubljanski škof Tomaž Hren. V tem času dokončne zmage protireformacije je bil na Rodini ustanovljen vikariat; leta 1783 pa so Rodine ponovno postale sedež župnije. Vendar pa je bil po osemindesetih letih sedež župnije prenesen v novo farno cerkev na Breznici – 1821.

V.

Vsekakor bi nam boljše poznavanje rodinskega prostora v času kasne antike, preseljevanja narodov in ranega srednjega veka nudilo jasnejšo sliko in bi morda pojasnilo direktno vzroke za nastanek prafare prav na tem prostoru. Mogoče bi našli elemente kontinuitete iz kasne antike vendar to brez temeljitih raziskav v okolju cerkve in na rimskodobni lokaliteti lahko le suponiramo. Okoliščine nam tudi vsiljujejo predpostavko, da je na tem prostoru nastala najprej cerkev in šele kasneje okoli nje naselje. To potrjuje tudi dejstvo, da močvirni svet pod današnjimi Rodinami in njihovem jugovzhodnem delu ni nudil neposrednega poljedelskega zaledja in zato prvotno naselbino lahko domnevamo zahodno, na področju današnjega Smokuča.

S pričujočim zapisom smo poskušali nakazati in osvetliti nekatere probleme iz naše najstarejše zgodovine v ožjem in širšem okolišju, ki pa so žal zaradi stanja raziskav skopi in pogosto še nejasni.

HERO

*kaj se dogaja okoli mene?
dežuje*

*kaj se dogaja okoli mene?
dežuje*

dežuje
dežuje
železo rjavi

rože ne venejo
iz plastike so
železo rjavi
rože ne venejo
iz plastike so
dežuje
dežuje

ne slišim kapelj
ki udarjajo ob beton
jaz spim

spim
zaradi narkoze
vbrizgane v kri
jaz spim
spim
pod lučmi

kirurškimi noži
rokami
včeraj me je zbila pločevina
in danes spim
zaradi narkoze
vbrizgane v kri

jutri morda
bom slišala kaplje
kako tolčejo ob beton

TRETJI DAN – MUNCHEN

S 1.330.000 prebivalci je danes tretje največje mesto v ZRN. Že od leta 1158 je bil središče bavarskih knezov. Danes ni samo olimpijsko ali industrijsko mesto. To je mesto sejmov in kongresov ter polno zanimivosti: kulture, zabave, razvedrila in zgodovine. Nas je zanimal predvsem njegov razvoj, problematika mestne ureditve, oziroma posameznih četrti mesta.

Naš delovni dan se je začel v predavalnici geografskega inštituta, v katerem je 250 študentov, dva visokošolska profesorja, dva docenta in štirje asistenti. Kot sodelavci so še trije kartografi in trije uradniki. Težišče njihovega dela je v mestni problematiki, oziroma planiranju in izrabi prostora. Delo je usmerjeno predvsem na južnonemški prostor, Alpe in posredno proti JV Evropi. Prav zaradi tega so tudi kontakti z nami boljši.

V kratkih potezah izvemo bistvene značilnosti mestnega razvoja. Za slednjega je značilno predvsem pet faz:

1. Najstarejši mestni del zazidave iz zgornjega srednjega veka je že poznal dve diferenciaciji:

a) severni del, kjer sta se koncentrirala cerkev in plemstvo (današnji »city«).

b) Južni del, kjer so gospodovali obrtniki. Tu so prevladovalle nizke stavbe in še danes v večini stoje gostilne.

2. V 17. in 18. stoletju se širijo nove četrti: Univerza, Maximilianvorstadt, Angleški vrt (rekreacija).

3. V dobi industrijske revolucije se pojavijo prve delavske četrti na obrobju mesta.

4. V začetku 20. stoletja je značilna gradnja blokov, predvsem za delovno silo.

5. Planska izgradnja po letu 1945. V vojni je bilo okoli 30 % mesta porušenega. Iz ruševin so blizu olimpijskega mesta zgradili rekreacijske griče.

Za sedanjo podobo mesta je predvsem značilna planska izgradnja. Z omenjeno dejavnostjo se v ZRN ukvarja posebna planska služba.

Industrija domuje danes predvsem na severnih in vzhodnih robovih mesta (elektrotehnična, kovinska, kemična). Med firmami sta tudi znani BMW (poleg olimpijskega mesta) in MAN. Promet je razvit radialno v sam center in med seboj povezan (podzemna železnica, avtobusi in tramvaji) z enotno vozovnico.

Višji socialni sloj se danes seli v južna predmestja (vile). Cena zemljišč je temu primerno visoka. Na splošno se cena suče od 100 do 15000 DM za kvadratni meter. Najdražja je seveda v centru kjer pa gre koristna površina v podzemlje in višje etaže. Na jugu je tudi izraba dražja (eno nadstropje).

Na vrsti je 75 km dolga vožnja po mestnih četrtih. Najprej si ogledamo primer plansko zazidanega dela »Neue Perlach«, ki je nastal ob vzhodnem obrobju mesta. Tu živi 80.000 prebivalcev. Izvemo, da se šele pri tolikem številu spleča graditi urejeno mestno četrt. Kljub udobju in domiselni in sodobni gradnji pa se prebivalci težko »aklimatizirajo.« Pa ne zaradi bližnjega letališča, manjka predvsem tiste tipične mestne infrastrukture, ki je še tako moderna tehnika človeku ne more nadomestiti. Tako tukajšnje trgovine nimajo tistega prometa, kot so nričakovali, in

komaj životarijo. Premalo je tudi gostišč za družabno življenje. Prevelika je tudi tendenca dveh firm k monopolizaciji. To je verjetno zadnji poskus gradnje podobnega centra v ZRN. Načrti za bodoče predvidevajo več sanacij starih mestnih področij. Zanimivo je, da planerji naše Ljubljanske banke mislijo drugače! Na splošno so v Perlachu zasedena vsa najemniška stanovanja, prodaja pa je v zaostanku, ker pač prevladuje srednji in nižji sloj. Najemnina za trisobno stanovanje se tu suče od 600 do 700 DM (okoli 5000 din). Mimo Isarja se zapeljemo v industrijska področja, še pred tem nam pogled zaide med kolesarje ob »angleškem vrtu« in naselje »vrtičkarjev«, ki smo ga videli že v Regensburgu. Kmalu smo v Euro-ind. parku in sredi množice kontejnerjev zagledamo enega z napisom: »Slovenija les«. Trgovine (Wertkauf) so nastale zaradi spremenjenega načina življenja v predmestju. Kupci pridejo enkrat tedensko. Važen je tu parkirni prostor in pa voziček. V naši bližini je lep primer COOD pri Beljaku ali Trst; medtem ko center v trgovskem pogledu stagnira, pridobiva na pomenu okolica.

Olimpijsko mesto je svet zase. Povzpne se na 290 m visoki stolp. Dvigalo naenkrat potegne 30 oseb s hitrostjo 7 m/sek. Stolp je najvišja stavba v ZRN. Pod njim je tudi največja in najdražja gijbljava streha na svetu. Pogled na mesto in večji del Bavarske je izreden. V bližini je tovarna avtomobilov BMW, katero si vsak lahko ogleda, če se javi v sprejemni pisarni do 13.30. Ogljed je brezplačen.

Vračamo se v mesto. Skozi Belgraderstrasse se kmalu prebijemo v bohemsko četrt »Schwabing«. Münchenski »Montmartre« ogledujemo le iz avtobusa. Tudi ne bi imeli kaj videti. Ni sezone! Po antikvariatih sodimo, da mora biti tod nekaj mesecev kasneje zanimivo. Kmalu sem na glavni vpadnici Ludwigstrasse in žal nam je, da ne moremo v Pinakoteko, ki ima največjo Rubensovo zbirko. Königsplatz s sedežem nekdanje nacistične stranke je podobno kakor Berghof za tukajšnjega domačina le še nepotrebna senca nečesa, česar se večina nerada spominja. Zato pa so Münchenčani bolj ponosni na svoj »Löwenbrau«, ki je eden izmed sedmih tipov piva danes v mestu. Pred vojno je bilo tu 100 pivovarn!

Kmalu smo v »Wiesenviertel« in zdovski četrti. Za marsikaterim ogrom imaš občutek, da si v Orientu; tako na primer, vidiš Arabce, kako prekupčujejo z avtomobili, in pa veliko otrok, ki se podijo po dvoriščih. Najemnina za samsko sobo je 200 – 300 DM, malo večja družinska soba je za 100 DM dražja!

Kmalu smo zopet v citiju. Stanovanj tu skoraj ni več. Zato pa mnogo specializiranih »boutiques« kjer kupuje v miru münchenška elita. V eni izmed tistih trgovin prodaja tudi bivši mož Brigitte Bardot. Še dražji so tod hoteli, tako, na primer, stane postelja v slovitem »Vier Jahreszeiten« najmanj 100 DM za noč.

ČETRTI DAN:

V BAD TOLZ IN TEGERNSEE

Pod vodstvom prof. dr. Rupperta se peljemo najprej skozi bogato južno četrt. Prevladujeta vila, ki lepo donazirajo.

Marienplatz, središče Münchna. Tu so največji trgovski lokali. Promet je izločen. V stolpu stare mestne hiše (Rathaus) je vsak dan ob 11. uri glasbeni kariljon. Desno zadaj stolpa stolnice Frauenkirche, zgrajene v letih 1468-1488. V drugi svetovni vojni je bilo mesto 66-krat cilj zavezniškega letalstva. Posebno je bilo prizadeto mestno središče. Danes je obnovljeno, rešili so tudi večino zgodovinskih stavb. (1 a)

kateri sloj prebivalstva tod domuje. Ob glacialnih odkladninah se spuščamo proti Isar. Te je preučeval sloviti glaciolog Penck in marsikatero njegovo dognanje se je rodilo prav tu. Čez reko se povzpemo v Grünwald, v nekdanjem vaškem jedru je 5 kmetij, občina, cerkev. Pokrajina doživlja močno transformacijo. Tam, kjer so bile nekoč zaprte privatne poti in močvirja, so zrasli sodobni rekreacijski centri: igrišča, sprehajalne poti, smučarske steze, jezera za raznovrstne vodne športe in podobno. Do 32 izhodišč vodijo poleg cest še množična prometna sredstva. Naj omenim, da je samo sprehajalnih poti v vsem tukajšnjem področju nad 1000 km. Na enem izmed teh »Wanderbahnhöfen« se ustavimo in pod streho orientacijske table nam prof. Ruppert razlaga problematiko prostega časa in oddiha (»Freizeit und Erholung«). Zanimivo je sodelovanje v financiranju med mestno in okoliškimi občinami, kar bi bilo brez dvoma tudi zelo zanimivo za naše samoupravne dogovore med včasih tako različnimi interesi posameznih TOZD, ko gre za enotno turistično ponudbo, posebej še infrastrukturne izgradnje centra. Frekvenca iz Münchna je zelo velika. Primarna in sekundarna ponudba sta ravno zaradi solidarnosti okoliških občin na dokaj visoki ravni. Veliko vlogo pri tem igra tudi sam župan. Na to bližnje rekreacijsko področje gravitira približno 400.000 prebivalcev bavarske metropole. Podobno sodelovanje kakor tu med občinami zasledimo tudi pri nas in to v dokaj uspešni obliki, na primer: samoupravni sporazumi med TOZD na Kravcu in Veliki planini.

Transformacija stare agrarne pokrajine je tukaj šla tako daleč, da sicer vidiš konje, toda imajo jih le v oskrbi, za kar mestni prebivalec odšteje mesečno 300 DM za to, da bo imel prijetno popoldnansko ali vikend rekreacijo. Podobno je z ostalimi zelenimi površinami, ki so danes golfi ali sprehajališča. Celo mimo majhne žičnice se peljemo. Nekdanja stara kmečka hiša je preurejena v gostilno. Sem prihajajo na kosilo in popoldanski počitek. Ob poti nam prof. Klemenčič dopolni: »Tu je prostor že izrabljen, ko bo zgrajena avtocesta, bo od tu do naše Istre samo skok in naš alpski svet je še »rezervac.« Isto je kako uro pozneje potrdil tudi prof. Ruppert ob Tegernsee.

Geretsried je mesto sredi gozda. Nastalo je na mestu nekdanjih vojaških skladišč iz druge svetovne vojne. V bunkerje in barake nekdanjih skladišč sta bili napeljani voda in elektrika. Oboje je poleg dovoznih cest služilo za osnovo današnjemu modernemu mestu, katerega prvi prebivalci so bili begunci iz nekdanjih nemških pokrajin na vzhodu. To se na zunaj vidi v trgu, ki je zelo podoben nekdanji stari domovini Sleziji. Mesto šteje danes okoli 20.000 prebivalcev. Potrebe po delovni sili so semkaj privabile tudi naše zdomce. Kljub urbanizaciji pa se še danes opazijo funkcije nekdanjega skladišča (betonske stražarnice, poslopja za oficirje). Seveda so cene v takem mestu v primerjavi z drugimi mesti relativno nizke.

Malo dlje vidimo nekdanje hiše rudarjev. Tu so nekoč kopali premog. Preko razgibanega morenskega sveta se nenadoma pokažejo Alpe, toda le do višine 1200 m. Nekdanje njivske terase so opuščene ali zasajene z jagodami. Le-te so privlačne točke nedeljskih izletnikov. Za presenečenje dneva poskrbi naš šofer Marjan, ki ga je intenzivna razlaga našega vodstva in gostov tako pritegnila, da je celo sam stavil nekaj vprašanj in tako je bil prof. Ruppert nenadoma v zadregi. Verjetno je bil to prvi primer, da je voznik avtobusa pokazal zanimanje za geografske probleme neke pokrajine.

Vidimo, kako uničujejo odpadke! Predpisi so strožji od ostalih dežel. Področje nato zasujejo in pogozdijo. Uspešne primerjave z našo pokrajino ne najdemo, čeprav si jo želimo! Območje Bad Tölza je tipično rekreacijsko. Bad Tölz je bil znan tudi v dobi nacizma. Tu je bila znana zloglasna šola, kjer so na znanstveni in industrijski način učili pripadnike »SS«, kako naj se borijo proti ljudem in kako naj jih učinkovito uničijo (Nedeljski, 3. Julij 1977). Danes se je razvil zdraviliški turizem (600.000 nočnin), prebivalcev je le nekaj 12000. Po vojaških objektih sodimo, da je tu tudi postojanka NATO, blizu je letališče. Pozneje izvemo, da je vse podedovano iz obdobja tretjega Reicha. Začetek je bil prav nenavaden. V časih, ko še nacizem ni bil trdno na nogah, je Hitler tu hotel izvesti kongres svoje stranke. Lokalna uprava mu tega ni dovolila. Maščeval se je tako, da je dal razlastiti

nasprotnike in graditi vojaške objekte. Primer političnega vpliva na transformacijo pokrajine!).

Mimo Erhardtovega vikenda kmalu dosežemo Tegernsee. Prof. Ruppert nam predstavi razvoj turizma, ki je tukaj dosegel zavidljivo višino. Vsa problematika je eksaktno dokumentirana s tremi kartami: Prenočitev je že čez 1 milijon (Bled 410.000). Žičniške naprave nas opozarjajo na močno prisotnost zimske sezone. Ker smo že omenili Bled, še ena primerjava: Leta 1910 je bila prozornost jezerske vode še 6 m. Leta 1952 pa samo 2 metra. Leta 1960 je bila zgrajena krožna kanalizacija, odplake ne odhajajo več v jezero. Bled se stalno bori z onesnaženo vodo. Komentar je nepotreben!

Tik pred slovesom še ena primerjava prof. Rupperta: ZRN in SRS imata majhen del Alp. Bavarske so pač prostorsko izrabljene do maksimuma, slovenske pa imajo še precej možnosti. Seveda je zimska sezona prisotna tudi okoli Tegernsee. Od okoli 2 milijona nočitev odpade približno 8-16% na zimske mesece, odvisno od snežnih razmer. Tirolska smučišča so močna konkurenca! Igralnica navrže letno v občinski proračun nad 1 milijardo DM. Dnevni penzion z zdravniško uslugjo stane okoli 100 DM, v najdražjih hotelih celo 200-250 DM. Zanimivo je, da nočejo kampa, iz bojzani, da bi prišli finančno manj ugodni gostje. Zato pa se pohvalijo, da si je napravil tu hišo sam Franz Strauss (predsednik opoz. stranke).

Tik pred Achenpassom (941 m) smo znova priča ponekod že opuščena pastirstva (prodaja mleka turistom). Na meji ugotovimo, da cariniki na obeh straneh rutinsko opravijo svoj posel, razlika je le v tem, da na nemški strani ob koncu meseca uslužbenec dobi precej zajetnejšo denarnico, kar je pač eden izmed številnih kazalcev družbenega standarda.

Medtem ko je na bavarski strani prevladovala neka urejenost in načrtnost, pa je gradnja na Tirolskem bolj svobodna. Kmalu nas številne karavanske prikolicke opozore na posebnost »zimskega kampiranja«. Pri nas česa takega še ne poznamo razen redkih primerov iz Kranjske gore. K obalam Achenskega jezera so včasih hodili zlasti Angleži. Sedaj so jih izpodrinili devizno močnejši Nemci. Ostala je le še ozkotirna železnica do Jenbacha, spomin na prve začetke turizma v Karwendelsko pogorje.

Na drugi strani orjaške ledeniške doline ene največjih na svetu (ledeniška ramena!) bolj slutimo, kakor vidimo Zillertalske Alpe s slovitim Mayerhofnom, kjer je lani naš Bojan Križaj osvojil tako pomembno prvo mesto v evropskem mladinskem prvenstvu v veleslalomu. Dolina Inna je zares široka in gradnja avtoceste, po kateri se vozimo, ni predstavljal ovir.

PETI DAN: INNSBRUCK

Prvi del zadnjega dneva je bil namenjen mestni geografski problematiki, kjer danes prevladujejo pretežno terciarne dejavnosti. Industrije je manj (»Loden« - tirolski tekstil). Bolj do izraza sta prišli trgovska in upravna funkcija. V novjšem času turizem, posebej še po dveh zimskošportnih olimpijskih igrah - 1964 in 1976. Tu je že od nekdanj vodila pomembna trgovska pot čez Alpe. V rimski dobi je bilo znano naselje Veldiena (današnji Wilten). V srednjem veku je slovel po svojih bakrenih in srebrnih izdelkih, katerih sledove najdemo še danes v starih renesančnih palačah Brixlegga in Schwaza. Tu je bilo zaposlenih čez 30.000 rudarjev. Danes izvažata tirolska industrija nad polovico svojih izdelkov, vendar turizem prinese vsaj dvakrat več deviz!

Danes šteje mesto 121.517 prebivalcev (1971). Na industrijo in obrt odpade 14,1

Nadaljevanje na 24. strani

preb. Na delo iz mesta se jih vozi 2.678, v mesto pa 16.961. Število turističnih postelj je 8.518, prijavljenih gostov 537.857, prenočevanj 1.120.055. Od tega v kampih in prenočiščih za mladino 134.874, povprečna doba bivanja 1,6 dneva (1974).

Pod vodstvom dr. Maisburgerja s tukajšnje univerze si ogledamo mesto in okolico. Za mesto je značilen iz preteklosti »langgezogene Platz«, kjer so vse važnejše stavbe. Včasih je moral vsak trgovec, ki je šel skozi mesto, obvezno ostati 24 ur in ponuditi v prodajo svoje blago. Obrtniki so se naselili ob robu tedanjega mesta. V času cesarja Maximiliana (1493–1519) se je bolj razvijal bližnji Hall, kamor je sam cesar rad zahajal.

Staro mesto je še danes zanimivo, ne zaradi »Goldenes Dachl«, temveč ozkih ulic in »grabnastih« žlebov na strehah. Hiše tod so videti grajene enako, to pa zaradi predpisov! Problem sanacije je tudi tu prisoten, vendar obstajata dva problema: zdomci, študentje in turizem. Videli smo oba primera. Zanimivo je, da je kar polovica vseh trgovin v starem delu mesta raznih prodajalnih spominkov.

Ker je Innsbruck danes znan predvsem kot zimsko športno središče, si ga bomo skušali ogledati s te strani.

»Ski-Grossraum« obsega naslednja smučarska središča: Igl, Patscherkofel, Hungerburg, Seegrube, Mutters, Mutterer Alm, Axamer Lizum, Tufers – Glunzeger.

Že na izletu na Hungberg smo se prepričali, kako hodijo smučarji kar iz mesta z vso smučarsko opremo na Hafelekar. Na podoben način so z mestnim avtobusom takoj dosegljivi še: Mutterer Alm in Glunzeger. Medtem ko je Hafelekar (900–2334 m) izrazito smučišče na južni strani grebena Karwendel, pa so ostala na severni strani geološko povsem različnega predela. Celotno področje Innsbrucka ima skupaj okoli 9000 postelj, 16 žičnic z urno zmogljivostjo 12.500 oseb, ki imajo na voljo na nadmorski višini 900–2700 m 70 km urejenih (teptanih) smučarskih prog (vsa gorenjska smučišča okoli 100 km).

Še zanimivejše je za nas središče Stubai v bližini Brennerja. Mimo Bergisla (olimp. skakalnice) smo kmalu čez 820 m dolgi in 190 m visoki »Europabrücke«. Od tu se v

Olimpijski stolp (290 m) je hkrati najlepša razgledna točka Bavarske. Restavracija je premična in je možen razgled do Alp. Pod njim je največja in najdražja streha na svetu, ki pokriva stadion. S 26.000 posteljami in nad 4 milijoni nočitev ima München absolutni turistični primat v ZRN. Tu stalno prebiva nad 200.000 tujcev (umetnikov, trgovcev, študentov in zdomcev). (2 a)

6000 oseb na uro, navoljlo pa je 50 km urejenih smučarskih prog.

Na Brennerju sneži. Pred nami je južna Tirolska in vsa njena problematika. S severom, to je matičnim narodom, jo veže: »Die einzige durchgehende Autobahn der Alpen«. Že stari Etruščani so po trgovskih opravkih tod hodili, kasneje vojaški oddelki Tiberiusa in kasneje zopet trgovske karavane med Hanso in Benetkami. Danes je 37 km dolga brennerska avtomobilska cesta ena najsodobnejših v Evropi in edina avtomobilska cesta, ki prečka Alpe. »Most Evrope« pa je obenem najvišji most na avtomobilskih cestah našega kontinenta, čez katerega poteka eden najmočnejših prometnih tokov, posebno v turistični sezoni med severom in jugom. Zaradi izrednih pogledov jo smatrajo za eno najlepših cest na svetu.

Okoli 400.000 nemško govorečih prebivalcev tvori ekonomsko močno celoto, ki ima tukaj vse možne privilegije. Tako so, na primer, tu razširjena manjša podjetja, ki lahko rekrutirajo domačo (nemško) delovno silo, nadalje se čuti pomoč EGS in močno vlogo igra tod turizem, ki privablja predvsem nemško klientelo in zaposluje domačo delovno silo. Glede zaposlitve je v veljavi proporcionalnost med obema narodnostima. Krize v delovni sili torej ne poznajo.

Ustavimo se v Brunecku (Brunico) pod slovitim Kronplatzom (2275 m) znanim smučarskim centrom južne Tirolske. Tu je tudi izhodišče za gorske ture v Zillertalske Alpe z južne strani, predvsem na 3510 m visoko Hochfeiler (Gran Pilastro).

Na sliki vidimo le del dolomitskih smučišč: od Corvare do Marmolade, najvišjega vrha Dolomitov. Start je z višine približno 3300 m. V sredini je Civetta s svojo steno. (11 a)

Kraljevi grad Neuschwanstein v romantičnem stilu, zgradil ga je bavarski kralj Ludvik II, sodi med najlepše na Bavarskem. Podobnih ledeniških jezer je tu precej in pokrajina spominja na našo Gorenjsko. V poletnih mesecih so tukajšnji kraji (Tegernsee) prepolni turistov. (5 a)

lepem vremenu vidi znani »Stubai-gletscher«, ki je svojimi sedem kv. kilometri in 50 km teptanih prog najvišje smučarsko središče Tirolske (kjer se smuča vse leto).

Zgornji del smučišč leži med 2300 m in 3200 m. Poleti se smuča le v zgornjem delu med 2900 in 3200 m. Smučišča so zelo prostrana in na 1 ha pride le pet smučarjev (v Kranjski gori do 70). Najdaljša proga je dolga deset km, z 1500 m višinske razlike. V dolini ki je dolga 25 km, je okoli 10000 prenočišč. 25 žičnic potegne v eni uri 10.000 oseb. Vseh prog je 80 km. Na samem ledeniškem območju pa je kapaciteta žičnic

Kronplatz je le del največjega smučarskega centra na svetu: »Superski Dolomiti«. Orjaški center združuje devet velikih središč z enotno vozovnico. Zmogljivosti so naslednje:

1. 30 gondolskih vzpenjač,
2. 71 sedežnic
3. 281 vlečnic (skupaj 382 žičniških naprav),
4. Dolžina vseh naprav je 323 km s skupno višinsko razliko 85.000 m.
5. Urna kapaciteta vseh naprav je 177.000 oseb. Naenkrat lahko smuča okoli

Taka je danes cestna povezava med južnimi Tirolci in matičnim narodom na severu. Tu, čez Brenner pelje danes edina neprekinjena štiripasovna avtomobilska cesta čez Alpe, to se pravi, od Danske do Sicilije. V ozadju stubaiski ledenik, eden največjih poletnih smučarskih centrov na Tirolskem (smučišče v višini 2900–3200 m). Pogled je s slovitega parkirišča ob mostu Evrope (Europabrücke). (10 a)

70.000 oseb brez čakanja v vrsti. (približen izračun po Barnicku).

6. Vseh postelj v centru je 85.250.

7. Vseh teptanih smučarskih prog v centru je 881 km, smučarskih steza (loipe) je 520 km.

8. Vseh smučarskih učiteljev je 706.

9. Urejenih sprehajalnih poti je 850 km

10. Poleg tega je še: 39 kopalnih bazenov, 33 umetnih drsališč, 43 naravnih drsališč, 15 jahalnih šol, 6 zimskih kampov, 16 otroških vrtcev (za goste).

Zanimivo je, da na Južnem Tirolskem ni krize za delovno silo. Pogoji za zaposlitev v turizmu so zelo ugodni. Obmejno sodelovanje je idealno. Nemci, na primer, se kot delovna sila selijo le v nemško govoreča področja (Švica). Odhaja v glavnem le nekvalificirana delovna sila. Če tukajšnji prebivalec imigrira, dobi dobro plačano delovno mesto. Slovenec (kvalificiran) na Tržaškem pa mora v službo v Milano.

Čez ozemlje južne Tirolske se peljemo žal ob slabem vremenu. Celo ob kratkem počitku v Cortini d'Ampezzo je deževalo. Od Passo Mauria dalje pa se peljemo v temi.

Tako komaj vidimo posledice strahotnega potresa iz leta 1976. Le tu in tam se v odsevu žarometov pokažejo razpoke hiš, posebno v Tolmezzu in v vaseh ob Tagliamentu (Tilment).

ZAKLJUČEK

Vtisi petdnevne ekskurzije, ki je bila temeljito in načrtno pripravljena, so ostali nepozabni. Ob naši poti so se vrstile spremembe, oziroma transformacija pokrajine, ki jo je prinesla moderna dobra zadnjega dela dvajsetega stoletja. Seveda je le to težko razumeti, če ne poznaš vseh dejavnikov, ki so na tako preobrazbo vplivali.

Podobno kot pri nas se nadaljuje de-agrarnizacija kmečkega življa, ki je še posebej boleča na južnem Koroškem, ker gre omenjeni proces v škodo naši narodni manjšini. To škodo pa še posebej potencira izredna togost tamkajšnjih oblasti. To smo dobro videli, ob drugem primeru — južne Tirolske, kjer pa ima manjšina ob primeru Slovencev neprimerljive privilegije.

Danes je Evropa majhen del sveta. Zapreti ta del v še manjše in toge meje pa bi pomenilo še več kot samo korak nazaj. In ni ravno primer Osima pokazal, da je moč tudi navidez nerešljive probleme rešiti v splošno zadovoljstvo vseh!

Innsbruck je bil že nekdanj znan kot izhodišče za gorske ture. V letih po drugi svetovni vojni so naši alpinisti radi zahajali v Karwendel, Schüsselkar in Wilder Keiser. Avtor pričujočega prispevka je tu preplezal mnogo težkih sten (pred četrto stoletja). (9 a)

MED NEMCI IN MLADINO Z VSEGA SVETA

7

(DNEVNIK S POTOVANJA PO OBEH NEMČIJAH)

Svabski in ustaški kosci so z njihovimi emgeji kosili naše fante. Padali so kot trava v redéh. Naša morsejeva abeceda jih ni zatekla. Kot da bi jih kdo pričaral:

V sklenjenih vrstah so se privallili preko griča.

»Juuriš!«

Potem so dobili kroglo v prsi, v glavo ali v trebuh.

Kadar je človek mlad pa gleda žetev smrti, lahko še joče.

Tudi artilerijcu zraven mene so se cedile solze po licih.

»Mater jim švabsku, ustašku! Stanite, momci! Molim vas ko boga: stanite, momci!«

Pobočje hriba je bilo nasejano s trupli srbskih fantov. Mladeničev, ki jim je življenje naklonilo dvajset let. Moji vrstniki. Njihova kri je pordečila komaj vzraslo travo.

Samo zaradi tega, ker smo odpovedali na zvezah.

Juriša v Pleternici nikdar ne bom pozabil.

Po treh dneh smo se na tankih in tovornjakih zapeljali mimo njih. Še vedno se ležali, kakor so padli v trenutku, ko jih je zadélo. Upam, da so jih spodobno pokopali.

Pleternica ...

Prav bo, če jo bosta mlada Francoza obiskala. Samo štiri leta so potrebovale človeške zveri, da so evropsko zemljo zapolnile s trupli. V Ukrajini, na Poljskem, v Češki in Slovaški, pri nas, v Franciji, v Beli Rusiji, na Danskem, v Italiji, v Dachau, v Mauthausnu, v Ravensbruecku, v Sachsenhausnu ...

Strani papirja bi porabil, če bi našteval še naprej.

Kdor je prišel živ iz te smrtne košnje, ne more in ne sme pozabiti mrtvih. Teško je reči, ali so bili junaki, ko so padli. Če bi meni prižvižgala svinčenka v prsi, bi ne videl rad, da bi me kdo potem štel za junaka. Bi pač umrl, kot so umirali milijoni. Smrt ni vedno junaštvo. Je zadnji trenutek v življenju kakega človeka. Ko preživiš bitke, ko se prebiješ skozi fronte, ko vidiš, kako ob tebi umirajo ljudje, ne moreš več verjeti v herojstvo. Verjameš le še v boj in cilj, ki si zastavil zanj življenje. Edino, kar imaš. Kar je sosedoma na tvoji levi, desni strani že ugasnilo.

Pot po nekdanjem taborišču Sachsenhausen je solzna pot. Takšne so pač poti po vseh taboriščih. Povsod po tistih strašnih krajih, kjer so na vhodih esesovske zveri cinično zapisale:

»Delo osvobaja!«

Zdaj sem na zbirnem mestu.

Dan za dnem, leto za letom, v sončni pripeki, v ledenem mrazu, sredi dežja in neviht, v globokem snegu se je tu zbiralo na tisoče ljudi iz vse Evrope. Številki, obsojenih na smrt. Okostnjakov, nad katerimi se je izživiljala fašistična drhal. Žrtev, ki so jih streljali, obešali in upepeljevali v imenu štirih G. (Po rusko: Gitler, Gimmler, Goering, Goebels.)

Okrog apelplaca se vleče »Schuhpruefstrecke«. Satanski izum podivjanega herenfolka.

V slovenskem prevodu je slišati ime poti hudo nedolžno:

Proga za preizkus čevljev.

V tisočletnem rajhu je kljub vzorni preskrbi sempatja zmanjkala surovina. Na primer usnje za podplate na čevljih. Herrman Goering je s svojo lovsko družino postrelil premalo zubrov, čeprav so padali v njegovi Pruski in v Mazoviji na Poljskem.

Tiste desetine milijonov Nemcev, ki so marširali na vse strani neba, pa je bilo treba vendarle obuti.

Čevljev brez podplatov ni. Usnja za podplate se ne da dobiti. Kakšen nadomestek bo torej zdržal blato in gramoz, pesek, mivko, asfalt in beton, s čimer so tlakovane vse poti, ki jih bo moral na veličastnem umiku z vseh front predirkati nemški soldat?

Če je že Nemcem kdaj zmanjkalo surovin (s surovinami so postregli vsemu svetu), izumitelj se je med njimi našlo vedno na pretek. Tudi v mračni nacistični epohi niso bili nikoli v zadregi zaradi njih. Izumljali so vse: od V - 1 in V - 2 do nadomestkov za usnjene podplate na švabskem škornju.

Njihove podplatarske izume je moralo na »progi za preizkus čevljev« obuti vsak dan sto petdeset taboriščnikov v Sachsenhausnu. Štirideset kilometrov v enem dnevu. V čevljih za dve številki manjšimi od številke lastnih nog. V diru čez pesek, mivko, asfalt in beton, čez droben in debel gramoz, po granitnih kockah, po širokih vzboklih ploščah iz vseh evropskih kamnolomov, skozi navaden, vendar stokrat preluknjani makadam. Po debelih skalnih kroglah, s katerih so zdrsnili v ravninsko blato.

Od jutra do večera sem in tja. Gor in dol pod knutamii, ob tepežu in brcah. Na budnih očeh strojnic v čuvarskih stolpih.

Ne pozabimo:

Obuvalo je bilo za dve številki manše kakor noga, katere lastnik je moral na »progi za preizkus« čevljev v Sachsenhaus-

nu predirjati po štirideset kilometrov dnevno ...

Česa bi si nemški nadčlovek še ne izmislil, da bi dokazal untermenšu ničvrednost bivanja?

Esesovska iznajdljivost ni poznala mëj: Preizkuševalce čevljev so obložili z nahrbtniki s po dvajset kilogrami peska! Tako obdarjeni so smeli startati za svoj maratonski tek ...

Malo jih je bilo med njimi, ki so dosegli cilj.

Postaja »Z«:

Osemnajst tisoč umorjenih sovjetskih vojni ujetnikov v letu 1941 se je zdelo zločincem v vodstvu taborišča premajhna žetev. V naslednjih letih so tu zgradili krematorijske in plinske celice, da bi bil dnevni izkupiček trupel lahko večji. Celi transporti so šli naravnost v ogenj. Taboriščna statistika se jih sploh ni dotaknila.

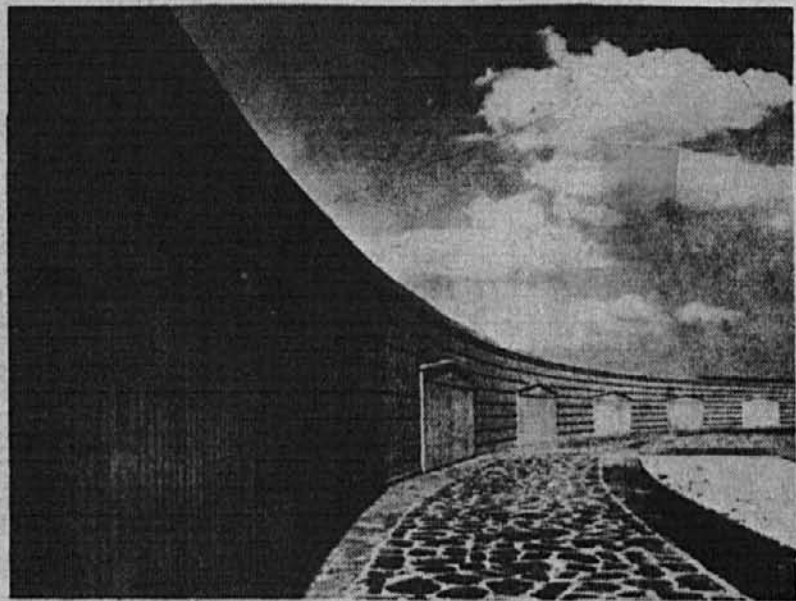
Jarek, v katrem so streljali taboriščnike, je urejen po natančnih nemških pravilih, ki določajo, kakšno sme in mora biti strelišče. Zadaj skladovnica drv, ki lovijo krogle, pred njo umetniško izdelana vešala, v primerni oddaljenosti stojišča za strelce. Za njimi shramba za trupla. Tehnično dognana in neoporečna ureditev.

Smrt talcev je bila v primeri s smrtjo v taborišču Sachsenhausen lahka, hitra, še zmerom nečloveška smrt. Pa vendar:

V Sachsenhausnu so žrtvam vtaknili noge v lesen podstavek, jim obesili vrv okrog vratu, potem pa so jih počasi s posebno napravo nategovali. Noge niso mogle iz svojih lukenj, glava ni smela preveč visoko. Samo toliko, da so da so se udje počasi trgali, da pa so potem strelci iz svojih zaklonišč še vedno ustrelili živega človeka.

Kletem za trupla v bolnišničnem oddelku taborišča so odmerili dvesto trideset kvadratnih metrov. Zračunaj, človek, koliko negibnih okostnjakov se je dalo poravnati v te prostore!

Sachsen-
hausen.
Blokii.
Pred njimi
proga
za preizkus
čevljev.

Nad temi kletnimi prostori so si laboratorije uredili junkerski patologi. Ob seciranju revnih človeških črvov so zagotavljali napredek rajhovski veji svoje humanitarne znanosti.

Poglavitno njih zanimanje je veljalo tetoviranim mrličem. Preparirani deli tetovirane človeške kože so bili dragoceno blago na esesovskem tržišču: najlepše darilo podrejenih svojim vodjem.

Poslopje s samicami so od taborišča oddelili z zidom. Obiskovalec se počuti v njem podobno kot v Bégunjah. In kdor človeško čuti, pride iz bégunjskih zaporov vsaj pretresen, če mu že ne tečejo solze po licih.

Na dvorišču stoji troje samotnih lesenih brun. S klinov, zabitih pod vrh vsakega od njih, vise verige.

Jetnika so pripeljali k brunu, mu zvezali roke na hrbtu, jih priklenili na verigo, potem pa so ga vzdignili tako visoko, da se je s prsti na nogah le še dotikal tal. Tako je smel viseti ure dolgo. Viseti in trpeti, toda ne umreti.

Smrt je prihajala po dozah.

Mučiteljem je pomagal dejstvo, da nihče ne želi umreti. Zato so smrt za svoje žrtve lahko pripravljali po stopnjah.

Če se jim je zahotelo, so obsojenca stlačili v bunker, zgrajen v bližini treh »obešalnikov«. Postal je živ mrlič v globokem, tesnem grobu.

Ko je po milosti sodnikov vstal od mrtvih, so zadnje njegove izpovedi slišali le še šarfirerji različnih stopenj v taborišču. Nihče od živih pokopanih ni preživel. Nihče od njih ni mogel nikomur od sojetnikov sporočiti, kaj je doživljal živ v grobu.

Zdaj pridejo na vrsto bloki.

Blok 58:

Ilegalci v taborišču = KREMATORIJ.

Blok 10, 11, 34, 35, 36:

Strafkompanie do leta 1941, pozneje

ruski vojni ujetniki = SMRT.

Blok 37, 38 in 39:

Judje = MILO ZA PODLJUDI. Arijci se s čim podobnim ne smejo omadeževati. Zanje dobavljajo toaletne potrebščine Francozi (nje).

Celotno taborišče je tako urejeno, da človek némo podoživlja smrt. Dvesto tisoč Evropejcev je šlo skozi Sachsenhausen. Sto tisoč se jih ni nikdar od tod vrnilo. Postavili so jim muzej. Edino pač, kar nam jih lahko ohrani v spominu. Zahvala za surovo pretrgano življenjsko bit. Spoznati jih, pa ni lahko:

Moraš v Sachsenhausen, da se srečaš z njimi.

Tja pa žal ne more vsakdo. Če nimaš prijatelja v DDR, če nisi član uradne državne delegacije, Sachsenhausen bla ne boš videl.

Skoda! Kakšna škoda!

Vsak Evropejec, Američan. Avstalec, lahko tudi Azijec, magari Afričan bi moral en dan potovati skozi Sachsenhausen. Iz oči v oči bi se moral srečati z nasiljem, ki mu inkvizicija ne seže do kolen. Turistične agencije bi morale brezplačno prevažati ljudi z vsega sveta v Sachsenhausen, Dachau, Mauthausen, Buchenwald, Bégunje, Rawensbrueck, Jasenovac, v Oradour in Lipice, v Dražgoše in Katyn, na Urha, v Belsen-Belsen, v Oswinczim in v Guarnico, v Santiago de Chille ali v Beirut, v Prašičji zaliv, v Montevideo, v Flossenburg in na Krim, na Rašico, v Stari pisker, v Johannesburg in Luando, v Rižarno:

V tiste kraje, kjer je bilo nasilje zakon. Nasilje je postalo pojem za današnji svet. Vsi postajamo nasilni.

Sam bi na primer rad, da bi me v hiši, v šoli ubogali že na migljaj. Kar hitro, brez besed. Pogled naj zadostuje.

Vendar so povsod najmanj tako nasilni kakor jaz.

»Kam plujemo?« me je vprašal komik s tévé zaslona.

Kam plovemo, zares ne vem.

Vem pa:

Če bomo jadrali tako naprej, gorje vsem generacijam za nami!

Od neandertalca sém nam očétje zaplodijo nasilje v maternico. Komaj ko priukamo na svet, ga oznanimo s prvim krikom. Že kot dojenčki zganjamo kraval.

Potem pač gre, kot gre. Primerno času, ki je v njem kdo zrasel.

Sam sem bil v svojih zgodnjih letih vsak dan petkrat tepen. Nikoli od matere. Le enkrat od očeta. Pa še takrat je on bolj jokal kakor jaz.

Tepež so si privoščili drugi. Tepli so me za prazen nič. Ker župniku pri povzdiganju nisem prav pozvonil. Velikemu ministrantu sem pomolil jezik. Zalotili so me, ko sem kadil srobret. Kuglical sem, namesto da bi nosil ovcam iz Roje vodo v vedru.

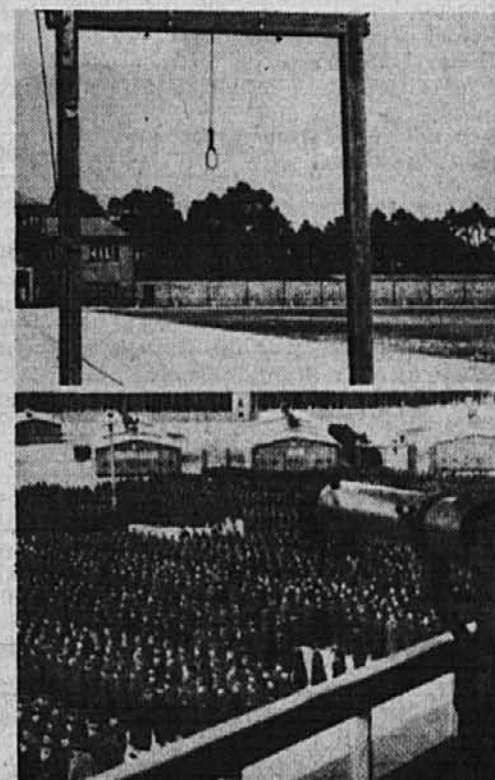
S prijateljem sva iskala zlato za Grančiščem. Pripovedka trdi, da je ta skalna gmeta zaklet grad. Straži jo kraljična — kača. Na svojem vratu nosi zlati ključek. Ta bo odprl vrata v grad, kar bo postalo spet Grančišče, če se bo našel kdaj pastirček, ki bo upal kljubovati kači.

Grančišče in svet okrog njega krijeta zlato, pravi pripovedka. Kako bi ga potem desetletni bosonogci ne iskali?

Ko sva s prijateljem na stezi brskala za zlatom, se mi je breja krava zvalila po melišču. Tistega dne so prelomili zdravo, močno, trdno, krepko kmečko gorjačo na moji glavi. Stara, dobra teta, ki z njo sploh nisem bil v nobeni žlahti, me je po treh dneh v svoji kamri zbudila iz nezavesti.

Tepen sem bil, ker sem se zagledal v čmrlje, krave pa so šle med tem v zelje. Tepen, ker sem zaspal na paši, ovce so jo pa pobrale na Planino. Tepen, ker nisem ob pravem času prinesel cigaret. Tepen, ker sem se zazijal v dekletce mojih let, namesto da bi vrtel odvijalni stroj za morskotravo.

Tepen, tepen, tepen, tepen, tepen. Petkrat na dan. Toliko je bilo ljudi pri hiši. Eden me je za malico, drugi pred kosilom, tretji med dolgim popoldnevom, če že nisem bil na paši, četrti za večerjo. Stara mati so si vsakdanji tepež privoščili navadno zjutraj. Ni bilo dneva, da bi ga pri maši ne polomil. Ko so prikrevsali domov:

Sachsenhausen ... Appellplatz. Zgoraj prazen, spodaj poln.

»Na, ti mršna majhna, na! Ti boš mene sramotil v cerkvi! Na! Na! Na!«

To je veljalo krevlji, ki je lovila mojo ritko. Ta ji je spretno uhajala iz kota v kot.

Stara mama so se kmalu upehali. Še dobro, da je bil vsakdanji začetek vzgoje v upornika v njihovih rokah.

Primerilo se je, da so me zavezali celo v vrečo, da bi me lahko pretepli, kot je treba. Če že mulca garbaš, ga premahaj, da ne bo pozabil!

»Šiba novo mašo poje!«

Zgornji modrosti moj fizični obstanek ni hvaležen. Ga ni koščka moje kože, ki bi šibe ne občutil.

Zato palico sovražim.

Zalostno mi je ob spoznanju, da naši vzgojitelj(ce) v vsakem dejanju nedozoreh vidijo že prestopke.

»Kazen! Ukori!«

Ukor, ker so fanta zalotili s cigareto na stranišču. Ukori, ker je učenec odkrito izpovedal svojo misel, pa je ni zavel v tančico. Ukori, ukori, ukori ...

Nasilje?

Ultra nasilje! Palica, gorjača, krevlja, šiba ali nespameten ukor — posledica je zmerom ista:

Rodil se je upornik.

Nasilnik.

S palico v otroških letih so ustvarili človeka, ki je petkrat na dan PROTI, kadar so vsi ZA.

Anti nasilnika.

Igrati takšno vlogo ni prijetno. Nikoli. V nobenem času in v nobeni družbi. Osamljen, vase zaprt, previden in potr. Ena edina možnost še ostane:

Če si učitelj, lahko še upaš v boljši svet. Otroci pred teboj so avditorij, v katerem se lahko boriš proti nasilju.

En sam pogoj:

Nobenega nasilja.

Vsaka vzgoja, vsak pouk pa je posiljevanje.

Učenci morajo misliti tako, kot mislim jaz. Govoriti in pisati smejo le tako, kot jih učim. Vse drugo je narobe.

»Sedi! Cvek!«

Mnogokrat samo zaradi tega, ker mladi človek ni odprl ust po moji črki. Ker je na svet in védo gledal nekoliko drugače kakor jaz. Bil je dovolj neumen, da je mislil s svojo glavo.

Če si pubertetniki privoščijo tak skok čez plot, če nam skušajo uiti iz našega kalupa, učitelj zmaje z glavo. Odpravimo jih z običajnim:

»Sedi! Kol!«

In zakasneli!

»Mea culpa!«

Cvek je zapisan. Kazen izrečena. Udarci s palico je padel. Šiba nad otrokom zažvižgala. Kot meni včasih. Pred petdesetimi leti.

Nasilje.

Zato sem srečen, kadar se zgodi kot letos:

Dvesto osemdeset ocen. Med njimi le dve enki. Obe fantu, ki je med štirinajstimi ocenami izbral eno golo dvojko.

Zapisal sem nič koliko petic. Ene ni bilo med njimi, ki bi lahko zanjo rekel, da sem jo podaril. Podaril pač zato, ker ima otrok ugledne starše. Ker je dekle postavno, čedno, dolgo, vljudno, pa mi je zaradi tega všeč.

Naka! Vsako petico v spričevalu je bilo treba krvavo zaslužiti.

Dobili so jih mnogi, ki so znali reči:

»Tovariš predavatelj, tega in tega še ne vem.«

Kadar veš, česa ne veš, že mnogo veš.

Rajnemu profesorju Pacheinerju sem pred diplomskim izpitom zbrbral naslove petih del, ki jih nisem preštudiral. Boris Merhar se je ob oknu zmrdoval, Blaž Tomažević se je za mojim hrbtom muzal.

»Ha-hm-ha ...«

Trije profesorji v kabinetu. Četrtemu človeku je znoj kapljal iz hlač. Meni. Najbrž sem opravil. Tišina v sobi mi je scedila zadnjemu kapljju vode iz telesa. Če bo še malo trajalo, bo lulček odpovedal.

»Ja. Hm! Tako torej.«

Drobni starček je zasukal pête. Ob oknu in za hrbtom se ni nič spremenilo. Par ostrih oči je strmo zazrmel vame.

»Človek in pol. Ne mislim vas. Šorlijev roman, ki pravite zanj, da vam je tuj. Vam je morda znano, da je avtor pred dvema letoma umrl? Ne? To sem si mislil. In Pugljeva Ura z angeli.«

»Knjiga je izšla pred pol stoletja, go spod profesor.«

»Tako torej. Nabiti smo s podatki. Za Ljudmilo Poljančevo je bil pa čas prekratek, kaj?«

Obrisal sem si potne srage z lic. Saj je vseeno. Odločijo naj, ali sem goden za odstrel.

»Pa sedite, kolega!«

Oglasil se je mož za mojim hrbtom. Zdrznil sem se. Zazijal.

»Kolega?!«

Spogledali so se. Potem so se mi pa nasmehnil. Vsi trije. Začel sem upati. Videti je bilo, da niso klavci.

Skoraj dve uri so mi dali časa, da sem lahko razložil, kar sem v letih prej požrl. Nazadnje smo se krohotali ob spoznanju, kako različno sodimo o tistem, kar je kdo vrednega napisal. Naj pojasnim:

Težko prenesem Ingoliča. Krut je. Svoje junake zabode z nožem, jih zažge, vrže žandarjem v noge. Izživlja se nad njimi skozi cel roman. Smrt pa je nasilna. Nikoli ne zgreši. Sredi najlepšega življenja počni v polno. Ugasne, kar je pravkar še živelo.

Nasilno ugasne človeško življenje. Trije visoko cenjeni profesorji so se smejali. Vendar:

Obsodil sem nasilje v našem slovstvu. Rekli so le, da o nasilju mislimo ljudje zelo različno. Za konec pogovora sem bil deležen žegna.

»Všec so nam ljudje, ki jim je jasno, česa ne vedo.«

Takrat mi je troje profesorjev odprlo glavo:

Do smrti je Zemljanu dana možnost, da izpolni luknjo pod lobanjo. Važno je samo eno:

Vedeti, česa še ne veš. Prizadevati si, da bi tisto zvedel. Spravil pod kapo, kot se temu reče. Zapolnil prazen prostor pod čelado. Razprl naušnice, ki so jih nadeli čas, družba in ljudje. Utrdil v sebi, v bližnjih, v vseh, ki se srečuješ z njimi, da bi nikoli ne pozabil ne sam ne oni:

Proč z nasiljem!

Čas je, da bi že zmagale človečnost, dobrotta, plemenitost. Spoštovanje, naklonjenost in ljubezen. Podrti stolčki, na katerih mestu bi vzniknilo tovarštvo, proklamirano v dnevih boja.

»Tovariši« smo danes le še v šolah.

Fosili vsega lepega, za kar sem nastavljal glavo v bitkah. Edini v naši družbi, ki nam je biti tovariš postal poklic. Blagor otrokom, ki se njih »tovariši« in »tovarišice« tovariško obnašajo do njih! Blagor jim, če se je v zavest njihovega učitelja zasidrala enkratna lepota tega čudovitega imena.

Uradno smo še zdaj tovariši in tovarišice. V javnosti. Privatno smo gospé in gospodje. Seveda teh dveh nazivov za televizijo, radio in časopise ni, če niso tujci, škófje, patriarhi ali reis-el-uleme.

Kakašno bogastvo skriva to ime!

Tovariš.

Kako smo to besedo umazali... Kako je včasih bridko ob zavesti, da je to naziv. Da ni ime, ki ti pritiče... Krinka za življenjsko raven. Za namišljeni ugled v družbi.

Namerilo se je, da sem tovariš po poklicu. Rad bi bil tovariš ne glede na

Sachsenhausen. Bodeča žica okrog taborišča. Morda izdelek jeseniške železarne.

poklic. Tovariš kar tako. Zmerom. Povsod. Vsakomur, ki se z njim srečam.

Tovariš. Ne nasilnik.

Končam naj poglavje o nasilju:

Od več kot dvajset tisoč vojnih ujetnikov iz Sovjetske zveze jih je v Sachsenhausnu ostalo živih le dva tisoč petsto. Osemnajst tisoč so jih postrelili esesovci v dveh mesecih. Pisalo se je usodno leto enainštirideset. Koliko mark bi tedaj Himmlerjevi sekundanti iztržili zame v Sachsenhausnu?

Tu je račun:

Dnevni zaslužek zapornika	6.- rajhsmark
Odbitek za prehrano	0.60 rajhsmark
Amortizacija za obleko	0.10 rajhsmark
Približna življenjska doba v taborišču:	
Devet mesecev	270 × 5,30 rajhsmark,
kar zneso	1431.- RM

Truplo zapornika pa da dohodke:

1. Zlati zobje.
2. Obleka.
3. Stvari, ki so kaj vredne.
4. Denar, od katerega pa je treba odšteti stroške za sežig - približno 2.- rajhsmarki.

Končni dobiček za truplo zapornika znaša torej okrog 200.- RM

Po devetih mesecih življenja določene številke v taborišču zneso dobiček za SS natanko 1631.- rajhsmark.

Poveljnik taborišča Kaindl je na sachsenhausenskem procesu leta sedeminštirideset rekel:

»To je bil način, da sem Himmlerjevemu namestniku Pohlju ustvaril veliko premoženje. Samo v letih 1942/43 smo mu za ureditev njegovega posestva izplačali iz lagerske blagajne čez milijon rajhsmark...«

Dovolj je Sachsenhausna. Dovolj nasilja. Dovolj vsega, kar nas pet desetletij tlačil k tlom. Dovolj je bilo štirij gèjev.

Ko bi zaživeli tēji!

Tovariši v polnem pomenu te besede. Da bi bil to vsakdo izmed nas. Vedno. In povsod.

Weimar - Buchenwald, sreda, 7. avgusta 1973.

S prijateljem sva se davi v Schoenefeldu poslovala. Spremil me je do vagona, v katerem me je čakal rezerviran sedež.

Lahko bi mi na domu v Zeuthnu stisnil roko:

»Srečno!«

Pripeljal se je z mano v Schoenefeld. Zeuthen je ostal za nama petdeset kilometrov daleč.

Izgovor za spremstvo je bil dober:

Prometnega vozlišča, kakršno je Schoenefeld, pač nisem vajen. Ne, ne, nihče se ne boji, da bi se izgubil. Lahko pa bi zamudil vlak... Tam so podvozi in nadvozi, dvajset peronov, večna gneča, enoličnih obvestil po zvočnikih pa ne razumeš, magari da si Nemec.

Und Waldow weiss Bescheid.

(Waldow vé, kako se je treba obrniti.)

Izgovor pač. Neradi so me spuščali iz rok. Zanje sem bil nekaj časa živo okno v svet. Gostili so me, da bi se ob živahnih jutranjih ali večernih pogovorih mogli vživeti v mojo lepo domovino. Zaporedje tém se ni nikda spremenilo:

Družina - Mojstrana - Gorenjska - Slovenija - SFRJ.

O vsaki izmed njih seveda - jasno! - le presežniki.

Razumljivo tudi znamke. Té podobice so živa vez med nami.

Pred petnajstimi leti nisem vedel, da v Zeuthnu v DDR živi kak Waldow, da v Wetzlarju v BRD živi kak Walter. Odkrilo mi ju je filatelistično krožno pismo, na katerem so se znašli naši trije naslovi. Dobil sem ga od Waldowa, ki je zapisal, da bi rad menjal znamke z mano. Zraven je pripomnil, da sta z naslovnikom pred njim sedela v davnih časih v isti šolski klopi. Ločujeju ju meja, čas in razmere. Bi bil lahko posrednik med prijateljema iz otroških let?

Ponudbe sem se razveselil. Odromala so pisma v Zeuthen, v Wetzlar. Odgovori so deževali. Naslovi so se stopnjevali:

»Mein Freund! Mein lieber Freund! Mein liebster Freund!«

Lukenj v mojih zbirkah znamk je bilo vedno manj. Oba sta se trudila na vse kriplje, da bi mi poslala, česar nisem še imel. Francijo. Švico. Avstrijo. Nemčijo takšno in drugačno. Od njenih znamkarskih začetkov pa do današnjih dni.

Znamke sem prejemal, računov zanje pa nobenih. Kolikor sem vrnil - bila sta zadovoljna.

Nikomur nisem rad dolžnik. Račune znamkarji med sabo navadno takoj poravnajo. Oba nemška prijatelja pa sta me stisnila v kozji rog. Moj dolg pri njima se je kar naprej kopičil. Po dolgih letih pa se je odkrilo:

Ne gre za dolg. Za to gre, da sta dva Nemca, prijatelja iz mladih let, eden iz DDR, drugih v BRD, našla tretjega. Popkovino. Nekoga, ki vzdržuje vez med njima. Ki je spletel zamrlo prijateljstvo. Za datek:

O Nemcih sploh ne mislim dobro.

Navsezadnje pa, kakor se vzame. Tudi med njimi so ljudje.

Walter na primer. Zanj so Cankarjeva nebesa pod Triglavom postala druga domovina. Z vso družino se je že zavlekel k meni. Ženi in sinu je razkazal Vrata, Triglav, Tamar, Bégunje, Ljubelj. Šli smo skupaj v Radovno. Zapeljali se na Urha. Videli smo Trento.

Vzljubili so deželo, ki je moja domovina. V Bégunjah so molčali. V jami pri Okroglem so jokali. Prekleli so rojake, ki so streljali v jamo z onkraj Save, se s svedom spravili nad enajsterico partizanov z vrha skale in jih poskušali zadušiti s plinom. Pretresle so jih Draga, Obranca, Pokljuka.

Prekleli so grozotni čas, ki ga je Gorenjcem vsilil Hitler.

»Aber, Vater, ist es wirklich so geschehen, wie Onkel Janez spricht?« je vprašal mali Thomas.

(»Toda, oče, se je res zgodilo vse, kar govori stric Janez?«)

Oče je prikimal. Sklonil glavo. Mati - Holandka - ni mogla ustaviti solza.

»Wir sind schuld, mein Freund. Doch wir alle sind nicht schuld.«

(»Krivi smo, prijatelj. Ampak vsi nismo krivi.«)

Spomin me je zanesel za deset let nazaj. Mračilo se je. Prijateljico, ki naju je obiskala, sva z ženo sprémila na Dovje.

Na cesti med globelama je čakal štopar. Nemec. Izdajali so ga plavi lasje. Fant je bil mlad. Osemnajst? Dvajset?

Prijazno je pozdravil. Na nemški »Guten Abend!« je zaslišal naš »Dober večer!« Stisnjen v kratki »... čer!«

Bili smo že mimo, ko se je oglasil: »Spricht jemand von euch deutsch?« (»Žna kdo od vas nemško?«)

Noč se bliža, je potožil. Prevoznika ne bo dobil. Kje bo prenočil? Tule? V jarku? Bi ga lahko spravili pod kak kozolec?

Ženska je vzela fanta s sabo. Pristrčno smo se poslovili.

Drugega jutra nas je prišel pozdravit. Sedla sva za mizo in začela klepetati. O vremenu, poti, regratu, gorah, ravninah, o jedilnikih in jedeh, o literaturi, jusu in ministrih. O vmes, pri čemer ob klepetu lahko izgubljaš čas. O nas in našem boju. O Hitlerju in tisočletnem rajhu.

Zena je postregla s kavo.

Potem sem ga napodil.

Prav nič gostoljubno. Skrajno nevljudno:

Plavolasec je hotel povzdigniti Hitlerjev rajh v deveta nebesa. Kako božansko bi po njegovem Evropa zaživela, če bi Hitler zmagal. Zmešani Staffenberg in Beck sta kriva, da se to ni zgodilo. Da o Keitlu, Jodlu in Doenitzu ne govorimo.

Himmler, Goebbels, Goering... No, da, to so poglavja zase. Ampak Hitler je bil genij.

Takrat sem mu pokazal vrata.

»Ne,« pravi Walter s sklonjeno glavo.

»Bil je svinja. Zasvinjal nas je pred celim svetom.«

Hitler namreč. Nemce. Od Prusije pa do Porenja.

Zato pravim, da so med Nemci še ljudje. Res so bolj redko posejani, a tèm topovi in strojnice smrdé. Sram jih je za pokole, taborišča, talce, za milijone mrtvih... Sramujejo se, ker so Nemci.

Ponavljam:

Redki so. Pa vendarle jih je mogoče še dobiti.

ČRT ŠINKOVEC

Tonka

To je Tonka
iz Podlonka:
lička — jabolka rdeča,
svetle očke — sama sreča
in dva zlomka.

To je Tonka
iz Podlonka!

To je Tonka
iz Podlonka:
rada bere knjige,
pa še raje sladke fige,
pa še raje pomaranče
iz dežele Sanče Panče.
To je Tonka
iz Podlonka!

ČRTOMIR ŠINKOVEC

Babica

Babica
je kot Anderssenova pravljica:
lepa za vse čase.

V venec spleta si srebrne lase
in smehlja se kot dobrota,
njene roke so kot medenjaki
in njene oči so sama lepota
in njeno srce in njen obraz
je sreča z vnuki in nečaki

in eden od teh sem jaz.

Skokica bolha

Zgodilo se je
v temnem lesu,
pri črnem gabru
o kresu:
skokica bolha
je skočila na polha
in da večja bo zmeda,
s polha na medveda,
pa na lisico,
hrčku na smrček,
volku na rep
in spet nazaj na potep,
na hrčka, lisico, medveda
in da še večja bo zmeda,
z medveda na polha,
ta se popraska
in spet se popraska
in pravi nazaj:
»Ena sama bolha,
pa tak direndaj!«

Trije lovci

Trije lovci:
Jelen,
Volk
in Medved
šli so na jelena,
volka in medveda,
če pa pride veper,
še na vepra.

Ob košatem brinu,
tam na Volčji jami
prst na petelinu
so držali
čakajoč jelena,
volka in medveda,
če pa pride veper,
tudi vepra.

Jelen, Volk in Medved:
to je budna preža,
sama ušesa,
zadržana sapa —
semkaj od drevesa
zver prihaja
pok! — vsi trije
ustrelijo ježa.

Ko na Volčji jami
pekli so pečenko,
je zarukal jelen,
je zabrundal medved,
je zakrutil veper,
ko so praznili pletenko,
je jokala le nevesta,
mlada ježeva nevesta...

BENJAMIN GRACER

Stric Peter

Dva za revmo: stric Peter
(na uso kramo tablet)
da se jezik odtaja
in se spet odpre svet...

Nekoč si
polja oral
hlode premikal
progo gradil:
pa ti je vlak zmeraj
mimo peljal
mimo peljal
(v čakalnicah si se zapil)

Dva za revmo: stric Peter
(na uso kramo tablet)
Ti plačaš za žganje
Jaz plačam za sanje...

da bova s svetom bot

(Jesenice, kolodvorska restavracija:
31. dec. 1976)

Fragmenti

1.

Preklet je
kdor se v ta čas
rodi s samoto
diha človečnost
in mu skozi stene telesa
žari ljubezen...

2.

O demonski duh žene
ki nas mesiš:
v njen gib
v njen nasmeh
v njeno milino...

Ponesrečeno je
rojstvo v telesnost:
ko nas dozori sonce
je samo še razpadanje...

3.

V soju moje svetlobe
obletavajo večče
na črnem prtu
češnjev cvet...

CVETKO
ZAGORSKI

DVOJE ZALIVČKOV

(Poskus literature za vroče dni)

Zdaj hodimo že vsi na morje. V tistem zalivčku za Piranom se prerivamo, zaletavamo, opluskavamo, postavljamo na glavo, potapljamo z maskami in brez mask, brcamo, plavamo z obroči ali brez njih, ko mrtvaki ležimo na hrbtih v oljnati vodi, samo z nosovi na soncu, ali pa na modrih in rdečih blazinah... in počnemo še marsikaj, saj to je morje, naše morje, ta zalivček za Piranom, in vse to počnemo tako množično, dolgo in vztrajno, da je morje še komaj morju podobno.

Tako torej, tudi moja družina je šla na morje in se tam opluskavala in se postavljala na glavo... jaz sem jo pa sproščen in pomlajen, s prav fantovskimi občutki mahnil navsezgodaj skozi mesto, tja čez trg, mimo stojnic, ki so ta čas kot en sam rdečerumen vrt, iz katerega kukajo okrogli, rdeči ženski obrazi, zaviti v bombažne, svilene, volnene in tudi že plastične — kako mogočen je korak napredka! — pikčaste in rožnate rute...

Pri vsem, kar mi je svetega, takrat nisem imel še prav nobene grešne misli, pravzaprav nisem sploh nič mislil in sem bil v najbolj blaženem in varnem stanju človeka (homo sapiens), ki mu je padlo z ramen breme življenja in hodi takole mimo hiš, ljudi, skrbi in tegob, mimo radosti in norčij našega mesta, skozi špalir cvetic in branjevk in pri vsem tem obilju in bogastvu našega življenja na nič ne misli. Pa še malo okrog jajčark, mlekaric in zelenjadark, sem si rekel, še malo tega zdravega vonja po maslu, siru in znoju, saj sem svoboden človek in nič lepšega ni, nič čistejšega kakor takole docela brez namena in cilja, brez vsakršne v zadnjem žepu skrite misli hoditi po mestu, po trgu, med ljudmi...

Takrat pa jo nenadoma ugledam, od sonca ožarjeno, kakor samó meni namenjeno, kakor da bi se prav meni nastavljala, čeprav je bila v resnici videti vsa skromna in tiha. Izza sončnih očal sem si jo natančno ogledal: njena polt je bila rožnato-masleno nadahnjena, ni ji bilo treba na šminke ne pudra, da je delovala sveže in mladostno. Pogled mi je ušel mali nižje — v členkih tenke nožice, v mečih pa krepke, prav športne, z rahlim nadihom dlačic.

Vedel sem, prav instinktivno sem čutil, da bom zdaj zdaj storil nekaj, česar ne bo mogoče nikoli več popraviti...

2.
Razen družine sem imel takrat tudi še mačko, staro in dobro mačko, ki je v teku let (prosim, tudi jaz sem se že nekaj naučil, nekaj nove slovenščine: v teku let!) odolela (odolela, prosim!) že mnogim strelom iz zračnih pušk, ko je ponoči popevala okoli oglov in pod okni, pa v večni grozi hišnih predpisov povrgla nekaj ducatov nezakonskih mladičev in poklala še več miši in podgan. (To zadnje je v ostalem — v ostalem, prosim — njen argument proti diskriminaciji s strani hišnih organov.) Ta mačka torej je bila čudovit človek — oprostite, čudovita mačka, ki me je večkrat bolj razumela, kot me razumejo ljudje — o tem pa drugič, zdaj bi povedal le to, da se je gostje namoč razveselila. Koj pri vratih je začela prestiti in se smoliti okoli naju, kakor zna le mačka: hrbet v lok, rep v sabljo, obrat na levo, obrat na desno, okoli leve noge, okoli desne...

In tako, v troje, so se začeli najlepši dnevi mojega življenja: nikoli še nisem okusil česa tako sladkega, krotkega in vdanega. Ure in ure sem preživel v blaženem stanju kot brez težnosti, brez misli na preteklost in še manj na prihodnost, brez zavesti o vzrokih in posledicah, brez časnikov in pošte. Če je kdo pozvonil, smo se vsi trije potuhnili — nikogar doma, smo na morju, drugi mesec pridite kasirat, prosim! — in imel sem mir pred prijatelji in pred sovražniki.

Tako sem v tem svojem zalivčku živel, ko da sploh ne živim več, zakaj kdor ne živi za družbo, pravzaprav sploh ne živi. Ampak kdor je že bil v takem položaju, mi bo priznal, da ni lepšega na svetu. Tak zalivček je brez primere lepši od tistega našega zalivčka, ki zdaj sredi sezone ni več morski, ampak vse kaj drugega...

Prehitro je minil čas, ki smo ga svobodno in sproščeno, tako rekoč inkognito sredi mesta preživeli v troje... In napočila je ura, ko se je družina vrnila, vsa rjava, ne vem, ali od sonca ali mazil ali od mlakuže v tistem zalivčku, in za leto dni je bilo zame konec blaženosti. Pa saj je bil tudi že čas: že res, da je imela rožnato rumeno nadahnjeno polt in nadih dlačic po nožicah — ampak kaj hočete, ko ima pa vsaka normalna kura samo dvoje bedrc in dvoje perutnic pa eno samo škofijo.

MIHA KLINAR

Balade iz močvirja

ZAPRTA VRATA

1

Ne bom več trkal
na zaprta vrata.
S kolikih že kljuk
sem snemal upe
za vsakdanji kruh
in vselej jih obešal
spet na kljuke
istih vrat.

Ne bom več trkal
na gluha vrata.
Saj že ko vstopim, vem,
da lahko grem
skoz ista vrata
po stopnicah istih,
samo v nasprotni smeri:
ven in navzdol
s še večjo težo v duši,
kot sem prišel.

Ne bom več trkal
na zaprta vrata.
Sit praznih sem obljub
in lastnega brezupa.
Ne bom več trkal
na topa srca,
kovinska in ponikljana
ko kljuke —

Nikoli
jih zato
ne bo razžrla
rja vesti.

2

Ne bom več trkal
na zaprta vrata.

V meni
poskakujejo stopnice
in podobe desetletja,
ki kot berač
je stalo
pred temi vrati
in trkalo —
zaman.

Pijem,
četudi bom opljuvan
za pijanca.

Pijem.
Naj pogoltno me
vrtinec.
Pijem.
Desetletje golta
use, kar sem videl:
plevel, ki se bohotno
je razrastel.

3

Pijem.
Golta me vrtinec
in žalostno življenje
se spreminja
v obešenjaško kvanto:

Kje neki videl sem
te lepe sekretarke
z držo maneknik
in filmskih igralk?
Sem videl jih zares
in ne le
na ovitkih
Quicka
na neki mizi.
Res, čedne so
in vredne
poželivega pogleda
in še nečesa drugega
sevé:
Tako so
osje tanke v pas,
a v prsi bujne.

Frizure modne,
obrvl kot loki,
trepalnice nasukane,
oči

z zelenim ognjem
izzivajoče
in obetajoče
,vrednim'
vulkan strasti.
Nog čudovita stebila
na visokih petah,
tankih kakor svinčnik.
Perl on in nylon:
napredek družbe
in linija
edina
spoštovanja vredna
je zanje le
brezhibna črta
nogavic:
reklama, kaži pot
pod perlon kombinež
in nylon hlačk
do raja rith.

Od vina
in brezupa
sem pijan
in v moji duši
blazno se vrtinči
nedotakljive družbe
delirijski cancan
in vleče me
v razvrat.

Tako mi je
kakor vojaku,
ko pride s fronte
na dopust.
Ne! Mnogo huje!
V vojni, ko žena je
na pretek,
lahko ubog
vojaški pes
za vsakim plotom
slo si poteši.

A jaz ta hip
sem bolj kakor jetnik,
ki je prišel
s Hudičevih otokov
v sam Pariz —
v središče umetnosti
in javnih hiš
brez franka v žepu
in zato lahko
strmi samo
v plakat, izživajoč
z Brigitte Bardot.

O sex appeal
na stolčkih sekretark!
Kot kopije
Sofije Lorren,
Marilyn Monroe
(ni čuda, Arthur Miller!)

Kot da nekje sem
za pisalnim strojem videl
Anitto Eckberg,
kako na stolčku
ne meneč se zame
si korigira ustnice:
zrcalce na pisalnem stroju,
nad tipkami ,balkon'.
o ti vršički
sexa strelovod!

Po šefovsko
bi zleknil se v fotelj
in se poglobil
v ,strokovno' časopisje
na pisalni mizi:
Moda, Maneken
in tuje za devize:
Stern, Quick
(založba:
nemški Springerjev koncern,
lastnik:
meščanski ,demokrat',
nekoč nacist!)

Od vina
in brezupa
sem pijan!
krivica tu,
krivica tam!

Krivica res ...
A kaj pomaga kleti!
KADAR RAZRASTE SE PLEVEL,
JE TREBA PLETI.

4

Ti sivi lasje
pri štiridesetih letih:
desetletje negotovosti
za košček kruha.

Pesnik v sivem mestu
ne silim med bogove
na Olimp
in svojih stihov
ne zakrivam
s skrivalnico podob.

Moje korenine
zasidrane so
pregloboko
v razbeljeno srce
zemlje.

Zgodovina bednih
use preskeleče teče
s krujo
po mojih žilah.

Moje drevo
je zelenelo
in še zeleni
za rdeči plod.

Skoz moje žile
še teko
kakor goreča
neukrotljiva reka
use rdeče ceste:

ljudje brez posla,
preganjanci, izgnanci,
KLICARJI K LUČI,
NESEBIČNI
KAKOR SONCE,
ZRAK IN VODA.

Prometeji v verigah,
nosilci ognja,
ki SO PRIŽGALI PLAMEN,
DA OGREL BI SIROMAKE.

IN SIROMAKI
KOT Z MOČJO TITANOV
Z GOLIMI ROKAMI
IZTRGALI SO SVET
IZ ŠAP ZLOČINA.

Siromašen
pel sem z njimi
hvalnico življenja
brez teže v srcu.

Siromašen
nisem čutil bede
ne lastne stiske.

Odkod nocoj tesnoba,
ovijajoča dušo
kot strupena kača
z razcepljenim jezikom
sikajoče zlobe?

Odkod tesnoba?
Črv? Kužne hlice?

V katerem pristanišču
se vkrcala sebičnost
je podganja
na rdečo ladjo?

Odkod
ta razčlovečenost
človeka?

Odkod ta pesem,
ki skeli ...

5

Ti sivi lasje
pri štiridesetih letih.
Desetletje negotovosti
za košček kruha
pavest
brez happy enda.

Bojim se,
da so me zlomili,
mi razbili usta.

V duši čutim
zahrbtno nože
podtikanj
in klevet.

V sivem mestu
v prahu

k sivem koncu
drsi življenje —
žalostna povest.

Pesnik
v sivem mestu
opljuvan za pijanca,
potepuha,
brez službe
in brez kruha
obsojen
na pogin.
Volčji zobje
v goltancu,
v zatilje zasadila
je zahrbtnost
kremplje pume.
Življenje
s pregriznjem goltancem
nema
grgrajoča tožba.

Pesnik
v sivem mestu
DESETI BRAT
MED BRATI

nemo trkam
na dobra vrata
smrti.

Naj vrnem se
med veter
in med trave

visoko
pod nagrobnik
bele Kepe
k sprhnelim pesmim,
izgubljenih
v davni hajki!

Oči so slepe.
Naj veter
me razlista
kakor vele liste!

Naj dež izmije
blato mi z očmi!
Naj duša mi sprhni
do okostnjaka!

Kot okostnjak
bom čist
kot beli steber
z rdečim stihom
sredi mesta

strmel
v sivino
z mrtvimi očmi:

Vas,
ki z žrtvami
ste zajezili
uničujoči plaz,
NIKOLI

— dokler ljudstvo
bo živelo —
ne zagrne
s pozabo čas.

(1958—1962)

ČRT ŠINKOVEC

Pismo

Moj dragi fant, kaj je s teboj,
si meni zvest, si samo moj?

Kako brez tebe naj živim?
Od ljubosumja vsa trpim,

trpim in čakam ves ta maj.
Pomlad prihaja v gaje zdaj

in zemlja topla kakor dlan,
od slavčje pesmi gaj pretkan,

nebo srebrno od zvezda ...
A jaz sem sama, žalostna

te v mislih božam vse noči,
a dragi, dragi ... tebe ni.

Moj dragi fant, kaj je s teboj?
O, pridi, pridi še nocoj!

ČRTOMIR ŠINKOVEC

Vedri trenutki

To so vedno vedri trenutki,
kadar pogovarjam se z živalmi:
najraje z levom, konjem in psom –
kako je ta beseda močna,
kako viteška
in zvesta

Ne morete vedeti, kaj mi pravi lev,
ne morete vedeti, kaj mi pravi konj,
ne morete vedeti, kaj mi pravi pes.

O, ljudje, ki se srečujete z zlom,
tudi vi bi bili srečni,
če govorili bi z levom, konjem in psom
o svobodi prerij
o zelenih sončnih poljanah
o zvestobi do groba.

Arabska modrost

Rosen kmečki deček,
droben in reven, vendar z očmi
oprtna na daljave,
bral je staro arabsko modrost:
»Mož mora vsaditi drevo,
roditi sina,
napisati knjigo.«

Ta modrost mu je bila zapoved:
vsadil je drevo,
dvaintrideset kipečih češenj.
Zdaj je že v letih, a češnje
mogočna drevesa, kakor spomeniki:
spomladi z belim cvetjem,
poleti z rdečim sadom,
pozimi v njih golih vejah
vetrovi gnezdiyo svoje pesmi.

Rodil je sina,
napisal knjigo,
in vendar dvomi, če je mož.
A češnje nenehno rasto,
bohotijo se
v soncu, v mesečini sanjajo,
v nevihtah pojo ...

Usodnost

Temni jezdeci na nebu –
jezdijo oblaki z juga,
klokota v povodnji struga,
voda poje v strešnem žlebu;
sonca žejen je oktober,
če naj vre novembra vino,
oče v ozimne zelenino
zre zgaran, svečan in dober.

Stare tepke trpek sad
tresčil je na blatna tla,
od nekod se lajež psa
je zagnal v meglo in čad;
v polju je nekdo postal
težko žalost s sabo nosi,
težko žalost s sabo nosi
sklonjen sredi mrtvih trav.

Luč je v hiši sredi polja,
pri sosedu luč gori
in čeprav še ni noči,
ni noči in ni zvezda:
mlada mati tam rodi,
mlada mati v soj večera,
joj, rodi in že umira,
kakor rdeče zarje sij ...

Obrežje

Na ognjišču večernega sonca,
na ožarjenih skalah obrežja
zreta na morje mlada zakonca.
Ladja iz daljnega obzorja
k bregu razpenja valove.
Ona nekoč je ljubila
mornarja,
zdaj je dahnila:
»Joj, kakšna zarja!
Hočem najesti se rib,
napiti se črnega vina,
plesati s samim vragom ...«
On molči kot tujec pred pragom,
na rdečem vinu večernega sonca,
v plesu galebav,
ko gladina gluha
izdihava volhki vonj rib.

Prošnja k poljskemu cvetu

Preprosti poljski cvet
zavij nas v domače dišave,

ko čez svet se vije sivozelena reka.
Cilj je njen: ubiti človeka.

ko iz te babilonske zmešnjave
iščemo svojo pravo sled,

Preprosti poljski cvet
zavij nas v domače dišave,

daj nam upanja, žarek svetlobe
za to slavno temo atomske dobe,

ko iz te babilonske zmešnjave
iščemo svojo pravo sled ...

CVETKO ZAGORSKI

Vse o Piki

MLADINSKA KNJIGA 1977

VSE O PIKI je nov izbor črtic našega sodelavca Cvetka Zagorskega. Obsežnejši izbor z istim naslovom je izšel v založbi Obzorja 1968. leta, krajši izbor z naslovom Kje je Medo pa 1969. leta pri založbi Mladinska knjiga, prav tako kot sedanji izbor, ki je prirejen za eno najbolj množičnih in priljubljenih zbirk z imenom Deteljica. Kakor so vsi trije izbori po vsebini drugačni, so tudi ilustracije drugačne, njih avtorici pa sta priljubljeni slikarki Lidija Osterc in Marlenka Stupica. Sedanji izbor je pospremil avtor s toplo in zanimivo napisanim prispevkom Pisatelj o sebi in o svojem delu.

Na Krasu

(Srečku Kosovelu)

Ta zemlja je kot kamenita kraška dlan,
kot žena vdana možu, soncu se razgrinja:
urtače, bori v burji, žejni grmi brinja
in brajde, ki na jesen izjočejo teran.

V tej rdeči zemlji je kraški pesnik
pokopan,
v srebrnem glasu slavcev poje v
večnostnem sijaju
in mu je dobro, kot nikoli, zdaj v Tomaju,
pijan od bede ni, ne žalostno teman.

S tovariši sedimo v krčmi v krogu zbrani,
z opojem ognja nam teran po žilah lije,
beseda slednja je kot cvet, dišeča od
nasvetov;
preprosta, kremenita govoricra kraških
kmetov,
kot da poet je v njih, se v spev preljuje
in pojemo kot temni bori v zori rani ...

Veverica

Na košati smreki
dom je veverice,
zaopažen z mahom,
topel kot toplice;
v domu veverica
zimo vso domuje,
tiho sama sebi
venomer modruje:

»S storži me in žirom
je gozdič obdaril,
tudi stari oreh
letos ni skoparil,
lešnikov nasule
leškove so veje
in zdaj moja shramba
od dobrot se smeje.
Mráz naj le rovavi,
bóde skozi plašče,
v domek moj ne more,
v moje polne kašče.«

LISTI izhajajo kot priloga tednika ŽELEZAR – glasila delovnega kolektiva SOZD SŽ ŽELEZARNA JESENICE. Ureja kulturno umetniški klub pri DPD Svoboda Tone Čufar Jesenice, glavni in odgovorni urednik Joža Varl.